

The Project Gutenberg eBook of Herodotoksen historia-teos I-II, by Herodotus

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Herodotoksen historia-teos I-II

Author: Herodotus

Translator: Edvard Rein

Release date: November 8, 2015 [EBook #50409]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK HERODOTOKSEN HISTORIA-TEOS I-II ***

Produced by Tapio Riikonen

HISTORIA-TEOS I-II

Kirj.

Herodotos

Kreikan kielestä suomentanut Edv. Rein

WSOY, Porvoo, 1907.

ENSIMÄINEN KIRJA.

Halikarnassolainen Herodotos tarjoaa tässä esityksen tutkimuksistaan, jotteivät ihmisten toimet aikojen kuluessa hälvenisi, eivätkä ne suuret ja ihmeelliset teot, joita osaksi helleenit, osaksi barbarit, ovat suorittaneet, jäisi maineettomiksi, ja ennen kaikkea, jotta selviäisi, mistä syystä he ovat joutuneet sotiin toistensa kanssa.

1. Persialaisten historiantuntijat väittävät, että foinikialaiset ovat antaneet ensi aiheen eripuraisuuteen. Nämä olivat nimittäin tulleet niinkutsutusta Punaisesta merestä meidän meren luo ja asettuneet siihen maahan, jossa vielä nytkin asuvat, sekä kohta antautuneet pitkiin merimatkoihin. Niinpä he, kuljettaen mukanaan egyptiläisiä ja assyrialaisia tavaroita, saapuivat muun muassa myös Argokseen. Tämä Argos oli siihen aikaan kaikissa kohdin edellä muita paikkoja siinä maassa, jota nyt kutsutaan Hellaaksi. Mainittuun Argokseen olivat siis muka foinikialaiset saapuneet ja panneet näytteille tavaransa. Neljäntenä tai viidentenä päivänä siitä, kun olivat saapuneet, ja heillä oli melkein kaikki loppuun myytyinä, oli meren luo tullut useiden muiden naisten muassa myös kuninkaan tytär. Ja oli hänen nimensä, niinkuin myös helleenit sanovat, Io, Inakhoksen tytär. Kun naiset paraillaan seisoivat laivan peräkeulan tykönä ja ostivat tavaroista niitä, joita heidän eniten teki mieli, niin foinikialaiset kehoittivat toisiaan karkaamaan heidän kimppuunsa. Useimmat naisista pääsivät pakoon, mutta Io joutui muiden kera ryöstetyksi. Foinikialaiset viskasivat hänet laivaan ja lähtivät purjehtimaan Egyptiä kohden.

2. Sillä tavoin persialaiset kertovat Ion saapuneen Egyptiin, eivätkä niinkuin helleenit, ja he sanovat tämän tapauksen olleen ensi alkuna loukkauksiin. Mutta tämän jälkeen he väittävät muutamien helleenien (mitään nimeä he eivät saata mainita) suunnanneen kulkunsa Foinikian Tyrokseen ja ryöstäneen kuninkaantytären Europan. Nämä lienevät kaiketi olleet kreetalaisia. Siihen saakka siis molemmat olivat maksaneet toisilleen samalla mitalla, mutta sittemmin olivat helleenit muka syypäät toiseen loukkaukseen. He olivat näet sotalaivalla purjehtineet kolkhilaiseen Aiaan sekä Fasis-virrälle, ja muut tehtävänsä suoritettuaan ryöstäneet kuninkaantytären Medeian. Sitten oli kolkhilaisten kuningas lähettänyt kuuluttajan Hellaaseen pyytämään hyvitystä ryöstöstä ja vaatimaan pois tyttärtä. Mutta helleenit vastasivat, etteivät nekään olleet heille antaneet hyvitystä argolaisen Ion ryöstöstä; niinpä eivät he itsekään aio noille semmoista antaa. Edelleen he kertovat, että toisessa miespolvessa tämän jälkeen Priamoksen poika Alexandros sen kuultuaan oli tahtonut ryöstämällä saada vaimon Hellaasta, varmasti vakuutettuna siitä, ettei tulisi antamaan hyvitystä, sillä eiväthän nuo toisetkaan sitä antaneet. Kun hän nyt sitten oli ryöstänyt Helenan, niin helleenit päättivät ensiksi lähettämällä sanansaattajia vaatia pois Helenaa ja pyytää hyvitystä ryöstöstä. Mutta heidän tätä pyyntöä esittäessään vetivät muka toiset esille Medeian ryöstön ja huomauttivat siitä, kuinka helleenit tahtoivat muilta saada hyvitystä, vaikeivät itse olleet sitä antaneet eivätkä vaadittaessa olleet Medeiaa luovuttaneet.

4. Siihen saakka oli siis ollut vain molemminpuolisia ryöstöjä, mutta tästä puolen olivat helleenit suuressa määrin tehneet itsensä syypäiksi loukkauksiin. He näet olivat ennemmin alkaneet tehdä sotaretkiä Aasiaan kuin aasialaiset Europpaan. Nytpä persialaiset sanovat pitävänsä naisten ryöstöä vääränä tekona, mutta sulana mielettömyytenä puuhata kosta, sittenkuin ne kerran on ryöstetty; järkeväksi sitä vastoin he katsovat olla ensinkään välittämättä ryöstetyistä naisista, sillä onhan ilmeistä, ettei heitä ryöstettäisi, elleivät itse sitä tahtoisi. Niinpä persialaiset sanovat, että Aasian puoleiset eivät ole pitäneet mitään lukua ryöstetyistä naisistaan, mutta että helleenit, lakedaimonilaisen naisen vuoksi, ovat koonneet suuren sotajoukon ja sitten tulleet Aasiaan ja kukistaneet Priamoksen vallan. Siitä perin he sanovat pitäneensä helleenejä vihollisinaan. Persialaiset näet omistavat itselleen Aasian ja siinä asuvat kansat, mutta katsovat Europan ja helleenien olevan heistä erillään.

5. Näin persialaiset kertovat tapahtuneen, ja Ilionin valloituksessa he näkevät alkusyyin vihollisuuteensa helleenejä kohtaan. Mutta Ion suhteen poikkeavat foinikialaiset persialaisista seuraavassa kohden. He näet eivät sano ryöstämällä vieneensä häntä Egyptiin, vaan väittävät, että hän Argoksessa muka oli pitänyt yhteyttä laivan isännän kanssa ja huomattuaan olevansa raskas häveten vanhempiaan vapaaehtoisesti purjehtinut pois foinikialaisten matkassa, jottei asia tulisi ilmi.

Näin puolestaan persialaiset ja foinikialaiset kertovat. Minä taas en näitten seikkojen suhteen lähde väittämään, oliko asia näin vai mahdollisesti jollain muulla tavoin; tahdon vain mainita hänet, jonka itse tiedän ensiksi alottaneen vääriä tekoja helleenejä kohtaan, ja sitten mennä kertomuksessani eteenpäin, yhtäläisesti käsitellen ihmisten pieniä ja suuria asuinpaikkoja. Sillä monet niistä, jotka muinoin olivat suuria, ovat nyt pienet, ja toiset, jotka minun aikani ovat suuria, olivat ennen pienet. Koska siis ymmärrän, että inhimillinen onni ei mitenkään ole pysyväinen, tahdon yhtäläisesti käsitellä molempia.

6. Kroisos oli suvultaan lyydialainen ja Alyatteen poika. Hän oli niiden kansojen hallitsija, jotka asuivat tällä puolen Halysta, mikä joki virtaa etelästä syyrialaisen ja paflagonilaisten alueiden välitse pohjoiseen ilmansuuntaan ja laskee niinkutsuttuun Pontos Euxeinokseen. Tämä Kroisos oli, mikäli me tiedämme, ensimmäinen barbari, joka pakoitti muutamia helleenejä suorittamaan veroa, ja teki toiset ystäviksensä. Valtansa alle hän saattoi Aasiassa asuvat ioonilaiset, aiolilaiset ja doorilaiset, ystävikseen hän teki lakedaimonilaiset. Mutta ennen Kroisosin hallitusta olivat kaikki helleenit vapaita. Sillä kimmeriläisten sotaretki, joka tehtiin Iooniaa vastaan ja oli tapahtunut ennen Kroisosta, ei muodostunut kaupunkien hävitykseksi, vaan ainoastaan päällekkäisyydeksi ja ryöstöksi.

7. Lyydian hallitus, joka oli ollut herakleideilla, joutui seuraavalla tavalla Kroisosin suvulle, nimittäin niinkutsutuille mermnadeille. Sardeen hallitsijana oli Kandaules, jota helleenit nimittävät Myrsilokseksi,

ja joka oli Herakleen pojan Alkaioksen jälkeläinen. Sillä Agron, Ninoksen poika, ja Beloksen, Alkaioksen pojan, pojanpoika, oli ensimmäinen herakleidi, joka tuli Sardeen kuninkaaksi, ja Kandaules, Myrsoksen poika, viimeinen. Ne taas, jotka ennen Agronia olivat tätä maata hallinneet, olivat Atyksen pojan Lydoksen jälkeläisiä, jonka mukaan koko tätä kansaa kutsuttiin lyydialaisiksi, kun sitävastoin sitä ennen oli kutsuttu maionilaisiksi. Heiltä saivat oraakelinlauseen nojalla hallituksen herakleidit, jotka polveutuivat Iardanoksen orjattaresta sekä hallitsivat kaksikymmentäkaksi miespolvea, s.o. viisisataaviisi vuotta, niin että poika aina isältään peri hallituksen, aina Kandauleeseen, Myrsoksen poikaan saakka.

8. Tämä Kandaulespa oli suuresti ihastunut vaimoonsa, ja ihastuksissaan hän arveli omistavansa kaikista kauniimman vaimon. Näin hän arveli ja ylisteli ylenmäärin vaimonsa ihanuutta, myöskin Daskyloksen pojalle Gygeelle, joka Kandauleen henkivartijoista enimmin nautti hänen suosiotaan ja jolle hänen oli tapana uskoa tärkeimmät asiansa. Jonkun ajan kuluttua — sallimus oli näet määrännyt, että Kandauleen piti käymän onnettomasti — tämä lausui Gygeelle näin: "Gyges, minusta tuntuu kuin sinä et uskoisi minua, kun puhun vaimoni ihanuudesta, ja ovathan ihmisten korvat vähemmän herkätkä uskomaan kuin heidän silmänsä. Laita sen vuoksi niin, että saat nähdä hänet alastomana." Mutta Gyges huudahti ääneen ja virkkoi: "minkä ymmärtämättömän sanan, valtias, lausut, kun käsket minua katselemaan valtiatartani alastomana? Riisuuhan nainen yltään kainoutensa samalla kertaa kuin pukunsa. Jo aikoja sitten ovat ihmiset keksineet viisaita mietelmiä, joista tulee ottaa oppia; ja näitten joukossa on tämä yksi: katsokoon kukin omaansa. Minä kyllä uskon hänen olevan kaikista naisista kauniimman ja pyydän sinua, ettet vaatisi säädyttömiä." Näin hän siis vastusteli peläten, että hänelle siitä koituisi turmiota, mutta toinen vastasi näin: "ole levollinen, Gyges, äläkä pelkää, että minä näin puhelen koetellakseni sinua tai että vaimoni puolelta sinua kohtaisi jokin vaurio. Sillä minä tulen ennakkolta järjestämään asian niin, että hän ei edes saa tietääkään sinun nähneesi hänet. Minä aion nimittäin asettaa sinut makuuhuoneeseemme, avatun oven taakse. Heti kun minä olen tullut sisälle, saapuu myös vaimoni makuulle. Lähellä sisäänkäytävää on tuoli. Sinne hän riisuessaan vaatekappaleensa asettaa ne yksitellen, joten sinä saat tilaisuuden kaikessa rauhassa katsella häntä. Mutta silloin kun hän tuolin luota käy vuoteen ääreen, ja sinä joudut hänen selkänsä taakse, niin laita niin, ettei hän saa nähdä sinua kulkiessasi ovesta ulos." Koska Gyges siis ei voinut päästä asiasta, niin hän suostui. Mutta kun Kandaules arveli, että oli aika käydä makuulle, niin hän vei Gygeen huoneeseensa, ja kohta senjälkeen saapui myös vaimo. Hän tuli sisään ja asetti vaatteensa paikoilleen, ja silloin Gyges sai ihailla häntä. Kun Gyges sitten vaimon mennessä makuulle joutui tämän selän taakse, hän pujahti tiehensä ja läksi ulos. Mutta hänen mennessään ulos vaimo huomasi hänet. Vaan älyten, että se oli tapahtunut miehensä toimesta, hän ei huudahtanut, vaikka olikin häpeissään, ja tekeytyi niinkuin ei olisi huomannut, mutta mietti mielessään kosta Kandauleelle. Sillä lyydialaisten, samoin kuin miltei kaikkien muidenkin barbarien kesken, tuottaa yksin miehellekin suurta häpeätä, jos hänet nähdään alastomana.

11. Sillä kertaa kuningatar ei ilmaissut mitään, vaan pysyi alallaan. Mutta heti kun päivä valkeni, hän käski niitä palvelijoistaan, joiden huomasi olevan itselleen uskollisimmat, olemaan valmiina ja kutsutti luokseen Gygeen. Tämä tulikin käskystä siinä luulossa, että kuningatar ei tiennyt mitään tapahtumasta. Sillä hänen oli ennenkin ollut tapana mennä kuningattaren luo, joka kerta kun tämä kutsui. Mutta kun Gyges saapui, nainen virkkoi näin: "nyt, Gyges, on sinulla edessäsi kaksi tietä, joista annan sinun valita, kumpaako tahdot kulkea. Sinun täytyy näet joko tappaa Kandaules, ottaa minut vaimoksesi ja ruveta lyydialaisten kuninkaaksi tai kohta ilman muuta kuolla, jottet vastedes kaikessa tottelisi Kandaulesta ja saisi nähdä semmoista, jota sinun ei tule nähdä. Sillä totisesti täytyy joko hänen, joka tämän neuvon antoi, tai sinun, joka olet nähnyt minut alastomana ja tehnyt semmoista, joka on säädyttömyys, joutuman tuhon omaksi." Aluksi Gyges hämmästytti hänen sanojaan, mutta sitten hän alkoi rukoilla, ettei kuningatar pakkoittaisi häntä tekemään sellaista valintaa. Vaan kun hän ei osannut taivuttaa naista ja näki, että todella oli edessä pakko joko surmata valtias tai itse saada mululta surmansa, niin hän päätti itse jäädä eloon ja kysyi siis vielä näin: "koska sinä pakoitat minut vasten tahtoani tappamaan valtiaani, niin annahan minun myös kuulla, millä tavalla meidän tulee käydä häneen käsiksi." Silloin kuningatar keskeyttää häntä näillä sanoin: "Siitä samasta paikasta, mistä hänkin minua näytteli alastomana, tulee hyökkäys tehtäväksi, ja hänen kimppuunsa tullaan käymään hänen nukkuessaan."

12. Niin pian kuin he olivat sommitelleet salajuonen, yön tultua Gyges seurasi naista huoneeseen. Sillä hän ei päässyt asiasta erilleen, hänellä kun ei ollut mitään keinoa vapautua siitä, vaan täytyi joko hänen tai Kandauleen kuolla. Siinä kuningatar antoi hänelle tikarin ja piilotti hänet saman oven taakse, missä ennenkin oli ollut. Ja sitten Kandauleen levätessä Gyges astui esiin ja tappoi hänet. Ja niin Gyges sai sekä vaimon että kuninkuuden. Niinpä hän sai kuninkuuden, ja Delfoin oraakeli vahvisti häntä siinä.

13. Sillä kun lyydialaiset panivat pahakseen Kandauleen onnettomuuden ja olivat aseissa, sopivat Gygeen puoluelaiset ja muut lyydialaiset siitä, että jos oraakeli julistaisi hänet lyydialaisten kuninkaaksi, hän saisi hallita, mutta jollei, niin hänen tulisi antaa hallitus takaisin herakleideille. Oraakeli antoi vastauksen, jonka nojalla Gyges tuli kuninkaaksi. Sen verran kuitenkin Pytia vielä

sanoi, että kosto herakleidien puolesta tulee kohtaamaan Gygeen viidettä jälkeläistä. Tästä lausumasta eivät kuitenkaan lyydialaiset eivätkä heidän kuninkaansa yhtään välittäneet, ennenkuin se kävi toteen.

14. Tällä tavoin siis mermnadit saivat itsevaltiuden karkoitettuaan herakleidit. Ja tultuaan hallitsijaksi Gyges lähetti Delfoihin useita vihkilahjoja, sillä mitä Delfoissa on hopealahjoja, ovat useimmat niistä hänen antamiaan; ja paitsi hopeaa hän vihki suunnattoman määrän kultaa, josta ansaitsevat eniten muistamista ne luvultaan kuusi kultaista sekoitusastiaa, jotka sinne pyhitettiin. Nämä seisovat korintolaisten aarreatassa ja painavat kolmekymmentä talenttia. Tosiasiassa kuitenkin se aarre ei ole korintolaisten valtion, vaan Kypseloksen, Eetionin pojan, oma. Mainittu Gyges oli Fryyagian kuninkaan Midaan, Gordioksen pojan, jälkeen ensimmäinen barbari, joka, mikäli tiedämme, pyhitti vihkilahjoja Delfoihin. Sillä myös Midas pyhitti sinne kuninkaallisen istuimensa, jossa hän julkisesti tuomitessaan istui, ja kannattaa sitä katsella. Mainittu istuin sijaitsee juuri siinä, missä Gygeen sekoitusastiatkin. Ja tätä kultaa ja hopeaa, jonka Gyges sinne vihki, delfolaiset pyhittäjän mukaan kutsuvat nimellä "Gygadas".

15. Päästyään hallitukseen Gyges hyökkäsi sotajoukollaan Miletokseen ja Smyrnaan sekä valtasi Kolofonin kaupungin. Vaan jättäkäämme hänet sikseen, mainittuamme tämän. Sillä mitään muuta suurtyötä ei hän suorittanut hallitusaikanaan, joka kesti kahdeksanneljättä vuotta. Sensijaan tahdon mainita Ardyksestä, Gygeen pojasta, joka hallitsi Gygeen jälkeen. Tämä valloitti Prienen sekä hyökkäsi Miletokseen. Hänen hallitessaan Sardeessa saapuivat Aasiaan kimmeriläiset, jotka paimentolaisskyytit olivat heidän olinpaikoistaan häytyttäneet, ja valloittivat Sardeen, paitsi linnaa.

16. Ardyksen hallittua yhdeksänviidettä vuotta seurasi hallituksessa Ardyksen poika Sadyattes, joka hallitsi kaksitoista vuotta, ja Sadyatteen jälkeen Alyattes. Tämä soti Kyaxaresta, Deiokeen jälkeläistä, ja meedialaisia vastaan, ajoi kimmeriläiset ulos Aasiasta, valloitti Smyrnan, joka oli saanut asujaimensa Kolofonista käsin, ja hyökkäsi Klazomenaihin. Tämän asukkaista hän ei kuitenkaan suoriutunut sillä tavoin kuin olisi suonut, vaan kärsi suuren tappion. Muista toimista, mitkä hän hallituksessa ollessaan suoritti, ansaitsevat seuraavat enimmäin kertomista.

17. Hän ryhtyi miletolaisia vastaan sotaan, minkä oli perinyt isältään. Niinpä hän vei sotajoukkonsa Miletosta vastaan ja piiritti sitä seuraavalla tavalla. Aina milloin vilja pelloilla oli tuleentunut, hän hyökkäsi sotajoukkoineen maahan. Ja sotaan hän marssi pillien, harppujen ja nais- sekä mieshuilujen tahdin mukaan. Mutta niin pian kuin hän saapui Miletoksen alueelle, ei hän hajoittanut eikä polttanut taloja maaseudulla tai kiskonut niistä pois ovia, vaan jätti ne seisomaan paikoilleen. Sensijaan hän aina hävitti puut ja viljan maasta ja läksi sitten takaisin. Sillä miletolaiset vallitsivat merellä, joten lyydialaisten sotajoukolla ei ollut mitään hyötyä piirityksestä. Asumuksia taas lyydialainen siitä syystä ei hävittänyt, että miletolaisilla olisi, mistä lähtisivät kylvämään ja muokkaamaan maata, ja hänellä itsellään, kun he tekisivät maatöitä, olisi hyökätessään jotain ryöstettävääkin.

18. Näin menetellen hän soti yksitoista vuotta, joiden kuluessa miletolaiset kärsivät kaksi suurta tappiota, toisen kerran taistellessaan omassa maassaan Limeneionissa, toisen kerran Maiandroksen kedolla. Kuutena näistä yhdestätoista vuodesta hallitsi lyydialaisia vielä Sadyattes, joka myös siihen aikaan hyökkäsi sotajoukkoineen Miletoksen alueeseen. Hän se myös oli, joka oli sodan alkanut. Niinä viitenä vuotena sitävastoin, jotka seurasivat noita kuutta, kävi sotaa Sadyatteen poika Alyattes, joka, kuten ennenkin olen osoittanut, oli isältään perinyt sodan ja uurasti sitä innolla. Miletolaisia avustivat tässä sodassa ioonilaisista ainoastaan khiolaiset. Nämä tekivät vastapalveluksen antamalla takaisin saman samasta. Sillä aikaisemmin miletolaiset olivat auttaneet khiolaisia sodassa erythraialaisia vastaan.

19. Mutta kun kahdententoista vuotena sotajoukko oli virittänyt laihon tuleen, kävi niin, että sattui seuraava tapaus. Heti kun laiho oli syttynyt, se tuulen ajamana sytytti niinkutsutun assessolaisen Atenen temppelin; ja temppeli syttyi ja paloi poroksi. Aluksi ei siitä sen enempää välitetty, mutta sotajoukon tultua Sardeeseen Alyattes sairastui. Kun tauti kävi pitkällisemmäksi, hän lähettää Delfoihin tiedustelijoita, joko sitten jonkun toisen neuvosta tai koska itsekin katsoi hyväksi lähettää kysymään jumalan mieltä taudin johdosta. Heidän tultuaan Delfoihin Pytia ei sanonut antavansa vastausta heille, ennenkuin uudelleen rakentaisivat sen Atenen temppelin, jonka olivat polttaneet Assessoksessa, Miletoksen alueella.

20. Tiedän että niin tapahtui, koska olen sen kuullut delfolaisilta. Miletolaiset taas lisäävät tähän, että kun Periandros, Kypseloksen poika, joka oli hyvin läheinen kestiystävä Miletoksen silloiselle hallitsijalle Thrasybulokselle, kuuli Alyatteelle annetun oraakelinvastauksen, niin hän lähetti sanansaattajan ilmoittamaan asiasta, jotta tämä ennakoita tietäisi siitä ja siten voisi ryhtyä neuvon käsilläolevan tapauksen varalle.

21. Näin miletolaiset puolestaan kertovat tapahtuneen. Niin pian kuin siis tämä oli ilmoitettu Alyatteelle, hän kohta lähetti kuuluttajan Miletokseen ja tahtoi tehdä välirauhan Thrasybuloksen ja miletolaisten kanssa, siksi aikaa kuin hän rakentaisi temppelin. Lähetti meni siis Miletokseen, mutta

Thrasylbulos, joka ennakoita tarkoin tunsii koko jutun ja tiesii, mitä Alyattes aikoi tehdä, sommittelee seuraavan juonen. Kaiken sen viljan, mitä kaupungissa oli sekä hänen omaansa että yksityisten, hän keräsi kokoon torille ja julisti miletolaisille, että sittenkuin hän antaisi merkin, he kaikki joisivat ja mässäisivät toistensa kanssa.

22. Tämän Thrasylbulos teki ja julisti siinä tarkoituksessa, että sardeelainen airut saisi nähdä suuren viljaläjän kaadettuna torille ja ihmisten viettävän hyviä päiviä sekä ilmoittaisi siitä Alyatteelle. Ja näin tapahtuikin. Sillä kun airut sen nähtyään ja asiansa esitettyään Thrasylbulokselle, oli lähtenyt pois Sardeeseen, saatiin, kuten minä olen kuullut, juuri tästä syystä, eikä mistään muusta, aikaan sovinto. Alyattes näet, joka luuli viljanpuutteen Miletoksessa olevan ankaran ja väestön äärimäiseen kurjuuteen saakka nääntyneen, kuulikin Miletoksesta palaavalta kuuluttajalta päinvastaisia tietoja kuin minkälaiseksi itse arveli asianlaidan. Senjälkeen tehtiin sotivien kesken sovinto sillä ehdolla, että he olisivat toistensa kestiystäviä ja liittolaisia; Alyattes taas rakensi Atenelle Assessokseen kaksi temppeliä yhden sijasta ja toipui itse taudistaan. Niin kävi Alyatteen sodan miletolaisia ja Thrasylbulosta vastaan.

23. Mainittu Periandros, joka ilmaisi Thrasylbulokselle oraakelinvastauksen, oli Kypseloksen poika ja hallitsi Korintosta. Hänen hallitessaan sattui, niinkuin korintolaiset kertovat — ja heidän kanssaan pitävät lesbolaiset yhtä — mitä suurin ihme: delfinin selässä oli nimittäin Tainaroniin saapunut methymnalainen Arion, joka oli etevimpiä silloisia kitaransoittajia ja, mikäli me tiedämme, ensimmäinen, joka sepitti, nimitti ja esitti dityrambeja Korintoksessa.

24. Kerrotaan että tämä Arion, joka enimmäen ajan oleskeli Periandroksen luona, sai halun purjehtia Italiaan ja Sisiliaan; ja ansaittuaan siellä suuria summia hän tahtoi palata takaisin Korintokseen. Niinpä hän läksi liikkeelle Taraksesta [s.o. Tarentumista], ja koska eniten luotti korintolaisiin, hän vuokrasi laivan, jonka miehistö oli Korintoksesta. Mutta ulapalla merimiehet alkoivat väijyä Arionin henkeä ja päättivät viskata hänet mereen siten saadakseen hänen rahansa. Sen havaittuaan Arion rupesi rukoilemaan, jätti heille rahansa ja pyysi vain saada pitää henkensä. Mutta eipä hän kuitenkaan saanut heitä taivutettua, vaan laivamiehet käskivät häntä joko surmaamaan itsensä, jolloin saisi hautauksen maalla, tai hetimiten hyppäämään mereen. Uhkauksista pulaan joutunut Arion pyysi, että he, jos hyväksi katsoisivat, sallisivat hänen täydessä juhlapuvussa tuhdolla seisten esittää laulua. Ja laulun laulettuaan hän lupasi surmata itsensä. Niinpä heissä heräsi halu kuulla maailman parasta laulajaa, ja he väistyivät peräkeulasta laivan keskiosaan. Mutta Arion pukeutui täyteen juhlapukuunsa, tarttui kitaraan ja lauloi tuhdolla seisten korkean veisun alusta loppuun. Vaan virren päättyessä hän heittäytyi mereen sellaisenaan, täydessä juhlapuvussaan. Ja merimiehet purjehtivat Korintokseen, mutta Arionin kerrotaan delfinin ottaneen selkäänsä ja vieneen Tainaroniin. Sinne hän astui maihin ja läksi puvussaan Korintokseen; ja saavuttuaan perille hän kertoi koko tapauksen. Mutta Periandros ei uskonut, vaan piti Arionia vartioituna eikä laskenut häntä minnekään; kuitenkin hän piti silmällä laivamiehiäkin. Kun nämä siis tulivat saapuville, hän kutsutti heidät luokseen ja tiedusteli, oliko heillä jotain kerrottavaa Arionista. He väittivät hänen olevan turvassa Italiassa ja jättäneensä hänet hyvissä voimissa Tarakseen. Mutta silloin juuri ilmestyikin Arion, sellaisena kuin oli mereen hypätessään. Hämmennyksissään eivät merimiehet nyt enää voineet kieltää asiaa, koska se oli näytetty toteen. Näin korintolaiset ja lesbolaiset puolestaan kertovat, ja vielä nyt on Tainaronissa Arionin vaskinen vihkilahja; se ei ole varsin suuri ja kuvaa delfinillä ratsastavaa miestä.

25. Sittemmin Alyattes, lopetettuaan sodan miletolaisia vastaan, kuoli, hallittuaan viisikymmentäseitsemän vuotta. Hän oli toinen tämän huoneen jäsen, joka Delfoihin pyhitti vihkilahjan. Taudista parantuneena hän nimittäin vihki suuren hopeisen sekoitusastian ynnä juotetun rautajalustan, mikä ennen kaikkia vihkilahjoja Delfoissa kannattaa katsomista, ja on khiolaisen Glaukoksen tekoa, hänen, joka yksin kaikista ihmisistä on keksinyt raudan juottamisen.

26. Alyatteen kuoltua seurasi hallituksessa Alyatteen poika Kroisos, ollessaan kolmenkymmenenviiden vuoden ikäinen. Hän se oli, joka hyökkäsi helleenien ja niistä ensiksi efesolaisten kimppuun. Tällöin efesolaiset hänen piirittäminään pyhittivät kaupunkinsa Artemiulle, kiinnittämällä nuoran temppelistä muuriin. Vanhan kaupungin, jota silloin piiritettiin, ja temppelin väliä on seitsemän stadionia. Efesolaisten kimppuun siis Kroisos ensiksi hyökkäsi, mutta sitten vuoron perään kaikkien ionilaisten ja aiolilaisten, syyttäen mitä mistäkin ja esittäen suurempia syytöksiä niitä vastaan, joita vastaan saattoi keksiä suurempia syytöksiä, mutta toisia vastaan esittäen myös joutavia asioita.

27. Niin pian kuin nyt siis Aasiassa asuvat helleenit olivat pakoitetut suorittamaan veroa, niin Kroisos päätti rakentaa laivoja ja käydä käsiksi saarelaisiin. Kun hänellä oli kaikki valmiina laivanrakentamiseen, kerrotaan prieneläisen Biaan tai toisten mukaan mytileneläisen Pittakoksen saapuneen Sardeeseen. Kun silloin Kroisos kysyi, mitä uutta Hellaasta kuului, niin hän lausui seuraavalla tavalla ja lopetti siten laivanrakentamisen: "Oi kuningas, saarelaiset pestaavat kymmenentuhatta ratsumiestä, ja aikovat lähteä sotaretkelle Sardeeseen ja sinua vastaan." Siinä luulossa, että hän puhui totta, Kroisos virkkoi: "Jospa jumalat johdattaisivat saarelaiden mieleen tämän,

että hevosilla tulisivat lyydialaisten lapsia vastaan." Mutta toinen keskeytti sanoen: "oi kuningas, hartaastipa näytät haluavan tavata saarelaisia ratsain mannermaalla, ja toivosi on luonnollinen. Mutta mitä muuta luulet saarelaisten haluavan, kuin että, heti kun kuulivat sinun aikovan heidän varalleen rakentaa laivoja, soivat tapaavansa lyydialaiset merellä, kostaakseen sinulle mannermaalla asuvien helleenien puolesta, joita sinä pidät orjuudessa?" Tuo johtopäätös kuuluu kovasti huvittaneen Kroisosta, ja koska toinen tuntui puhuvan sattuvasti, hän totteli tätä ja lakkasi laivanrakentamisesta. Ja niin hän solmi kestiystävyyssiiton saarilla asuvien ioonilaisten kanssa.

28. Jonkun ajan kuluttua olivat melkein kaikki Halys-joen tällä puolen olevat kansat kukistetut. Sillä paitsi kilikialaisia ja lykialaisia Kroisos oli laskenut valtansa alle kaikki muut.

29. Sittenkuin siis nämä olivat kukistetut, saapui rikkautensa huipulla olevaan Sardeeseen kaikkien muiden Hellaan viisasten miesten muassa, mitä siihen aikaan sattui olemaan, ja miten mikin heistä milloinkin tuli, myöskin atenalainen Solon, joka atenalaiden käskystä oli laatinut lakeja ja sitten oleskeli kymmenen vuotta ulkomailla, jonne oli matkustanut maailmaa katsomaan, jottei hänen olisi pakko purkaa jotain laatimistaan laeista. Sillä itse eivät atenalaiset kenneet sitä tekemään, he kun suurilla valoilla olivat sitoutuneet kymmenen vuotta noudattamaan niitä lakeja, joita Solon heille säätäisi.

30. Tästä syystä sekä katsellakseen maailmaa Solon saapui Egyptiin Amasiin luo ja niin myös Sardeeseen Kroisoksen tykö. Hänen tultuaan sinne Kroisos kestitsi häntä hovissaan. Mutta kolmantena tai neljäntenä päivänä palvelijat Kroisoksen käskystä kuljettivat häntä ympäri aarreaitoissa ja näyttelivät hänelle kaikkea, mikä oli suurta ja äveriästä. Kun hän oli kaikki nähnyt ja katsellut, mikäli siihen oli tilaisuutta, Kroisos virkkoi näin: "atenalainen kestiystävä, meidän kuuluviimme on tullut paljon puhetta viisaudestasi ja matkoistasi, ja että muka viisauden rakkaudesta olet kulkenut maita mantereita. Nyt siis minussa on herännyt halu kysyä, kenenkä olet nähnyt olevan kaikista ihmisistä onnellisimman." Näin hän kysyi siinä luulossa, että itse muka oli onnellisin ihminen. Ollenkaan imartelematta, vaan totuuden mukaisesti, Solon lausuu: "oi kuningas, atenalaisen Telloksen." Hämmästyneenä lausunnosta Kroisos kysyi kiihkeästi: "missä kohden siis katsot Tellosta onnellisimmaksi?" Hänpä virkkaa: "ensiksikin Tellos eli onnellisessa valtiossa ja hänellä oli kauniita ja hyviä lapsia ja hän sai nähdä heille kaikille syntyvän lapsia ja kaikkien jäävän eloon. Toiseksi hänellä oli meidän oloihimme nähden hyvä toimeentulo, ja vihdoin muodostui hänen elämänsä loppu mitä loistavimmaksi. Kun näet Eleusiissä oli syttynyt taistelu atenalaiden ja heidän naapuriensa kesken, niin hän riensi avuksi, ajoi viholliset pakosalle ja sai mitä kauniimman kuolon; ja atenalaiset hautasivat hänet valtion kustannuksella siihen paikkaan, mihin oli kaatunutkin, ja kunnioittivat häntä suuresti."

31. Niin paljon onnellista Telloksesta kertomalla Solon vain yllytti Kroisosta. Niinpä tämä kysyi, ketä hän katsoi toiseksi Telloksen jälkeen, varmasti arvelen tulevansa ainakin toiselle sijalle. Mutta Solon vastasi: "Kleobista ja Bitonia. Näillä näet, jotka syntyperältään olivat argolaisia, oli riittävä toimeentulo ja sen lisäksi tällaiset ruumiinvoimat: molemmat olivat yhtäläisesti saaneet palkintoja kilpailuissa, ja kerrotaanpa heistä myös seuraava tarina. Argolaiset viettivät Hera-juhlaa, ja nuorukaisten äidin täytyi ehdottomasti ajaa pyhättöön, mutta härät eivät ajoissa saapuneet pelloilta. Kun siis aika pakoitti, nuorukaiset itse astuivat ikeen alle ja vetivät vaunuja, joissa heidän äitinsä kulki; ja suoritettuaan neljäkymmentäviisi stadionia he saapuivat pyhättöön. Sittenkuin he olivat tämän tehneet, ja koko kansanjoukko oli heidät nähnyt, osoitti heidän suhteensa jumala, että ihmisen on paljoka parempi kuolla kuin elää. Argolaiset näet ympäröivät nuorukaisia ja onnittelivat heitä heidän ruumiinvoimiensa vuoksi, argottaret taas äitiä, että oli sellaisia lapsia saanut. Mutta äiti, ylen iloisena sekä heidän teostaan että maineestaan, seisautui jumalankuvan eteen ja rukoili, että jumalatar antaisi hänen lapsilleen Kleobiille ja Bitonille, jotka olivat hänelle niin suurta kunniaa tuottaneet, sen, minkä saavuttaminen ihmiselle on parasta. Tämän jälkeen uhrattuaan ja aterioituaan nuorukaiset panivat maata itse pyhättöön eivätkä enää sen koommin nousseet, vaan päättivät näin päivänsä. Mutta argolaiset teettivät heidän kuvansa ja pystyttivät ne Delfoihin, koska olivat olleet miesten parhaimmat."

32. Solon siis antoi näille toisen sijan onnellisuudessa. Mutta Kroisos virkkoi kiivastuneena: "oi atenalainen vieras, entä meidän onnemme, onko se sinusta niin mitätön, ettet ole katsonut meitä edes yksityisten miesten vertaisiksi?" Hänpä vastasi: "oi Kroisos, sinä kysyt ihmisten seikkojen suhteen minua, joka tiedän, että kaikki jumaluus on kateellista ja epävakaa. Sillä pitkän ajan kuluessa joutuu näkemään paljon sellaista, jota ei tahdo, ja paljon myös kärsimään. Minä asetan nimittäin seitsemänkymmentä vuotta ihmiselämän rajaksi. Nämä seitsemänkymmentä vuotta tekevät kaksikymmentäviisituhattakaksisataa päivää, lukuunottamatta karkauskuukausia. Ja jos yhdellä kuukaudella pitennetään joka toinen vuosi, jotta vuodenajat sattuisivat oikealle kohdalleen, niin saadaan seitsemällekymmenelle vuodelle tulevia karkauskuukausia kolmekymmentä viisi ja näistä kuukausista syntyviä päiviä tuhattaviisikymmentä. Kaikista näistä päivistä, joita, sijoitettuna seitsemällekymmenelle vuodelle, on kaksikymmentäkuusituhatta kaksisataaviisikymmentä, ei toisena päivänä tapahdu vallan samaa kuin toisena. Näin siis, oi Kroisos, on ihminen kokonaan sattumaa. Minä näen kyllä, että sinä olet erinomaisen rikas sekä hallitset useita ihmisiä; mutta sitä, mitä minulta kysyt,

en saata vielä sinusta sanoa, ennenkuin olen kuullut kauniisti lopettaneesi elämäsi. Sillä eihän upporikas ole onnellisempi sitä, jolla on päiväksi, ellei se kohtalo samalla seuraa, että hän kaikin puolin suotuisassa tilassa hyvästi päivänsä päättää. Sillä monet pohatat ovat onnettomat, ja monet, joilla on kohtalainen toimeentulo, onnelliset. Ja ylen äveriäs, mutta onneton, voittaa kahdessa kohden hyväosaisen, mutta jälkimäinen monessa kohden edellisen. Edellinen voi kyllä helpommin tyydyttää haluaan ja kantaa suurta kohtaavaa tappiota, mutta jälkimäinen on seuraavissa kohdin hänestä edellä. Tosin hän ei saata samalla tavalla kuin toinen kestää tappiota ja tyydyttää haluaan, mutta tästä suojelee häntä hänen hyvä kohtalonsa; sensijaan hänessä ei ole ruumiillisia vikoja eikä tauteja, hän on vapaa onnettomuuksista, hänellä on hyviä lapsia, ja kaunis ulkomuoto. Jos hän tämän lisäksi vielä hyvin päättää päivänsä, on hän juuri tuo, jota sinä etsit, ja joka ansaitsee onnellisen nimen. Mutta ennenkuin ihminen kuolee, tulee pidättyä arvostelusta eikä vielä kutsua häntä onnelliseksi, vaan hyväosaiseksi. Nytpä on mahdotonta, että yksi ihminen voisi kaikkia näitä etuja yhdistää, samoin kuin ei mikään maa riitä tarjoamaan kaikkea itselleen, vaan yhtä sillä on, mutta tarvitsee toista; ja se, jolla on useimmat edut, on paras. Niin myös ei ihmisyksilökään semmoisenaan ole kylliksi itselleen; sillä yhtä hänellä on, mutta toista hän tarvitsee. Joka siis omistaa enimmät näistä eduista ja tekee sitä lakkaamatta sekä sitten toivomustensa mukaan päättää päivänsä, hän, oi kuningas, minusta on oikeutettu kantamaan tätä nimeä. Tulee nimittäin aina katsoa, minkä lopun mikin asia saa; sillä monet, joille jumala on vilaukselta näyttänyt onnea, hän on myöhemmin perinjuurin nujertanut."

33. Tämän sanottuaan ei Solon tietenkään enää pysynyt Kroisoksen suosiossa, vaan piittaamatta hänestä vähääkään tämä lähetti hänet luotaan menemään pitäen häntä kovin typeränä, koska, jättämällä sikseen käsilläolevan hyvän, käski pitää silmällä joka asian loppua.

34. Mutta Solonin lähdettyä kohtasi Kroisosta jumalan puolelta suuri rangaistus, nähtävästi siitä syystä, että hän piti itseään onnellisimpana kaikista ihmisistä. Sillä heti senjälkeen hän nukkuessaan näki unen, joka hänelle totuudenmukaisesti ilmaisi ne onnettomuudet, jotka tulivat tapahtumaan hänen poikansa suhteen. Kroisoksella oli nimittäin kaksi poikaa, joista toinen oli viallinen, hän kun oli kuuromykkä, mutta toinen ikätoveriensa joukossa kaikissa kohdin kaikkien ensimmäinen, ja oli hänen nimensä Atys. Niinpä uni osoitti Kroisokselle, että hän tulisi kadottamaan tämän Atyksen siten, että hän tulisi haavoittumaan rautaisen peitsenkärjen kautta. Sittenkuin Kroisos oli herännyt ja itseksensä punninnut asiaa, hän säikähtyneenä unesta otti pojallensa vaimon eikä milloinkaan sen koommin lähettänyt häntä, jonka oli ollut tapana johtaa lyydialaisia sotaan, sentapaiseen toimeen. Ja heittokeihäät, peitset sekä kaikki semmoiset aseet, joita ihmiset sodassa käyttävät, hän toimitti pois miestuvista ja ahtoi kamareihin, jottei joku seinälle ripustettu esine putoaisi pojan päälle.

35. Mutta kun hänellä juuri oli käsillä poikansa häät, saapuu Sardeeseen mies, jota oli kohdannut se kova onni, että hänellä oli rikoksen tahraamat kädet; muuten hän oli syntyperältään fryygialainen ja kuninkaallista sukua. Hän saapui Kroisoksen taloon ja pyysi tulla maan tavan mukaan puhdistetuksi, ja Kroisos puhdisti hänet. Ja puhdistus tapahtuu lyydialaisilla melkein samalla tavalla kuin helleeneillä. Mutta senjälkeen kuin Kroisos oli suorittanut mitä tapa vaati, hän tiedusteli, mistä ja kuka mies oli, näin sanoen: "oi ihminen, kuka sinä olet ja mistä päin Fryygiaa saapuen olet tullut anomaan minulta turvaa? Minkä miehen tai naisen sinä olet murhannut?" Hän vastasi: "oi kuningas, minä olen Midaan pojan, Gordiaan, poika, nimeni on Adrastos, olen vasten tahtoani tullut surmanneeksi oman veljeni, jonka vuoksi isäni on minut ajanut pois, ja olen vailla kaikkea." Kroisos vastasi hänelle näin: "ystävistä polveudut ja ystävien luo olet tullut, missä sinulta ei ole puuttuva mitään, niin kauan kuin meidän luonamme viivyt. Ja koettamalla kantaa tätä kovaa kohtaloa niin keveästi kuin suinkin, voitat itsellesi suurimman edun."

36. Niinpä Adrastos eleli Kroisoksen luona. Mutta siihen samaan aikaan ilmestyi Myysian Olymposvuorelle aika suuri otus siaksi. Tältä vuorelta lähtien se havitteli myysialaisten vainioita, ja useasti myysialaiset menivät ulos sitä vastaan, mutta eivät voineet sille mitään pahaa tehdä, vaan kärsivät itse sen puolelta vahinkoa. Viimein tulivat myysialaisten lähettiläät Kroisoksen luo ja sanoivat näin: "oi kuningas, mitä suurin otus siaksi on ilmestynyt meidän maahamme, ja se turmelee vainioitamme. Sitä emme voi ottaa kiinni, vaikka kuinkakin ponnistelemme. Nyt siis pyydämme sinua lähettämään meille poikasi ja valionuorukaisia ynnä koiria, karkoittaaksemme sen maasta pois." Näin he pyysivät, mutta muistaen unennäköään Kroisos virkkoi näin: "älkää enää mainitko poikaani, sillä en minä tahtoisi lähettää häntä teidän mukaanne. Hän on näet äsken nainut ja hänellä on nyt siitä huolta. Mutta minä tahdon lähettää lyydialaisten valiomiehet ja koko koiraparven ja tulen käskemään niitä, jotka lähtevät, olemaan mitä innokkaimpia yhdessä teidän kansanne karkoittaakseen eläimen maasta."

37. Niin hän vastasi, ja myysialaiset olivat siihen tyytyväiset. Mutta silloin tulee sisään Kroisoksen poika, joka oli kuullut, mitä myysialaiset pyysivät. Kun nyt Kroisos ei sanonut lähettävänsä poikaansa heidän myötänsä, niin nuorukainen sanoi hänelle näin: "oi isäni, kauneinta ja jalointa oli ennen muinoin minusta mennä sotaan ja metsästysretkelle ja siten kunnostaa itseäni; mutta nyt sinä estelet minua kumpaisestakin tästä, vaikka et ole minussa huomannut mitään pelkuruutta tai haluttomuutta. Millä silmin minun nyt tulee näyttäytyä kulkiessani torille ja torilta pois? Millaiseksi tulen kansalaisilleni

näyttäytymään, millaisena tulee äskennaitu vaimoni minua pitämään? Millaisen miehen kanssa hän tulee katsomaan olevansa naimisissa? Anna nyt joko minun lähteä metsästykseen, tai vakuuta järkisyillä, että minun on parempi tehdä näin."

38. Kroisos vastaa täten: "oi poikani, en minä tätä tee siitä syystä, että olisin sinussa huomannut jotain pelkuruutta tai mitään muuta epämiellyttävää, mutta uni, jonka nukkuessani näin, sanoi, että sinä olet oleva lyhytikäinen. Sinä tulet nimittäin saamaan tuhosi rautaisen keihäänkärjen kautta. Tähän näkyyn katsoen siis joudutin häitäksi ja senvuoksi en laske sinua tämmöisiin yrityksiin, koettaen jos mahdollista varastaa sinua kuolemalta, ainakin niinkauan kuin itse elän. Sinähän olet minun ainokainen poikani, sillä tuota toista, joka on jäänyt kuuloa vaille, en voi lukea omakseni."

39. Nuorukainen vastaa näin: "on anteeksi annettavaa, oi isä, että minun suhteeni olet niin varovainen, kun olet sellaisen näyn nähnyt. Mutta on kohtuullista, että minä sanon sinulle sen, mitä et ymmärrä, vaan mikä sinulta on jäänyt huomaamatta. Sinä väität siis unen sanoneen, että tulisin kuolemaan rautaisen keihäänkärjen kautta. Mutta tuolla sialla, millaiset kädet sillä on, mikä semmoinen rautapeitsi sillä on, jota sinä pelkää? Jos uni olisi sanonut, että tulisin kuolemaan hampaan tai jonkun muun hampaalta näyttävän esineen kautta, silloin tulisi sinun tehdä se, minkä teet. Mutta nytpä olikin puhe keihäästä. Koska siis meillä ei ole taistelua miehiä vastaan, niin päästä minut menemään."

40. Kroisos vastaa: "oi poikani, sinä tavallaan voitat minut selittäessäsi unennäön tarkoituksen. Niinpä minä siis sinun voittamana muutan mieleni ja päästän sinut menemään metsästykseen."

41. Näin puhuttuaan Kroisos noudatti luoksensa fryygalaisen Adrastoksen ja tämän tultua sanoi hänelle näin: "Adrastos, kun tyly kohtalo, josta kyllä en sinua moiti, oli sinut masentanut, minä puhdistin ja otin sinut vastaan asuntooni, jossa vieläkin olet, ja olen tarjonnut sinulle kaiken ylläpitosi. Nyt siis, koska olet velvollinen hyvillä töillä palkitsemaan minua, joka ensin olen sinua kohtaan tehnyt hyviä töitä, pyydän sinua rupeamaan poikani vartijaksi, kun hän lähtee metsästämään, jotteivät tiellä jotkut pahantekijät ja rosvot ilmestyisi ja tuhoisi teitä. Sitäpaitsi täytyy sinun myös mennä sinne, missä saatat tulla kuuluisaksi urotöistä, sillä sehän on isänperintösi ja onhan sinulla lisäksi voimia."

43. Adrastos vastaa: "oi kuningas, en minä muutoin olisi lähtenyt tämmöiseen voitteluun. Sillä ei tällaisen kovan kohtalon kohtaaman sovi mennä onnellisten ikätoveriensä joukkoon, eikä ole minulla haluakaan, ja useista syistä olisin pysytellyt poissa. Mutta nyt, koska sinä sitä vaadit, ja tulee tehdä sinulle mieliksi (sillä tuleehan minun palkita sinua hyvillä töillä), olen valmis tekemään tämän ja, mikäli vartijasta riippuu, voit odottaa poikasi, jota käsket minun vartioimaan, vahingoittumatta palaavan."

43. Kun Adrastos näin oli vastannut Kroisokselle, niin Adrastos ja Atys läksivät matkaan mukanaan valionuorukaisia ja varustettuina koirilla. Saavuttuaan Olympos-vuorelle he hakivat eläintä ja löydettyään sen he asettuivat piiriin sen ympäri sekä viskasivat heittokeihäänsä sitä vastaan. Siinä nyt vieras, juuri hän, joka oli puhdistettu murhasta ja nimeltään Adrastos, heittäessään sikaa ei osunutkaan siihen, vaan tapasi Kroisoksen poikaa. Kun keihäänkärki näin tähän sattui, kävi unen lausuma hänen suhteensa täytäntöön. Ja muuan henkilö juoksi ilmoittamaan Kroisokselle tapauksen ja saavuttuaan Sardeeseen kertoi tälle sekä ottelusta että pojan kohtalon.

44. Kroisos tuli poikansa kuolemasta kovin järkytetyksi ja valitti vielä enemmän sitä, että hänet oli murhannut se, jonka itse oli murhasta puhdistanut. Ja kovasta kohtalosta katkerana hän kiivaasti huusi avuksi Zeus Puhdistajaa, ottaen hänet todistajaksi siihen, mitä hän vieraan puolelta oli saanut kärsiä, ja kutsui jumalaa sekä kotilieden että ystävyysliittojen suojelijaksi. Kotilieden suojelijaksi hän nimitti jumalaa siitä syystä, että ottamalla vastaan asuntoonsa vieraan oli tietämättään elättänyt poikansa murhaajaa, ystävyysliittojen suojelijaksi taas, koska oli saanut pahimman vihamiehensä hänestä, jonka oli lähettänyt poikansa vartijaksi.

45. Sen jälkeen saapuivat lyydialaiset kantaen vainajaa, ja hänen takanaan seurasi murhamies. Hän asettui vainajan eteen ja jätti itsensä Kroisoksen valtaan ojentaan käsiään ja käskien tätä tappamaan hänet vainajan päälle. Hän mainitsee edellisestä kovasta kohtalostaan ja sanoo, että hän tämän lisäksi vielä on tuhonnut puhdistajansa ja että hän ei enää saata elää. Sen kuultuaan Kroisos, vaikka hänellä olikin niin suuri kotoinen onnettomuus, sääli Adrastosta ja lausui hänelle: "minä olen, oi vieras, saanut sinulta kaiken hyvityksen, koskapa itse tuomitset itsesi kuolemaan. Et sinä yksin ole sypää tähän onnettomuuteeni, paitsi mitä tahtomattasi olet tehnyt, vaan kaiketi joku jumalista, joka jo aikoja sitten ennakolta ilmaisi mitä tuleman piti." Kroisos nyt siis hautasi poikansa niinkuin tapa vaati. Mutta Adrastos, Gordiaan, Midaan pojan, poika, hän, joka oli joutunut oman veljensä murhaajaksi ja murhaajaksi puhdistajansa, tunsu itsensä kovaonniskimmaksi kaikista ihmisistä, joita tiesi, ja niin pian kuin ihmisten hälinä hiljeni haudan ympärillä, hän tappoi itsensä kummulle.

46. Kahden vuoden ajan Kroisos toimetonna istui suuressa murheessa poikansa menetyksen johdosta. Mutta kun Kyros, Kambyseen poika, oli kukistanut Astyageen, Kyaxareen pojan, ylivallan, ja persialaisten mahti kasvoi, teki tämä seikka lopun Kroisoksen murheesta, ja hän alkoi miettiä,

saattaisiko hän jollain tavoin taltuttaa persialaisten kasvavaa voimaa, ennenkuin se paisuisi liian suureksi. Ja heti kun tämä ajatus hänessä oli herännyt, hän koetteli ennuspaikkoja, sekä helleenein keskuudessa olevia että Libyassa sijaitsevaa, lähettäen mitkä minnekin, toiset menemään Delfoihin, toiset Abaihin, fokilaisten maahan, toiset Dodonaan. Jotkut lähetettiin Amfiaraoksen ja Trofonioksen luo, toiset Brankhidaihin Miletoksen alueeseen. Nämä olivat ne helleeniläiset ennuspaikat, joihin Kroisos lähetti sanansaattajia saadakseen neuvoa. Toiset taas hän laittoi Libyaan Ammonin luo kysymään oraakelia. Hän lähetti joka taholle ja koetteli, mitä ennuspaikat tiesivät, jotta, jos ne tavattaisiin todenperäisiksi, hän toistamiseen lähettäisi kysymään, tuliko hänen ryhtyä sotaretkeen persialaisia vastaan.

47. Ja lähettäessään lyydialaiset koettelemaan oraakeleita, hän antoi heille seuraavan tehtävän. Siitä päivästä alkaen, jolloin he lähtivät Sardeesta, tuli heidän lukea sata päivää ja sadantena päivänä tiedustella oraakeleilta, ja kysyä mitä lyydialaisten kuningas Kroisos, Alyatteen poika, juuri silloin sattui tekemään; ja mitä kukin oraakeli julisti, se tuli heidän kirjoittaa muistiin sekä ilmoittaa hänelle. Mitä muut oraakelit puolestaan julistivat, sitä ei kukaan kerro. Mutta heti kun lyydialaiset Delfoissa astuivat sisään temppeleisiin saadakseen vastauksen jumalalta ja kysyivät niinkuin käsketty oli, vastasi Pytia kuusimittarunossa näin:

"Hiekan määrän mä tiedän ja merten matkat ma tunnen, mykkää myös tajuan, puhumattoman kuiskehen kuulen. Kas, kovakilpisen konnan tuoksu mun tuntohon tunki, min lihat parhaillaan kera lampaan vaskessa kiehuu: vaskea alla sen on, myös vaski sen päältäkin peittää."

48. Tämän Pytian julistuksen lyydialaiset kirjoittivat muistiin ja lähtivät sitten pois Sardeeseen. Ja niin pian kuin muutkin ympäri maailmaa lähetetyt sanansaattajat saapuivat tuoden mukanaan oraakelinvastaukset, niin Kroisos avasi ja katseli kaikkia kirjoituksia. Mutta niistä ei mikään häntä miellyttänyt. Vaan kun hän kuuli Delfoin oraakelista tulleen vastauksen, hän heti osoitti siitä oraakelille kunnioitusta ja uskoi siihen, arvellen että Delfoin ennuspaikka oli ainoa maailmassa, koska se oli keksinyt mitä hän teki. Sillä sen jälkeen kuin oli lähettänyt tiedustelijat eri oraakelien luo, hän otti vaarin sovitusta päivästä, mietti juonen, jota oli mahdoton keksiä ja arvata, ja ryhtyi seuraavaan toimenpiteeseen: hän hakkasi kilpikonnan ja lampaan kappaleiksi, keitti itse ne yhdessä vaskisessa kattilassa ja asetti päälle vaskisen kannen.

49. Semmoisen oraakelinvastauksen siis Kroisos sai Delfoista. Mutta mitä Amfiaraoksen ennuspaikan vastaukseen tulee, en saata sanoa, mitä se lausui lyydialaisille, sittenkuin olivat pyhätön luona tehneet mitä tapa vaatii — ei näet siitä ole olemassa kertomusta —, paitsi että Kroisos katsoi Amfiaraoksenkin omistavan todenperäisen ennuspaikan.

50. Tämän jälkeen hän koetti suurilla uhreilla suostutella Delfoissa vallitsevaa jumalaa. Niinpä hän uhrasi uhrieläimiä kolmetuhatta joka lajia ja laati suuren rovion sekä poltti poroksi kullalla ja hopealla verhottuja makuusohvia, kultamaljoja, purppuravaatteita ja -ihotakkeja, toivoen siten paremmin voivansa voittaa jumalan suosion. Ja kaikille lyydialaisille hän antoi käskyn, että he itse kukin uhrasivat sen, mitä kullakin oli. Ja niin pian kuin hän oli uhrannut, hän sulatti suunnattoman määrän kultaa ja taotti siitä puolitiilejä, jotka teki pituudelleen kuuden, leveydelleen kolmen ja korkeudelleen yhden kämmenen levyisiksi, luvultaan sataseitsemäntoista. Näistä oli neljä puhdasta kultaa, kukin painaen puolenkolmatta talenttia, muut puolitiilet taas olivat vaaleata kultaa ja painoivat kaksi talenttia. Hän teetti myös puhtaasta kullasta leijonan kuvan, jonka paino teki kymmenen talenttia. Tämä leijona kuitenkin putosi, silloin kun Delfoin temppele paloi, puolitiilien päältä — niiden päällä se nimittäin lepäsi — ja nyt sitä säilytetään korintolaisten aarraitassa sekä painaa puolenseitsemättä talenttia, sillä puolenneljättä talenttia siitä suli pois.

51. Saatuaan tämän kaiken valmiiksi Kroisos lähetti sen Delfoihin ja sen mukana seuraavat toiset esineet: kaksi suurensuurta sekoitusastiaa, kultaisen ja hopeaisen, joista kultainen seisoi oikealla kädellä temppeleihin astuessa, hopeainen vasemmalla. Mutta nämätkin siirrettiin temppeleiden palon aikana, ja kultainen seisoo klazomenailaisten aarraitassa painaen puolenyhdeksättä talenttia ja vielä kaksitoista minaa, hopeainen taas sijaitsee temppeleiden eteisen nurkassa ja vetää kuusisataa amforaa, sillä delfolaiset sekoittavat siinä viiniä jumalan ilmestysjuhlan. Delfolaiset väittävät sen olevan samolaisen Theodoroksen tekoa, ja niin minäkin luulen; sillä ei se minusta näytä miltään jokapäiväiseltä teokselta. Edelleen hän lähetti neljä hopeatynnyriä, jotka seisovat korintolaisten aarraitassa, ja pyhitti sinne kaksi vihkivesiastiaa, kultaisen ja hopeaisen, joista kultaisessa on kirjoitus, missä lakedaimonilaiset sanovat sen olevan heidän vihkilahjansa, mutta eivät sano siinä oikein. Sillä itse asiassa tämäkin on Kroisosin, ja kirjoituksen on siihen pannut eräs delfolainen, joka tahtoi tehdä lakedaimonilaisille mieliksi; hänen nimensä minä kyllä tunnen, mutta en tahdo sitä mainita. Sitävastoin on se poika, jonka käden kautta vesi valuu, lakedaimonilaisten antama, mutta ei kumpainkaan vihkivesiastia. Näiden myötä Kroisos lähetti useita vähemmän huomattavia vihkilahjoja, kuten ympyriäisiä hopeasta valettuja kulhoja ja myös kolmenkyynäräisen kultaisen naisen kuvan, jota

delfolaiset väittävät Kroisoksen leipojattaren muotokuvaksi. Lisäksi hän pyhitti oman vaimonsa kaulakoristeet ja vyöt.

52. Nämät esineet hän lähetti Delfoihin, mutta Amharaokselle, jonka urhoollisuudesta ja kärsimyksestä hän oli kuullut, hän pyhitti joka kohdasta yhtäläisesti kultaisen kilven ja samoin kokonaan täysikultaisen keihään, missä niin hyvin varsi kuin kärjet olivat kullasta. Molempia näitä esineitä on minun aikoihini saakka säilytetty Teebassa ja siellä ismenolaisen Apollon temppelessä.

53. Niille lyydialaisille, joitten piti viedä nämä lahjat pyhättöihin, Kroisos antoi tehtäväksi kysellä oraakeleilta, tuliko hänen lähteä sotaretkelle persialaisia vastaan ja koettaa voittaa liittolaisekseen jonkun kansan sotajoukko. Ja kun lyydialaiset, saavuttuaan niihin paikkoihin, joihin heidät oli lähetetty, olivat pyhittäneet vihkilahjansa, he kysyivät oraakeleilta sanoen: "Kroisos, lyydialaisten ynnä muiden kansojen kuningas, katsoo näitä ainoiksi ennuspaikoiksi ihmiskunnassa, ja on senvuoksi antanut teille ilmoituksienne arvoisia lahjoja ja nyt hän vielä kysyy teiltä, tuleeko hänen lähteä sotaretkelle persialaisia vastaan ja koettaa voittaa jonkun kansan sotajoukko liittolaisekseen." Niin he kysyivät; mutta molempien ennuspaikkojen lausunnot kävivät yhteen julistaessaan Kroisokselle, että jos hän lähtee sotaretkelle persialaisia vastaan, hän tulee hajoittamaan suuren vallan, ja ne neuvoivat häntä liittämään ystävikseen ne helleeneistä, jotka havaitsisi mahtavimmiksi.

54. Kun nyt Kroisos kuuli ne jumalanlauseet, jotka oli tuotu, hän ihastui ikihyväksi oraakelinvastausten johdosta, vallan varmasti toivoen tulevansa hajoittamaan Kyroksen valtakunnan. Hän lähetti taasen sanan Pythoon [Delfoihin] ja antoi lahjoja delfolaisille, kullekin sata kultastateria, otettuaan sitä ennen selville niiden luvun. Delfolaiset taas antoivat tämän sijasta Kroisokselle ja lyydialaisille oikeuden ensimmäiseksi kysyä oraakelilta, vapauden maksuista, etumaiset istuinsijat sekä tilaisuuden sille heistä, joka vain tahtoi, ikipäiviksi tulla delfolaiseksi.

55. Annettuaan delfolaisille nämä lahjat, Kroisos kolmannen kerran kysyi oraakelilta, sillä sittenkuin hän kerran oli keksinyt ennuspaikan todenperäisyyden, ei hänellä enää ollut minkäänlaista määrää. Ja tiedustellessaan hän kysyi oraakelilta, tulisiko hänen hallituksensa kestämaan kauan. Silloin Pytia antoi näin kuuluvan vastauksen:

"mutta kun kerran meedien herraksi saanut on muuli, silloin, hempeä Lyydian mies, sorarannoille Hermoon väistyös, ällös jää, älä pelkurin nimeä kammoo."

56. Kun nämä sanat saapuivat, Kroisos ihastui vielä enemmän, ollen siinä luulossa, ettei milloinkaan miehen sijasta muuli voisi tulla meedialaisten kuninkaaksi, ja ettei niinmuodoin hän itse eivätkä hänen jälkeläisensä milloinkaan tulisi herkeämään hallitsemasta. Senjälkeen hän harkitsi ja tutki, keitä helleeneistä hänen tulisi mahtavimpina koettaa voittaa puolelleen. Ja tutkiessaan hän havaitsi, että lakedaimonilaiset ja atenalaiset olivat muita etevämmät, ja olivat edelliset doorilaisista, jälkimäiset ioonilaisista heimoa. Nämä nimittäin kävivät kaikkein etevimmistä, ollen alkujaan toinen pelasgilainen, toinen helleeniläinen kansa. Toinen ei ollut vielä milloinkaan lähtenyt maasta ulos, toinen taas oli paljon harhailut. Sillä Deukalionin hallitessa se asui Fthiotismaakunnassa, Doroksen, Hellenin pojan, aikana taas Ossan ja Olympoksen juurella sijaitsevassa maassa, niinkutsutussa Histiaiotiissa. Kun sen Histiaiotiista olivat karkoittaneet kadmolaiset, niin se asui Pindoksessa ja kutsuttiin sitä makednolaiseksi kansaksi. Sieltä taas se siirtyi Dryopiiseen ja Dryopiista se vihdoin tuli Peloponnesokseen ja sai nimen doorilaiset.

57. Mitä kieltä pelasgit puhuivat, sitä en saata täsmälleen sanoa. Mutta jos on lupa tehdä johtopäätöstä vielä nyt elävistä pelasgeista, nimittäin sekä niistä, jotka asuvat tyrsenien yläpuolella Kretonin kaupungissa, muinoin olivat naapureita nyt niinkutsutuille doorilaisille ja asuivat siihen aikaan siinä maassa, jota nykyään kutsutaan Thessaliotiiksi, että niistä pelasgeista, jotka asettuivat Plakiaan ja Skylakeeseen Hellespontoksen seuduille ja olivat olleet atenalaisten naapureina, ja mitä muita pelasgilaisia kaupunkeja on, jotka ovat nimensä muuttaneet, — jos näitten nojalla saa tehdä johtopäätöstä, niin pelasgit puhuivat barbarikieltä. Jos nyt näin on ollut laita koko pelasgilaisen heimon, niin Attikan kansa, ollen pelasgilainen, oppi, siirtyessään helleeniläiseksi, samalla myös toisen kielen. Sillä krestonilaiset eivät puhu samaa kieltä kuin mitkään heidän nykyisistä naapureistaan, eivätkä sitä tee myöskään plakialaiset; mutta keskenään he puhuvat samaa kieltä. Ja selvää on, että he ovat säilyttäneet sen kielileiman, minkä toivat mukansa mainittuihin paikkoihin siirtyessään.

58. Helleeniläinen heimo on minun nähdäkseni syntymästään saakka aina käyttänyt samaa kieltä. Ja erottuaan pelasgilaisesta heimosta, se, vaikka oli heikko, vähästä alusta lähtien on kasvanut suureksi kansanpaljoudeksi, varsinkin sen kautta, että pelasgilaiset ja monet muut barbarikansat ovat siihen liittyneet. Aiemmin ainakaan ei pelasgilainen kansa, joka oli barbarinen, milloinkaan ole suuresti kasvanut.

59. Näistä kansoista nyt oli attikalainen, kuten Kroisos kuuli, Peisistratoksen, Hippokrateen pojan, sortamana, hänen, joka siihen aikaan oli atenalaisten hallitsijana, ja se oli pilkottuna eri puolueisiin.

Hippokrateelle, joka yksityisenä miehenä kerran oli katsomassa Olympian kilpaleikkejä, sattui nimittäin kerran suuri ihme. Hänen teurastettuaan uhrieläimet, alkoivat näet jalustalla seisovat kattilat, jotka olivat täynnä lihaa ja vettä, kiehua ja kuohua yli reunojensa, vaikei ollut tulta. Silloin lakedaimonilainen Khilon, joka sattui olemaan vieressä ja oli nähnyt ihmeen, neuvoi Hippokratesta ensiksi olemaan ottamatta itselleen vaimoa, joka synnyttäisi lapsia, ja toiseksi, jos hänellä jo sattui olemaan vaimo, eroamaan hänestä sekä vihdoinkin, jos hänellä sattui olemaan joku poika, hylkäämään tämän. Mutta Hippokrates ei suostunut noudattamaan tätä Khilonin neuvoa. Niinpä hänelle sitten syntyi Peisistratos, joka, rannikkolais-atenalaisten keskenään riidellessä, edellisten johtajana Megakles, Alkmaionin poika, jälkimäisten Lykurgos, Aristolaideen poika, keräsi kokoon kolmannen puolueen, sillä hänellä oli mielessä itsevaltius. Niinpä hän kokosi puoluelaisia, väitti asettuvansa vuoristolaisten johtajaksi ja ryhtyi seuraavaan juoneen. Hän haavoitti itseään ja muuliaan, ajoi valjakon torille, ikäänkuin juuri olisi pelastunut vihollisten käsistä, jotka muka olivat tahtoneet tuhota hänet, ja pyysi sen johdosta kansalta saada jotain vartiostoa. Ja koska hän ennen oli kunnostanut itseään sotaretkellä megaralaisia vastaan ja oli valloittanut Nisaian sekä suorittanut muita suurtöitä, niin atenalaisten kansa antoi pittää itsensä ja valitsi kaupunkilaisista muutamia miehiä sekä antoi ne hänelle. Niistä tosin ei tullut Peisistratoksen peitsenkantajia [tavallinen henkivartijoiden nimitys], mutta nuijankantajat; sillä kädessä puiset nuijat he aina seurasivat hänen takanaan. Nämä nousivat yhdessä Peisistratoksen kanssa kapinaan ja saivat haltuunsa linnan. Peisistratos hallitsi sitten atenalaisia, lakkauttamatta kuitenkaan olemassaolevia virkoja tai säännöksiä, ja hoiti kaupunkia vallitsevien asetusten mukaisesti pitäen sitä oivallisessa ja hyvässä järjestyksessä.

60. Mutta vähän ajan kuluttua Megakleen ja Lykurgoksen puoluelaiset yhtyivät karkoittaakseen hänet. Tällä tavoin siis Peisistratos ensi kerran sai haltuunsa Atenan ja jälleen kadotti itsevaltiuden, ennenkuin se hänellä vielä oli oikein vankkana. Mutta ne, jotka olivat karkoittaneet Peisistratoksen, riitaantuivat taas uudestaan keskenään. Silloin Megakles, puolueensa ahdistamana, kuuluttajan kautta kysyi Peisistratokselta, tahtoiko tämä saada hänen tyttärensä vaimokseen itsevaltiutta vastaan. Peisistratos hyväksyi ehdotuksen ja suostui siihen mainitulla ehdolla, ja sitten he tehdäkseen hänelle paluun mahdolliseksi keksivät toimenpiteen, joka minun mielestäni oli mitä yksinkertaisin. Sillä vanhastaan on helleeniläinen kansa eronnut barbarikansasta siinä, että se on ymmärtäväisempi ja suuremmassa määrässä vapaa typerästä yksinkertaisuudesta kuin jälkimäinen; mutta nytpä nämä atenalaisten keskuudessa, joitten sanotaan olevan sukkeluudessa ensimmäiset helleenien joukossa, panivat toimeen tällaisen juonen. Paianian kunnassa oli nimittäin nainen, nimeltä Pye, joka oli kolmea sormea vaille neljää kyynärää pitkä ja muuten hyvännäköinen. Tämän naisen he pukivat täysiin sotatamineisiin, asettivat vaunuihin ja neuvoivat, mikä asento hänen tulisi ottaa esiintyäkseen parhaiten edukseen. Sitten he ajoivat kaupunkiin, lähetettyään sitä ennen etujuoksijoina kuuluttajia, jotka, kaupunkiin saavuttuaan puhuivat mitä oli käsketty, sanoen näin: "oi atenalaiset, ottakaa suojein mielin vastaan Peisistratos, jota Atene on kunnioittanut kaikista ihmisistä enimmin, tuomalla hänet itse omaan kaupunkiinsa takaisin". Näin he sanoivat kulkien sinne tänne. Ja kohta levisi maalaiskuntiin huhu, että Atene muka tuopi takaisin Peisistratoksen, ja kaupungissa asuvat uskoivat naisen olevan itsensä jumalattaren ja osoittivat jumalallista kunnioitusta ihmiselle sekä ottivat vastaan Peisistratoksen.

61. Saatuaan takaisin itsevaltiuden mainitulla tavalla Peisistratos Megakleen kanssa tekemänsä sopimuksen mukaisesti nai Megakleen tyttären. Mutta kun hänellä jo oli poikia nuorukaisiässä, ja alkmaionidien päällä sanottiin lepäävän kirouksen, niin hän ei tahtonut vastanaidusta vaimostaan saada lapsia eikä pitänyt yhteyttä hänen kanssaan, kuten tapa on. Aluksi tosin vaimo piti asiaa salassa, mutta myöhemmin hän joko sitten äidin kysellessä tai kysymättä ilmoitti sen tälle, ja äiti taas miehelleen. Tämähän pani kovin pahakseen, että Peisistratos niin halveksi häntä. Ja suutuksissaan hän sopi vihansa puoluelaisensa kanssa. Mutta Peisistratos, saatuaan tietää, mitä oli tekeillä häntä vastaan, väistyi kokonaan maasta, tuli Eretriaan ja neuvotteli yhdessä poikiensa kanssa. Ja voitolle pääsi Hippiaan mielipide, että piti jälleen koettaa ottaa takaisin itsevaltius. He keräsivät silloin antimia niistä kaupungeista, jotka jossain suhteessa olivat vanhassa kiittolisuuden velassa heihin. Ja vaikka monet tarjosivat suuria summia, voittivat kuitenkin teebalaiset muut rahalahjoillaan. Tämän jälkeen vierä, lyhyesti sanoen, joku aika, kunnes heillä oli kaikki valmiina paluumatkaan. Argolaisia tuli palkkaa vastaan Peloponnesoksesta, ja heidän luokseen tuli vapaaehtoisesti muuan naxolainen, nimeltä Lygdamis, joka osoitti mitä suurinta harrastusta ja toimitti sekä rahaa että väkeä.

62. Niin he läksivät liikkeelle Eretriasta ja saapuivat yhdennentoista vuoden kuluessa takaisin. Ensimmäinen paikka Attikassa, jonka he valtasivat, oli Marathon. Heidän ollessaan siinä paikassa leirissä tulivat sekä heidän kaupungissa asuvat puoluelaisensa että lisäksi maalaiskunnista muita, joille itsevaltius oli rakkaampi kuin vapaus. Nämä nyt siis kokoontuivat, mutta ne atenalaiset, jotka asuivat kaupungissa, eivät ollenkaan välittäneet siitä, niin kauan kuin Peisistratos keräsi rahoja, eikä myöhemminkään, kun hän oli saanut haltuunsa Marathonin. Mutta vasta kun kuulivat hänen lähtevän Marathonista kaupunkia vastaan, he marssivat häntä torjumaan. He menivät koko sotajoukollaan kotiin palaavia vastaan, Peisistratos taas ja hänen seuralaisensa läksivät liikkeelle Marathonista, menivät kaupunkia kohti, ja tulivat samaan paikkaan, nimittäin pallenelaisen Atenen pyhätön luo, sekä asettivat

sinne leirinsä vihollisia vastaan, iskeäkseen heidän kanssaan yhteen. Siellä muuan akarnanilainen poppamies, Amfilytos, joka jonkun jumalallisen sallimuksen johdosta seiso i lähellä, astui Peisistratoksen luo ja julisti kuusimittarunossa näin kuuluvan ennuslauseen:

"verkko jo viskattu on, viritettynä vuottavi vuotta, sinnepä joutuun tonnit ne rientävät kuutamoyössä."

63. Näin hän siis haltioissaan Peisistratokselle julisti, ja tämä käsitti ennustuksen ja sanoi uskovansa, mitä hänelle oli julistettu, sekä vei sotajoukkonsa taisteluun. Kaupungista tulleet atenalaiset olivat tietysti juuri silloin ruvenneet suurukselle, ja suuruksen jälkeen toiset heistä olivat ryhtyneet noppapeliin, toiset antautuneet unen valtaan. Mutta Peisistratos seuralaisineen hyökkäsi atenalaisen kimppuun ja ajoi heidät pakoon. Ja heidän ollessaan pakosalla Peisistratos keksi mitä ovelimman keinon estääkseen heitä enää yhtymästä ja saadakseen heidät pysymään hajallaan. Hän antoi nimittäin poikiensa nousta hevosen selkään ja lähetti heidät edelleen, ja saavuttaessaan pakolaiset he sanoivat, niinkuin Peisistratos oli käskenyt, ja kehoittivat heitä olemaan hyvässä uskalluksessa sekä menemään kukin omilleen.

64. Kun atenalaiset tottelivat, Peisistratos siis täten kolmannen kerran sai haltuunsa Atenan ja juurrutti itsevaltiutensa palkkasoturilaumojen ja rahatulojen avulla, joita kertyi osaksi omasta maasta, osaksi Strymon-virran seudulta, sekä ottamalla panttivangeiksi niiden atenalaisen lapsia, jotka olivat pitäneet puoliaan eivätkä heti olleet paenneet, ja sijoittamalla ne Naxokseen. Sillä Peisistratos oli sodassa senkin laskenut valtansa alle ja uskonut Lygdamiin huostaan. Lisäksi hän oraakelinlauseiden johdosta puhdisti Delos-saaren ja teki sen seuraavalla tavalla. Koko siltä alueelta, joka pyhäköstä näkyi, hän kaivatti maasta kuolleet ja siirsi ne toiseen paikkaan Delosta. Niin Peisistratos hallitsi itsevaltiana atenalaisia, atenalaisista taas olivat toiset kaatuneet taistelussa, toiset alkmaionidien mukana paenneet kotoaan.

65. Sillä kannalla Kroisos kuuli atenalaisen tilan siihen aikaan olevan; lakedaimonilaisista taas hän sai tietää, että ne olivat vapautuneet suuresta ahdingosta ja olivat jo sodassa päässeet voitolle tegealaisista. Sillä Leonin ja Hegesikleen hallitessa Spartassa oli lakedaimonilaisilla muissa sodissaan menestystä, mutta vain tegealaisten puolelta he kärsivät tappioita. Sitä ennen heillä myös melkein kaikista helleeneistä oli huonoimmat lait ja olivat sekä toisiaan että vieraita kohtaan juroja. Mutta seuraavalla tavalla he saivat hyviä lakeja. Muuan arvossa pidetty spartalainen, Lykurgos, tuli Delfoihin, oraakelin tykö, ja heti kun hän astui sisään temppeleisiin, lausui Pytia näin:

"terve Lykurgo, mun uhkean temppelein luo sinä saavut, rakasna Zeulle ja muillekin kaikille taivahisille, kahdella päällä ma oon, jumalaksiko vai inehmoksi kutsuisin sua, vaan jumalaks' toki luulen, Lykurgo."

Vielä muutamat kertovat Pytian tämän lisäksi ilmoittaneen hänelle spartalaisen nyt voimassaolevan valtiomuodon. Mutta, niinkuin lakedaimonilaiset itse kertovat, Lykurgos muka oli tuottanut sen Kreetasta, ollessaan veljenpoikansa Leoboteen, spartalaisen kuninkaan holhoojana. Sillä heti senjälkeen kuin hän oli ruvennut holhoojaksi, hän muutti kaikki laitokset ja varoi, ettei niitä rikottaisi.

66. Sillä tavoin lakedaimonilaiset muuttivat olonsa ja saivat hyviä lakeja. Ja Lykurgoksen kuoltua he perustivat hänen kunniaukseen pyhätön sekä kunnioittivat häntä suuresti. Ja kun maa oli hyvä, ja siinä lukuisa väestö, he ennen pitkää elpyivät ja alkoivat kukoistaa. Siksi he eivät enää tyytyneet kuluttamaan aikaansa rauhassa, vaan koska uskoivat olevansa voimakkaampia kuin arkadialaiset, he pyysivät Delfoin oraakeliilta saada ottaa koko arkadialaisen maan. Mutta Pytia julisti heille näin kuuluvan vastauksen:

"Vaaditko Arkadiaa? Sit' en anna, liikoja vaadit. Paljon on terhoja syöviä miehiä Arkadiassa, siitä mi häätävät sun, minähän sitä sulta en kiellä. Annan siis Tegean, sitä polkea tahdissa tanssin saat, ja sen kaunista mittaamaan tulet nuoralla kenttää."

Kun tämä sanoma tuotiin, niin lakedaimonilaiset pysyttelivät erillään muista arkadialaisista, mutta lähtivät, mukanaan kahleita, sotaretkelle tegealaisia vastaan, luottaen petolliseen oraakelinlauseeseen, ikäänkuin muka tulisivat tekemään tegealaiset orjikkeeseen. Mutta he joutuivatkin kahakassa alakynteen, ja ne heistä, jotka otettiin vangiksi, saivat tehdä työtä omissa tuomissaan kahleissa ja maanmittausnuoralla mitata tegealaisten kenttää. Ja samat kahleet, joihin he olivat kytketyt, ovat vielä minun aikoihini saakka olleet säilössä Tegeassa, missä riippuvat Atene Alean temppeleissä.

67. Tässä aikaisemmassa sodassa lakedaimonilaiset yhtämittaa ottelivat huonolla menestyksellä tegealaisia vastaan, mutta Kroisosken aikana ja Anaxandrideen sekä Aristonin hallitessa Lakedaimonissa spartalaiset jo olivat päässeet sodassa voiton puolelle. Ja voitolle he olivat päässeet seuraavalla tavalla. Koska he aina sodassa kärsivät tappioita tegealaisten puolelta, he lähettivät tiedustelijoita Delfoihin kysymään, ketä jumalista suostuttamalla he pääsisivät voitolle tegealaisista. Ja

Pytia antoi heille sen vastauksen, että he sen tekisivät, jos maahansa toisivat Agamemnonin pojan, Oresteen, luut. Mutta kun he eivät kyenneet löytämään Oresteen hautaa, he uudestaan lähettivät jumalan luo kysymään, missä paikassa Orestes lepäsi. Tätä kysyville läheteille Pytia lausui seuraavasti:

"Arkadian lakealla on muuan paikka, Tegea, sielläpä puhkuu tuulia kaks' pakon ankaran alla, iskua vastavi isku, on turmio turmion päällä; siin' Agamemnonin poian peittävi hyötysä mantu. Tuon jos haltuhus saat, Tegean heti herraksi pääset."

Mutta senkin jälkeen kuin lakedaimonilaiset olivat tämän kuulleet, he yhtäkaikki olivat kaukana sen löytämisestä, vaikka kaikkialta etsivät, kunnes vihdoin Likhas, muuan niistä spartalaisista, joita kutsutaan "hyväntekijöiksi", sen löysi. Nämä "hyväntekijät" ovat kulloinkin vanhimmat niistä porvareista, jotka kohdakkoin tulevat astumaan pois ratsuväenpalveluksesta ja ovat luvultaan viisi joka vuosi. Sinä vuotena, jolloin tulevat astumaan pois ratsuväestä, heidät lähetetään Spartan valtion puolesta sinne tänne saamatta missään levätä.

68. Näitä miehiä siis oli Likhas, joka Tegeassa löysi haudan, osaksi sattumalta, osaksi oman viekkautensa kautta. Kun lakedaimonilaiset siihen aikaan olivat kanssakäymisissä tegealaisten kanssa, hän kerran tuli pajaan ja katseli raudan takomista; ja ihmetteli nähdessään, kuinka se tapahtui. Huomattuaan hänen ihmettelynsä seppä levätessään työstään sanoi: "totta kaiketi, oi lakedaimonilainen vieras, jos olisit nähnyt sen, minkä minä, olisit kovasti ihmeteltyt, koskapa nyt näin kummastelet raudan tekoa. Sillä kun minä tähän pihaani tahdoin tehdä itselleni kaivoa, kohtasin seitsemän kyynärän pituisen ruumisarkun. Ja kun en voinut uskoa, että milloinkaan on ollut ihmisiä, jotka ovat olleet nyt eläviä suurempia, avasin sen ja näin, että ruumis oli yhtä pitkä kuin arkku. Ja mitattuani sen minä jälleen kaivoin sen maahan." Näin hän siis kertoi, mitä oli nähnyt, mutta toinen punnitsi hänen sanojaan ja teki sen johtopäätöksen, että ruumis oraakelinlauseen mukaan olikin Orestes. Ja hän teki johtopäätöksensä seuraavalla tavalla. Nähdessään sepän molemmat palkeet hän havaitsi, että nämä olivat tuulet, alaisimen taas ja vasaran hän käsitti iskuksi ja vastaiskuksi, ja vihdoin rautaa, jota taottiin, turmioksi turmion päällä, koska muka rauta on keksitty ihmisen turmioksi. Näin hän päätti ja tultuaan Spartaan hän ilmoitti lakedaimonilaisille koko seikan. He tekivät häntä vastaan valesyytöksen ja karkoittivat hänet maasta pois. Hän saapui silloin Tegeaan, kertoi onnettomuutensa sepälle ja tahtoi vuokrata häneltä talon. Mutta tämä ei siihen suostunut. Vihdoin hän kuitenkin sai hänet taivutetuksi ja asettui sinne asumaan. Nyt hän kaivoi auki haudan, kokosi luut ja vei ne muassaan Spartaan. Ja joka kerran kun molemmat tästä perin mittelivät voimiaan, niin lakedaimonilaiset pääsivät sodassa paljon voitolle. Ja jo oli heillä enin osa Peloponnesostakin valtansa alle laskettuna.

69. Saatuaan siis tietää tämän kaiken Kroisos lähetti Spartaan lähettiläitä, mukanaan lahjoja ja pyytämään liittolaisuutta, neuvottuaan sitä ennen niille, mitä heidän tuli sanoa. Tultuaan perille he sanoivat: "Kroisos, lyydialaisten ynnä muiden kansojen kuningas, on lähettänyt meidät ja lausuu näin: 'oi lakedaimonilaiset, koska jumala on minulle antanut sen orakelinneuvon, että minun tulee tehdä itselleni helleenit ystävikseni, ja olen kuullut teidän olevan etevimmät Hellaassa, niin minä siis oraakelinlauseen nojalla käännyn teidän puoleenne ja tahdon tulla teidän ystäväksenne ja liittolaiskeskenne vilpittä ja petoksetta.'" Tämän Kroisos lähettilästensä kautta julistutti. Lakedaimonilaiset taas, jotka itsekin olivat kuulleet Kroisoksen saaman jumalanvastauksen, ihastuivat lyydialaisten tulosta ja vannoivat heille kestiystävyyttä ja liittolaisuutta. He olivat myös kiittolisuuden velassa muutamista hyvistä töistä, joita aiemmin olivat saaneet Kroisoksen puolelta osakseen. Lakedaimonilaiset olivat näet lähettäneet Sardeeseen ostamaan kultaa sitä Apollon kuvapatsasta varten, joka nyt sijaitsee Lakonian Thornaxissa. Mutta kun he tahtoivat ostaa, niin Kroisos antoi sen heille ilmaiseksi.

70. Tämän vuoksi siis lakedaimonilaiset ottivat vastaan liittolaisuuden, kuin myös siksi, että Kroisos kaikista helleeneistä oli juuri heidät valinnut ystävikseen. Niinpä he ensiksi itse asettuivat olemaan valmiina, kun hän käskisi, ja toiseksi he teettivät ja veivät lahjaksi vaskisen sekoitusastian, pitkin ulkoreunaansa täynnä kuvia ja suuruudeltaan vetäen kolmesataa amforaa, koska tahtoivat antaa Kroisokselle vastalahjan. Tämä sekoitusastia ei kuitenkaan saapunut Sardeeseen, ja syy siihen esitetään kahdella tavalla. Lakedaimonilaiset kertovat, että sittenkuin sekoitusastia matkalla Sardeeseen oli tullut Samoksen maan kohdalle, purjehtivat muka samoslaiset, jotka olivat siitä saaneet tietää, sotalaivoillaan luo ja ottivat sen pois. Mutta samoslaiset itse taas väittävät, että sittenkuin ne lakedaimonilaiset, jotka veivät sekoitusastiaa, olivat myöhästyneet ja kuulleet Sardeen valloituksesta ja Kroisoksen vangitsemisesta, he muka olivat myyneet sekoitusastian Samoksessa, jolloin yksityiset miehet olivat ostaneet ja pystyttäneet sen Heran temppeliin. On myös mahdollista, että kun myyjät olivat tulleet Spartaan, he olivat sanoneet joutuneensa samoslaiten ryöstämiksi.

71. Niin nyt oli sekoitusastian laita. Mutta Kroisos erehtyi oraakelinlauseen suhteen ja teki sotaretken Kappadokiaan, toivoen kukistavansa Kyroksen ja persialaisten vallan. Kroisoksen hankkiessa sotaanlähtöä persialaisia vastaan antoi muuan lyydialainen, jota jo ennen pidettiin viisaana, mutta tämän ajatuksensa vuoksi varsinkin sai suuren maineen lyydialaisten kesken — hänen nimensä oli

muuten Sandanis — Kroisokselle seuraavan neuvon: "oi kuningas, sinä hankit sotaanlähtöä sellaisia miehiä vastaan, joilla on yllään nahkahousut ja joilla koko muukin puku on nahasta, jotka edelleen eivät syö sitä, mitä tahtovat, vaan mitä heillä on saatavana, heillä kun on karu maa. Lisäksi he eivät käytä viiniä, vaan juovat vettä, eikä heillä ole viikunoita pureskella eikä mitään muutakaan herkkua. Ensiksi siis, jos voitat, niin mitä sinä heiltä olet ottava pois, kun heillä ei ole mitään? Ja toiseksi taas, jos tulet voitetuksi, niin harkitse, mitkä edut olet kadottava. Sillä jos he kerran saavat maistaa meidän hyvyksiämme, he takertuvat niihin kiinni, emmekä heistä voi päästä irralleen. Minä puolestani ainakin kiitän jumalia, jotka eivät johdata persialaisten mieleen lähteä sotaretkelle lyydialaisia vastaan." Ei hän näillä sanoilla kuitenkaan vakuuttanut Kroisosta. Itse asiassa persialaisilla, ennenkuin olivat kukistaneet lyydialaiset, ei ollut mitään yllälistä tai hyvää.

72. Helleenit kutsuvat kappadokialaisia syyrialaisiksi. Nämä syyrialaiset olivat, ennenkuin persialaiset rupesivat hallitsemaan, meedialaisten alamaisia, mutta silloin he olivat Kyroksen. Ja rajana meedialaisen ja lyydialaisen vallan välillä oli Halys-joki, joka juoksee Armenian vuoresta kilikialaisten alueen läpi ja virtaa sitten niin, että oikealla kädellä ovat matienilaiset, vasemmalla fryygialaiset. Sivuutettuaan nämä ja virraten edelleen pohjoista kohti eroittaa se toisistaan toiselta puolen syyrialaiset ja kappadokialaiset, vasemmalta puolen paflagonit. Siten Halys-joki leikkaa poikki melkein koko sen osan Aasiaa, joka on Kyprosta vastapäätä olevan meren ja Pontos Euxeinoksen välillä. Tämä alue juuri on koko sen maan kaula. Siihen väliin menee kevytaseiselta mieheltä matkaa viisi päivää.

73. Kroisos läksi sotaretkelle Kappadokiaa vastaan sekä halusta tähän maahan, hän kun tahtoi liittää sen omaan alueeseensa, että varsinkin koska luotti oraakelinvastaukseen ja halusi kostaa Kyrokselle Astyageen puolesta. Kyros, Kambyseen poika, oli nimittäin kukistanut Astyageen, Kyaxareen pojan, joka oli Kroisoksen vävy ja meedialaisten kuningas. Ja Kroisoksen vävyksi hän oli tullut seuraavalla tavalla. Parvi paimentolaisskyytejä oli puolueriitojen johdosta tunkeutunut Meedian alueelle. Meedialaisia hallitsi siihen aikaan Kyaxares, Praorheen poika, Deiokeen pojanpoika, joka aluksi kohteli näitä skyytejä hyvin, kuten turvananoja ainakin. Niinpä hän piti heitä suuressa arvossa ja uskoi heidän huostaansa lapsia, jotta oppisivat heidän kieltään ja jousella ampumisen taidon. Jonkun ajan kuluttua, jolloin skyytit aina kävivät metsästämissä ja sieltä aina toivat jotain, tapahtui myös kerran, että eivät mitään saaneet. Kun he tyhjin käsin palasivat, niin Kyaxares — hän oli näet, kuten osoittautui, pikaluontoinen — kohteli heitä kovin tyyliä ja häpeällisesti. Kärsittyään Kyaxareen puolelta tällaista kohtelua, joka heistä oli ansaitsematonta, he päättivät hakata kappaleiksi erään niistä pojista, jotka heidän luonaan olivat opissa, valmistaa hänet aivan niinkuin heidän oli tapana valmistaa metsänriistaa, ja viedä sekä antaa hänet Kyaxareelle, kuten saaliin ainakin; ja sen annettuaan heidän piti pikimmiten laittaa Alyatteen, Sadyatteen pojan, luo Sardeeseen. Niin kävikin: Kyaxares ja hänen saapuvilla olevat pöytäkumppaninsa nauttivat tätä lihaa, ja tekonsa jälkeen skyytit anoivat Alyatteelta turvaa.

74. Kun ei Alyattes luovuttanut skyytejä pois Kyaxareelle hänen pyytäessään, oli sittemmin syntynyt sota lyydialaisten ja meedialaisten kesken viiden vuoden ajaksi, jolloin meedialaiset monasti voittivat lyydialaiset, monasti taas lyydialaiset voittivat meedialaiset. Niitten aikana he myös kerran tavallaan taistelivat yöllä. Sillä sillaikaa kuin he tasaväkisesti jatkoivat sotaa, niin kuudentena vuotena tapahtuneessa kahakassa sattui, että taistelun sytyttyä päivä äkkiä muuttui yöksi. Tämän päivän vaihdon oli miletolainen Thales ennakoita ilmoittanut ioonilaisille tapahtuvaksi ja asettanut määräajaksi juuri sen vuoden, jolloin se myös tapahtui. Mutta niin pian kuin lyydialaiset ja meedialaiset näkivät, että oli tullut päivän sijasta yö, he lakkasivat taistelemasta ja rupesivat molemmat innokkaammin puuhaamaan, että saataisiin aikaan rauha. Ja ne, jotka välittivät sovintoa heidän kesken, olivat nämä: kilikialainen Syennesis ja babylonilainen Labynetos. Nämä olivat ne, jotka myös jouduttivat valallisen liiton aikaansaamista heidän kesken ja saivat toimeen molemminpuolisen avioliiton. He taivuttivat näet Alyatteen antamaan tyttärensä Aryeniin Kyaxareen pojalle Astyageelle. Sillä ilman vahvaa pakkoa eivät sopimukset tahdo pysyä vahvoina. Valansa tekevät nämä kansat samalla tavoin kuin helleenitkin ja sen lisäksi ne viiltävät käsivarsiaan, jonka jälkeen nuolevat pois toistensa veren.

75. Mainitun Astyageen, joka oli Kyroksen äidinisä, oli tämä kukistanut syystä, jonka minä myöhemmin historiassani tulen osoittamaan. Tämän johdosta Kyrokselle suutuksissaan Kroisos lähetti oraakelien luo kysymään, ja, kun sitten petollinen vastaus oli tullut, hän, luullen sen olevan itselleen edullisen, lähtikin sotaretkelle persialaisten alueelle. Mutta kun Kroisos oli saapunut Halys-joelle, hän, kuten minä puolestani väitän, kuljetti sotajoukon vielä nytkin olemassaolevia siltoja myöten ylitse. Mutta, niinkuin helleenien kesken yleisesti levinyt huhu tietää, oli muka miletolainen Thales auttanut häntä sen kuljettamisessa. Kroisoksen ollessa nimittäin neuvottomana, miten sotajoukkonsa kulkisi yli — ei näet siihen aikaan muka vielä ollut olemassa näitä siltoja — oli Thales, joka oli leirissä läsnä, toimittanut hänelle niin, että joki, joka virtasi sotajoukon vasemmalla kädellä, myös tuli virtaamaan sen oikealta puolelta, ja sen hän oli aikaansaanut seuraavalla tavalla. Alottaen leirin yläpuolelta hän kaivoi syvän haudan, jonka veti puolikuunmuotoiseksi, niin että virta johdettiin vanhasta uomastaan kaivokseen ja joutui leirin taakse, mutta taas, kun se oli sivuuttanut leirin, laski vanhaan uomaansa. Siten, heti kun joki itse asiassa oli jakaantunut kahtia, sen yli pääsi kummaltakin kohtaa kulkemaan.

Väittävätpä muutamat, että vanha uoma kokonaan kuivikin. Mutta sitäpä minä en voi hyväksyä. Sillä kuinka ne silloin marssiessaan takaisin olisivat päässeet joen yli?

76. Kuljettuaan joen yli Kroisos sotajoukkoineen saapui niinkutsuttuun Pteriaan Kappadokiassa. Mainittu Pteria on vahvin paikka tässä maassa ja sijaitsee lähellä Sinopen kaupunkia, joka on aivan Pontos Euxeinoksen luona. Sinne hän asettui leiriin ja havitteli syyrialaisen maita. Ja hän valloitti pterialaisten kaupungin ja teki heidät orjiksi, valloittipa myös kaikki sen ympärillä olevat paikat sekä ajoi syyrialaiset, jotka olivat vallan viattomat, kodeistaan ja konnuistaan. Mutta Kyros keräsi sotajoukkonsa, liitti puolelleen kaikki välillä olevat kansat ja kävi Kroisosta vastaan. Vaan ennenkuin sotajoukko lähti marssimaan liikkeelle, hän lähetti airueita ioonilaisten luo ja koetti houkutella heitä luopumaan Kroisoksesta. Ioonilaiset kuitenkin eivät taipuneet siihen. Kun sitten Kyros tuli ja asetti leirinsä Kroisosta vastaan, niin he mittelivät toistensa voimia Pteriassa. Siellä syntyi ankara taistelu, ja useita kaatui molemmin puolin; lopulta, kun heidät yllätti yö, he erosivat kumpaisenkaan puolen saamatta voittoa.

77. Niin ottelivat molemmat sotajoukot sillä kertaa keskenään. Kroisos syytti sotaväkensä vähälukuisuutta, sillä hänen sotajoukkonsa, joka iski yhteen, oli paljoo pienempi kuin Kyroksen. Tätä seikkaa syyttäen hän, kun Kyros seuraavana päivänä ei yrittänyt tehdä hyökkäystä, marssi pois Sardeeseen, mielessä kutsua avukseen egyptiläiset. Hän oli näet, jo ennemmin kuin lakedaimonilaisten kanssa, tehnyt myös Amasiin, Egyptin hallitsijan, kanssa liiton. Samalla hän päätti lähettää noutamaan luokseen myös babylonilaiset — sillä näidenkin kanssa hän oli liitossa, ja babylonilaisia hallitsi siihen aikaan Labynetos — sekä ilmoittamaan myös lakedaimonilaisille, että olisivat määräaikana läsnä. Nämät siis kaikki yhdistettyään ja koottuaan oman sotajoukkonsa hän aikoi antaa talven mennä ohi ja kevään tullen lähteä sotaretkelle persialaisia vastaan. Näin hän mietti ja niin pian kuin oli saapunut Sardeeseen, hän lähetti airueita liittolaistensa luo julistamaan, että ne viidentenä kuukautena kokoontuisivat Sardeeseen. Mutta koko läsnäolevan, persialaisia vastaan sotineen vierasperäisen sotaväkensä hän laski pois ja antoi hajaantua, koska ei mitenkään uskonut, että Kyros, joka äsken oli otellut niin vähän ratkaisevalla tuloksella, marssisi Sardesta vastaan.

78. Kroisoksen parhaillaan näin tuumiessa tuli koko etukaupunki täyteen käärmeitä. Niin pian kuin ne ilmestyivät, jättivät hevoset laitumensa sekä menivät ja söivät ne suuhunsa. Kun Kroisos tämän näki, näytti se hänestä ihmeeltä, niinkuin olikin. Kohta hän lähetti tiedustelijoita telmessolaisten selittäjien luo. Tiedustelijat saapuivat ja saivat telmessolaisilta tietää, mitä ihme merkitsi, mutta eivät tulleet tilaisuuteen ilmoittamaan sitä Kroisokselle. Sillä ennenkuin olivat purjehtineet takaisin Sardeeseen, Kroisos otettiin vangiksi. Telmessolaiset kuitenkin selittivät sen näin: Kroisoksella oli odotettavissa maahansa muukalainen sotajoukko, joka saavuttuaan oli kukistava maan väestön; sillä käärme merkitsi muka maan lasta, hevonen taas vihollista ja tulokasta. Tämän vastauksen telmessolaiset antoivat Kroisokselle, kun tämä jo oli vangittuna, vaikka eivät vielä tienneet, mitä oli tapahtunut Sardeen ja itse Kroisoksen suhteen.

79. Kun Kroisos kohta Pterian taistelun jälkeen marssi pois, ja Kyros sai tietää, että hän marssittuaan tiehensä, aikoi laskea sotajoukkonsa hajalle, niin hän neuvotellessaan huomasi itselleen edulliseksi marssia Sardeeseen niin pian kuin suinkin, ennenkuin lyydialaisten sotavoima uudestaan ehtisi kokoontua. Ja yhtä nopeaan kuin hän oli tämän päätöksen tehnyt, hän myös pani sen täytäntöön. Sillä hän marssitti sotajoukkonsa niin joutuisasti Lyydiaan, että itse toi tulostaan viestin Kroisokselle. Tällöin Kroisos, vaikka olikin joutunut suureen pulaan, koska asiat olivat käyneet toisin, kuin mitä itse oli otaksunut, kuitenkin johdatti lyydialaiset taisteluun. Eikä ollut siihen aikaan Aasiassa miehuullisempaa eikä uljaampaa kansaa kuin lyydialaiset. He taistelivat hevosen selästä, heillä oli suuret keihäät ja olivat itse hyviä ratsastajia.

80. Viholliset tulivat toisiansa vastaan sillä suurella ja aukealla kedolla, joka on Sardeen kaupungin edustalla. Sen läpi virtaa muiden muassa Hyllos-joki, joka kohisten yhtyy suurempaan, Hermonimiseen jokeen, mikä taas virtaa Dindymene-emon pyhäältä vuorelta ja laskee mereen Fokaiian kaupungin kohdalla. Kun Kyros siinä näki lyydialaiset tappojärjestyksessä, niin hän peläten ratsuväkeä, teki erään meedialaisen miehen, Harpagoksen, kehoituksesta seuraavalla tavalla. Hän kokosi yhteen kaikki sotajoukkoaan seuraavat elatusta ja tavaroita kantavat kamelit, otti pois niiltä taakat ja antoi miesten astua niiden selkään, puettuina ratsuväen tamineisiin. Varustettuaan heidät näin hän määräsi heidät kulkemaan Kroisoksen ratsuväkeä kohti, mutta käski jalkaväen seurata kameleja ja järjesti jalkaväen taakse koko ratsuväen. Kun kaikki olivat järjestetyt paikoilleen, hän neuvoi muista lyydialaisista armotta tappamaan jokaisen, joka heidän tiellensä joutui, mutta jättämään henkiin Kroisoksen itsensä, vaikkakin hän kiinni otettaessa puolustautuisi. Näin hän neuvoi. Mutta kamelit hän järjesti ratsuväkeä vastaan seuraavasta syystä. Hevonen pelkää kamelia eikä siedä nähdä sen muotoa eikä tuntea sen hajua. Tämän sotajuonen hän oli keksinyt, jotta Kroisos ei voisi käyttää ratsuväkeään, jolla lyydialainen juuri aikoi jopa loistaa. Ja itse asiassa, heti kun heidän mennessään toisiansa vastaan taisteluun, hevoset vainusivat kameleja ja näkivät nämä, ne kääntyivät ympäri, ja Kroisokselta hävisi toivo. Kuitenkaan eivät lyydialaiset senjälkeen olleet pelkureita, vaan niin pian kuin huomasivat

asianlaidan, he hyppäsivät hevosten selästä maahan ja iskivät jalkasin yhteen persialaisten kanssa. Mutta jonkun ajan kuluttua, ja sittenkuin useita oli molemmin puolin kaatunut, lyydialaiset ajettiin pakoon ja tungettiin muurin sisäpuolelle, johon persialaiset heidät saartoivat.

81. Niinpä lyydialaiset joutuivat piiritystilaan. Mutta Kroisos, joka arveli, että piiritys tulisi kestämään kauan aikaa, laittoi linnasta toiset lähettiläät liittolaisten luo; edelliset olivat lähetetyt ilmoittamaan, että oli kokoonnuttava Sardeeseen viidentenä kuukautena, mutta nämä Kroisos lähetti pyytämään mitä pikaisinta apua, koska hän oli piiritettyä.

82. Siispä hän lähetti sanan sekä muitten liittolaisten luo että Lakedaimoniin. Samaan aikaan sattui myös spartalaisilla itsellään olemaan argolaisten kanssa riita niinkutsutusta Thyrean alueesta. Tämän Thyrean, joka kuului Argoliin osueeseen, lakedaimonilaiset olivat eroittaneet ja ottaneet haltuunsa. Argolaisten oma oli myös länteen päin oleva alue Maleaan saakka, sekä mantereella oleva maa että Kytheran saari ynnä muut saaret. Argolaiset riensivät puoltamaan heiltä riistettyä aluetta, mutta molemmat tekivätkin siinä sellaisen välipuheen ja sopivat keskenään, että kolmesataa kumpaiseltakin puolelta taistelisi, ja että alue joutuisi niille, jotka pääsisivät voitolle; sitävastoin piti kummankin sotajoukon enemmistön lähtemän pois omilleen eikä saanut jäädä sinne ottelun ajaksi, siitä syystä etteivät, jos olisivat läsnä, nähdessään omiensa joutuvan alakynteeseen, näitä puolustaisi. Tämän sopimuksen tehtyään he läksivät pois, mutta kummaltakin puolen jällellejääneet iskivät yhteen. Taistelussa he olivat tasaväkiset, ja vihdoinkin jäi kuudestasadasta miehestä jällelle kolme, nimittäin argolaisista Alkenor ja Khromios, lakedaimonilaisista taas Othryades. Nämä olivat jällellä, kun yö yllätti. Silloinpa molemmat argolaiset muka voittaneina juoksivat Argokseen, mutta lakedaimonilainen Othryades ryösti argolaisten kaatuneilta niiden aseet, vei ne omaan leiriinsä ja pysytteli paikallaan rivissä. Seuraavana päivänä molemmat puolueet tulivat saapuville ottamaan selvän asiasta. Jonkun aikaa siinä molemmat väittivät voittaneensa, toiset huomauttaen, että heistä olivat useimmat jääneet eloon, toiset taas osoittaen, että nuo olivat paenneet, mutta että heidän oma miehensä oli pysynyt paikoillaan ja ryöstänyt toisten ruumiita. Lopulta riidasta sukeusi taistelu, jossa he iskivät yhteen; mutta sittenkuin molemmin puolin useita oli kaatunut, voittivat lakedaimonilaiset. Siitä perin argolaiset ajavat päänsä, kun sitä ennen olivat olleet pakoitetut käyttämään pitkää tukkaa, ja sääsivät lain, jossa kirouksella kielsivät ketään argolaista antamasta hiustensa kasvaa tai naisiaan kantamasta kultakoristeita, ennenkuin voittaisivat takaisin Thyrean. Lakedaimonilaiset sääsivät itselleen päinvastaisen lain; he alkoivat nimittäin siitä pitäen käyttää pitkää tukkaa, jota sitä ennen eivät olleet tehneet. Mutta kerrotaan, että se Othryades, joka kolmestasadasta oli jäänyt eloon, häpesi palata Spartaan kaikkien asetoveriensa jouduttua tuhon omiksi ja teki senvuoksi lopun itsestään Thyreassa.

83. Tällä kannalla olivat spartalaisilla asiat, kun sardeelainen airut tuli pyytämään heitä auttamaan piiritettyä Kroisosta. Sittenkuin kuulivat airueelta asian, he yhtäkaikki läksivät liikkeelle. Mutta heidän ollessaan jo varustettuina ja laivojen ollessa valmiina, tuli toinen viesti, että lyydialaisten linna oli vallattu, ja että Kroisos oli otettu vangiksi.

84. Niinpä he, vaikka panivatkin tämän seikan kovin pahakseen, lakkasivat hankkeistaan. Mutta Sardes vallattiin seuraavalla tavalla. Kun Kroisosta piiritettiin neljättätöistä päivää, Kyros, lähettämällä sotajoukkonsa tykö ratsumiehiä, julisti tulevansa antamaan suuria palkintoja sille, joka ensimmäisenä astuisi muurille. Tämän jälkeen sotajoukko teki yrityksen, mutta ilman menestystä. Kun siinä muut olivat yrityksestä lakanneet, koetti muuan mardilainen, jonka nimi oli Hyroiades, lähestyä siltä kohtaa linnaa, mihin ei oltu asetettu mitään vartijaa. Ei näet ollut pelkoa, että linna siltä kohtaa koskaan vallattaisiin. Sillä se on tältä puolelta jyrkkä ja voittamaton. Ainoastaan siltä kohdalta ei Meles, Sardeen muinainen kuningas, ollut kantanut muurin ympäri sitä leijonaa, jonka hänen jalkavaimonsa oli synnyttänyt. Telmessolaiset olivat nimittäin julistaneet, että jos leijonaa kuljetettaisiin muurin ympäri, tulisi Sardes valloittamattomaksi. Ja Meles oli muun muurin kohdalta, mistä linnan kimppuun voitiin päästä, sitä kantanut, mutta oli halveksinut tätä kohtaa, joka muka oli valloittamaton ja jyrkkä. Se osa kaupunkia antaa Tmolokseen päin. Mutta nytpä mainittu mardilainen Hyroiades oli edellisenä päivänä nähnyt erään lyydialaisen astuvan alas tuon linnan osan kohdalta noutaakseen kypärää, joka ylhäältä oli vierinyt maahan, sekä ottanut sen mukaansa ylös; sen hän oli huomannut ja pannut mieleensä. Siitä hän silloin kiipesi ylös ja hänen mukanaan muita persialaisia. Ja kun tuli lisäksi useampia, vallattiin vihdoinkin Sardes ja koko kaupunki hävitettiin.

85. Saman Kroisoksen suhteen tapahtui seuraava seikka. Hänellä oli poika, josta ennenkin olen maininnut, muuten kelpo nuorukainen, mutta mykkä. Entisinä onnenpäivinä Kroisos oli tehnyt kaiken voitavansa hänen puolestaan ja muiden tuumien muassa, mitkä hänen mieleensä olivat juolahtaneet, hän myös oli Delfoihin lähettänyt pojan suhteen kysymään oraakelia. Ja Pytia vastasi hänelle näin:

"Lyidian poika, sä kansojen valtias, houkkio Kroisos, ällös puhuvan poikasi äänt' ikävöityä pyydä koissasi kuullakses'. Tämä kohtalo kaukana olkoon. Turmion päivänä näät ens' kerran kielensä laukee."

Kun nyt linnaa valloitettiin, kävi muuan persialainen, joka ei tuntenut Kroisosta, hänen kimppuunsa tappaakseen hänet. Kroisos kyllä näki hänen tulevan vastaansa, mutta käsilläolevan onnettomuutensa vuoksi hän ei siitä huolinut, koska hänen ei lainkaan ollut väliä, vaikka saisikin kuoliniskun. Mutta niin pian kuin poika, juuri tuo mykkä, näki persialaisen käyvän kohti, hän säikähdyksissään ja onnettomuuden valtaamana ratkesi sanoiksi ja lausui: "ihminen, älä tapa Kroisosta!" Nämä olivat hänen ensimmäiset sanansa, mutta senjälkeen hän osasi puhua koko elinaikansa.

86. Persialaiset siis saivat haltuunsa Sardeen ja ottivat vangiksi Kroisoksen, sittenkuin hän oli hallinnut neljätoista vuotta, ollut piiritettyinä neljätoista päivää ja oraakelinlauseen mukaisesti oli tehnyt lopun omasta suuresta valtakunnastaan. Persialaiset ottivat ja veivät hänet Kyroksen luo. Tämä käski pinoa suuren rovion ja antoi Kroisoksen kahleisiin sidottuna astua sen päälle sekä asetti neljätoista lyydialaista poikaa hänen ympärilleen. Hänellä oli näet mielessä joko uhrata nämä esikoisuhriksi tai hän tahtoi täyttää jonkun lupauksen tai sitten hän oli kuullut Kroisoksen olevan jumalisen ja oli siitä syystä antanut hänen astua roviolle, koska tahtoi nähdä, tulisiko joku jumalista pelastamaan hänet joutumasta elävänä poltetuksi. Niin hän teki. Mutta Kroisoksen seistessä roviolla johtui hänen mieleensä, vaikka olikin niin suuressa onnettomuudessa, se Solonin jumalallisesta vaikutuksesta lähtenyt lausuma, ettei kukaan eläessään ole onnellinen. Kun tämä hänen päähänsä pälkähti, hän jälleen tuli entiselleen ja huoahden pitkää äänettömyydestään hän kolmasti lausui: "Solon". Kun Kyros sen kuuli, hän käski tulkkien kysyä Kroisokselta, kuka se oli, jota hän huusi avukseen. Ne tulivat Kroisoksen luo kysymään, mutta tämä pysyi aluksi vaiti kysyttäessä. Vihdoin kun hänet pakoitettiin puhumaan, hän lausui: "se, jonka olisi pitänyt tulla kaikkien hallitsijoiden puheille, sillä sitä minä olisin katsonut arvokkaammaksi kuin suuria rahasummia." Koska Kroisos puhui heille näin epäselvästi, he uudestaan kysyivät, mitä hän tarkoitti. Ja kun he itsepintaisesti utelivat ja vaivasivat häntä, hän vihdoin kertoi, kuinka atenalainen Solon kerran oli tullut hänen luokseen, kuinka hän nähtyään hänen rikkautensa oli sitä vähäksynyt — puhuen siinä niinkuin todellisuudessa olikin asianlaita — ja kuinka vihdoin Kroisokselle itselleen oli käynyt, aivan niinkuin Solon oli sanonut; ja tällöin tämä oli yhtä paljon tarkoittanut Kroisosta kuin koko ihmiskuntaa, ja varsinkin niitä, jotka omasta mielestään ovat onnellisia. Sen Kroisos kertoi, kun rovio jo oli sytytetty, ja sen reunat jo paloivat. Ja kuultuaan tulkeilta, mitä Kroisos sanoi, Kyros muutti mielensä ja otti huomioon, että hän itse, vaikka oli ihminen, elävältä uskoi tulen valtaan toisen ihmisen, joka ei ollut häntä itseään ollut vähemmän onnellinen. Koska hän sen lisäksi pelkäsi kosta ja punnitsi, ettei ihmiselämässä mikään ole pysyväistä, niin hän käski mitä pikimmiten sammuttamaan palavan tulen ja antamaan Kroisoksen ja hänen seurassaan olevien astua roviolta maahan. Mutta ne, jotka tulta yrittivät sammuttaa, eivät enää voineet taltuttaa sitä.

87. Ja lyydialaiset kertovat, että kun Kroisos siinä huomasi Kyroksen mielenmuutoksen ja näki joka miehen sammuttamassa tulta, voimatta kuitenkaan enää sitä suistaa, hän huutaen kutsui avukseen Apolloa ja rukoili, että jos jumala milloinkaan oli Kroisokselta otollista lahjaa saanut, hän nyt auttaisi ja pelastaisi hänet uhkaavasta onnettomuudesta. Niin hän itkien kutsui avukseen jumalaa. Mutta selkeälle ja tyyneelle taivaalle kerääntyi äkkiä pilviä, nousi rajuilma, tuli rankkasade ja rovio sammui. Kun Kyros siis näin huomasi, että Kroisos oli jumalille rakas ja kunnan mies, hän antoi hänen astua alas roviolta ja kysyi näin: "Kroisos, kuka ihmisten joukosta taivutti sinut lähtemään sotaretkelle minun maatani vastaan ja esiintymään ystävän sijasta vihollisenani?" Hän virkkoi: "oi kuningas, sen minä olen tehnyt sinun onneksesi, mutta omaksi onnettomuudekseni. Syypää on tähän helleenein jumala, joka yllytti minua lähtemään sotaretkelle. Sillä eihän kukaan ole niin mieletön, että itse valitsee sodan rauhan asemasta. Jälkimäisen aikana näet pojat hautaavat isänsä, mutta edellisen aikana isät poikiaan. Mutta jumalille oli kai mieleen, että näin kävisi."

88. Näin hän puhui. Mutta Kyros vapautti hänet, asetti hänet istumaan lähelle itseään ja piti häntä erinomaisen suuressa arvossa sekä katseli suurella ihmetyksellä häntä. Ja niin tekivät myös kaikki hänen seurassaan olevat. Mutta Kroisos oli mietteihinsä vaipuneena ja ääneti. Sitten hän kääntyi ja nähdessään, kuinka persialaiset hävittivät lyydialaisten kaupunkia, hän virkkoi: "oi kuningas, tuleeko minun sanoa sinulle sitä, mitä nyt juuri ajattelen, vai vaieta?" Kyros käski hänen rohkeasti sanoa, mitä tahtoi. Hänpä kysyi tältä ja lausui: "mitä tämä suuri väkijoukko niin suurella innolla toimittaa?" Kyros virkkoi: "se ryöstää sinun kaupunkiasi ja vie pois sinun tavaroitasi." Kroisos vastasi: "ei se minun kaupunkiani eikä minun tavaroitani ryöstä. Ei ole minulla enää mitään niitten kanssa tekemistä. Vaan sinun omaisuuttasi ne riistävät ja raastavat."

89. Kroisoksen sanat vetivät puoleensa Kyroksen huomion. Käskettyään muut pois hän kysyi Kroisokselta, mitä hänelle turmiollista Kroisos näki siinä, mikä oli tekeillä. Hän virkkoi: "koska jumalat ovat tehneet minut sinun orjaksesi, katson oikeaksi ilmoittaa sinulle, jos jossain kohden huomaan paremmin kuin sinä. Persialaiset ovat luonteeltaan ylimieliset, mutta köyhät. Jos siis sallit heidän ryöstää ja ottaa haltuunsa suuria tavaroita, on sinulla heidän puoleltaan odotettavissa seuraavaa. Sen heistä, joka enimmänsä ottaa, voit odottaa nousevan kapinaan itseäsi vastaan. Jos siis sinulle on mieleen mitä sanon, niin tee seuraavalla tavalla. Aseta kaikille porteille vartijoiksi muutamia peitsenkantajistasi, ja ottakoot ne ryöstäjiltä tavarat pois sanoen, että niistä välttämättömästi täytyy antaa kymmenykset

Zeulle. Sillä lailla sinä et jouda heidän vihansa esineeksi riistäessäsi heiltä väkisin pois tavarat, ja toiselta puolen he tulevat myöntämään menetteleväsi oikein ja tulevat siksi vapaaehtoisesti niin tekemään."

90. Tämän kuullessaan Kyros ihastui ikihyväksi, koska se hänestä näytti olevan hyvä neuvo. Hän kiitteli paljon Kroisosta ja käskettyään peitsenkantajia suorittamaan mitä Kroisos oli neuvonut, hän virkkoi tälle näin: "Kroisos, koska olet valmis toimittamaan kuninkaallisen miehen hyviä tekoja ja puhumaan semmoisen miehen sanoja, niin pyydä sellaista lahjaa, jonka heti tahdot saada." Kroisos virkkoi: "oi herra, enimmin sinä minulle teet mieliksi, jos sallit minun lähettää nämä kahleet helleenien jumalalle, jota minä jumalista enimmin kunnioitin, ja kysyä häneltä, onko hänen tapana pettää niitä, jotka hänelle tekevät hyvää." Kyros kysyi, mistä hän jumalaa syytti, kun näin tätä moitti. Silloin Kroisos kertoi alusta loppuun kaikki, mitä hänellä oli ollut mielessään, mainitsi oraakelien vastaukset ja varsinkin vihkilahjat ja kuinka hän ennustuksen yllyttämänä oli lähtenyt sotaretkelle persialaisia vastaan. Kertoessaan tämän hän uudestaan palasi pyyntöönsä, että Kyros sallisi hänen nuhdella jumalaa tästä. Naurahtaen Kyros virkkoi: "sekä tämän olet saapa minulta, Kroisos, että kaikkea muutakin, mitä kulloinkin pyydät." Sen kuultuaan Kroisos lähetti Delfoihin muutamia lyydialaisia ja antoi heille toimeksi asettaa kahleet temppelin kynnykselle ja kysyä, eikö jumala häpeä, että ennustuksillaan oli yllyttänyt Kroisosta lähtemään sotaretkelle persialaisia vastaan, ikäänkuin hän muka tulisi tekemään lopun Kyroksen vallasta, josta yrityksestä jumalalle nyt tuli tällaiset esikoislahjat – ja tällöin tuli heidän osoittaa kahleita. Tätä piti heidän kysymän sekä, oliko helleeniläisillä jumalilla tapana olla kiittämättömät.

91. Lyydialaisten saavuttua ja lausuttua mitä olivat toimeksi saaneet, kerrotaan Pytian virkkaneen näin: "sallimuksen määräämää kohtaloaan on jumalankin mahdoton välttää. Kroisos on suorittanut viidennen esi-isänsä rikoksen, hänen, joka herakleidien peitsenkantajana ollessaan noudatti naisen vilppiä, murhasi herransa ja otti haltuunsa tämän arvon, joka ei ollenkaan hänelle kuulunut. Loxias [s.o. Apollo] on innokkaasti uurastanut, että Sardeen onnettomuus tapahtuisi Kroisoksen lasten, eikä hänen itsensä aikana, mutta ei ole kyennyt kääntämään syrjään kohtalon määräyksiä. Sen verran kuitenkin kuin nämä sallivat, hän on pannut täytäntöön ja tehnyt Kroisokselle mieliksi. Kolme vuotta näet hän on lykännyt toistaiseksi Sardeen valloituksen, ja Kroisos ymmärtäköön, että hän joutui vangiksi näin monta vuotta myöhemmin kuin kohtalo oli määrännyt. Toiseksi, kun Kroisos oli tulla poltetuksi, jumala torjui sen. Ja annettua ennustusta Kroisos syyttä moittii. Loxias julisti näet hänelle, että jos hän lähtisi sotaretkelle persialaisia vastaan, hän tulisi hajoittamaan suuren valtakunnan. Kroisoksen olisi tähän nähden, jos hänen kerran piti saada hyvä neuvo, tullut lähettää uudestaan kysymään, tarkoittiko vastaus hänen omaansa vai Kyroksen valtakuntaa. Koska hän ei käsittänyt sitä, mikä oli sanottu, eikä uudestaan kysynyt, syyttäköön itseään. Ei hän sitäkään käsittänyt, mitä Loxias, hänen viimeisen kerran kysyessään oraakelia, lausui muulista. Kyros näet juuri oli tuo muuli. Hänhän oli syntyisin kahdesta eri kansaan kuuluvasta henkilöstä, joista äiti oli ylhäisempi, isä halvempi. Sillä edellinen oli meedialainen ja Astyageen, meedialaisten kuninkaan tytär, jälkimäinen oli persialainen ja näiden alamainen; ollen kaikissa suhteissa alempi, hänellä siis oli valtiattarensa avioaimonaan." Näin Pytia vastasi lyydialaisille, ja ne veivät viestin Sardeeseen sekä ilmoittivat sen Kroisokselle. Ja sen kuultuaan hän myönsi, että syy oli hänen omansa, eikä jumalan. Näin siis kävi Kroisoksen valtakunnan, ja niin tapahtui Ioonian ensimmäinen kukistuminen.

92. Kroisokselta on olemassa myös useita muita vihkilahjoja Hellaassa eikä yksistään yllämainituita. Niinpä on Boiotian Teebassa kultainen kolmijalka, jonka hän vihki ismenolaiselle Apollolle, Efesoksessa sekä kultaiset lehmät että useimmat sikäläisistä patsaista, Atene Pronaian temppelissä Delfoissa suuri kultainen kilpi. Viimemainittu on säilynyt aina minun aikoihini saakka, mutta osa vihkilahjoista on joutunut hukkaan. Edelleen ovat Brankhidaissa Miletoksen alueella Kroisoksen lahjat, jotka, kuten olen kuullut, ovat yhtä painavat ja samallaiset kuin Delfoissa olevat. Se, minkä hän vihki Delfoihin ja Amfiaraoksen temppeliin, oli hänen omaansa ja isänperintönsä esikoisuhri; mutta muut vihkilahjat tulivat erään hänen vihämiehensä omaisuudesta, joka oli esiintynyt Kroisoksen vastustajana, ennenkuin tämä pääsi kuninkaaksi, ja oli innokkaasti puuhannut, että lyydialaisten hallituksen saisi Pantaleon. Tämä taas oli Alyatteen poika ja Kroisoksen velipuoli isän puolelta. Kroisos näet oli Alyatteen poika kaarilaisesta vaimosta, Pantaleon ionilaisesta. Vaan sittenkuin Kroisos isänsä suostumuksella oli saanut valtaansa hallituksen, hän piikkitynnyrissä kidutti vastustajansa kuoliaaksi, mutta hänen omaisuutensa, jonka jo ennen oli pyhittänyt, hän silloin ylläsanotulla tavalla vihki niihin paikkoihin, jotka mainittiin. Sen verran olkoon sanottu vihkilahjoista.

93. Ihmeitä semmoisia, kuin on monessa muussa maassa, ei juuri Lyydian maassa ole kuvailtavaksi, lukuunottamatta kultahiekkää, jonka virta kuljettaa mukanaan Tmolos-vuoresta. Mutta yksi teos siinä tavataan ja se on, lukuunottamatta egyptiläisiä ja babylonilaisia muistomerkkejä, suurin maailmassa. Siellä on nimittäin Alyatteen, Kroisoksen isän, hauta, jonka jalusta on laadittu suurista paasista, mutta muu hauta on maakumpu. Ja sen ovat rakennuttaneet torikauppiat, käsityöläiset ja ilotyöt. Ylhäällä haudan päällä on aina minun aikoihini saakka ollut luvultaan viisi rajakiveä, joihin oli piirretty kirjoitus

osoittamaan mitä kukin oli tehnyt, ja ilmeni mitattaessa, että tyttöjen osuus oli suurin. Sillä Lyydian kansan tyttäret harjoittavat kaikki haureutta ja kokoovat itselleen siten myötäjäiset ja tekevät niin, kunnes joutuvat naimisiin; siten ne naittavat itsensä. Haudan ympärys on kuusi stadionia ja kaksi pletronia, ja leveys kolmetoista pletronia. Ja haudan luona leviää suuri järvi, jota lyydialaiset väittävät ehtymättömäksi. Sitä kutsutaan Gygeen järveksi.

94. Niin on siis tämän asian laita. Lyydialaisilla on jotenkin samat tavat kuin helleeneillä, paitsi että panevat tyttölapsensa harjoittamaan haureutta. He ovat, mikäli me tiedämme, ensimmäiset ihmiset, jotka alkoivat lyöttää ja käyttää kulta- ja hopearahoja, ja ovat myös ensimmäiset kaupustelijat. Lyydialaiset itse väittävät myös, että kaikki nykyään sekä heidän omassa että helleenein kesken käytännössä olevat pelit ovat heidän keksintöään. Ja he kertovat, että nämä keksittiin heillä samalla kertaa kuin Tyrseeniaan lähetettiin siirtokunta, ja kertovat niistä seikoista seuraavaa. Atyksen, Maneen pojan, hallitessa syntyi ankara viljanpuute kautta koko Lyydian. Jonkun aikaa lyydialaiset kärsivät sitä, mutta lopuksi he, kun se ei lakannut, etsivät siihen hoivaa ja heistä keksi mikä minkäkin keinon. Niinpä silloin keksittiin kuutio-, noppa-, pallo- ja kaikellaiset muut pelit, paitsi lautapeliä. Sillä sen keksintöä eivät lyydialaiset omista itselleen. Nälän varalta he siis keksivät ja tekivät niin, että pelasivat joka toisen päivän kokonaan, jottei heidän silloin tarvitsisi etsiä elatusta, joka toisena taas olivat pelaamatta ja hankkivat elatusta. Tällä tavoin he kestivät kahdeksantoista vuotta. Mutta kun paha ei hellittänyt, vaan yltyi yhä pakoittavammaksi, niin silloinpa heidän kuninkaansa jakoi kaikki lyydialaiset kahteen osaan ja heitti arpaa, kumpiko jäisi maahan, ja kumpiko lähtisi maasta pois; itsensä hän asetti sen osan kuninkaaksi, jonka arpa määräisi jäämään paikoilleen, mutta poislähtevän joukkueen johtoon hän pani poikansa, jonka nimi oli Tyrsenos. Arvottua menivät toiset heistä maasta ulos, läksivät alas Smyrnaan ja hankkivat itselleen laivoja, joihin asettivat kaiken sen irtaimen omaisuuden, mitä tarvitsivat. Sitten he lähtivät purjehtimaan elannon ja maan hakuun, kunnes monet kansat sivuutettuaan saapuivat ombrialaisten maahan, minne perustivat kaupunkeja ja mihin ovat jääneet asumaan tähän aikaan saakka. Mutta lyydialaisten sijasta he kutsuivat itseään kuninkaanpojan mukaan, joka oli heidät sinne vienyt. Hänestä he ottivat nimeksi tyrseenit.

95. Lyydialaiset olivat niinmuodoin tulleet persialaisten orjiksi. Tästä nyt meidän kertomuksemme käy tutkimaan, mikä mies oli Kyros, joka kukisti Kroisoksen valtakunnan, ja millä tavalla persialaiset pääsivät Aasian johtoon. Ja minä aion kirjoittaa sen mukaan kuin muutamat persialaiset, jotka eivät tahdo kaunistella Kyroksen vaiheita, vaan esittää asian niinkuin se todella on ollut, kertovat, vaikka taidan esittää Kyroksesta jopa kolmekin muunlaista toisintoa.

96. Sillaikaa kuin assyrialaiset hallitsivat ylä-Aasiata viisisataakaksikymmentä vuotta, alkoivat ensiksi meedialaiset heistä luopua; vapauden taistelussaan assyrialaisia vastaan nämä nähtävästi olivat kelpo miehiä, torjuivat päältä orjuuden ja tekeytyivät vapaiksi. Näiden jälkeen tekivät kaikki muutkin kansat samoin kuin meedialaiset. Mutta siihen aikaan, jolloin kaikki mannermaan kansat olivat itsenäisiä, meedialaiset uudestaan joutuivat itsevaltiuden alaisiksi seuraavalla tavalla. Meedialaisten keskuudessa oli viisas mies, nimeltä Deiokes, Fraortheen poika. Tämä Deiokes halusi itsevaltiutta ja menetteli senvuoksi näin. Koska meedialaiset asuivat kyläkunnittain, niin hän, joka jo ennestäänkin oli omassa kylässään huomattava, vielä innokkaammin lyöttäytyi uurastamaan oikeutta. Ja sen hän teki, vaikka kautta koko Meedian vallitsi suuri laittomuus, ja hän ymmärsi, että väärä on oikeuden vihollinen. Huomatessaan hänen elintapansa saman kylän meedialaiset valitsivat hänet tuomarikseen. Ja koska hän tavoitti valtaa, niin hän oli suora ja oikeamielinen. Näin menettelemällä hän saavutti kiitosta, jopa siihen määrään, että muiden kylien asukkaat, jotka ennen olivat joutuneet väärin tuomioiden alaisiksi, kuullessaan, että Deiokes oli ainoa mies, joka oikeudenmukaisesti tuomitsi, mielellään menivät hekin Deiokeen luo tuomittavaksi. Ja lopulta eivät he kääntyneet kenenkään muun puoleen.

97. Mutta koska hänen luonaan käyvien luku yhä kasvoi, kun kuultiin, että hänen tuomionsa tulivat totuudenmukaiset, ja Deiokes niinmuodoin huomasi, että kaikki riippui hänestä, ei hän enää tahtonut istua siinä, missä ennen oli istunut tuomitsemassa eikä sanonut enää aikovansa tuomita. Ei näet hänelle ollut edullista omia asioitaan laiminlyömällä päivät päästänsä julistaa tuomioita lähimäisilleen. Mutta kun rosvoilu ja laittomuus pitkin kyliä yltyi vielä paljoa pahemmaksi kuin ennen, niin meedialaiset kokoontuivat ja neuvottelivat keskenään sekä puhuivat käsilläolevasta asemasta. Ja minun luullakseni puhuivat Deiokeen ystävät jokseenkin näin: "jos nykyistä tilaa jatkuu, emme me voi asua tässä maassa, niinpä asettakaamme siis itsellemme kuningas. Siten sekä maa tulee olemaan hyvässä järjestyksessä että me itse voimme kääntyä maatöihimme, eikä meidän tarvitse laittomuuden vuoksi jättää kotiamme ja kontuamme." Näin jotenkin puhumalla he saivat meedialaiset taivutetuiksi tahtomaan kuningasta.

98. Ja ehdoteltaessa, kenenkä asettaisivat kuninkaakseen, ehdotti ja kiitti joka mies kiihkeästi Deiokesta, kunnes he suostuivat siihen, että tämä tulisi heidän kuninkaakseen. Hän puolestaan käski heidän rakentaa itselleen kuninkuuden arvoisen asumuksen ja lujittamaan hänen valtaansa peitsenkantajilla. Meedialaiset tekivät niin. He näet rakensivat hänelle suuren ja lujan asumuksen siihen paikkaan maata, mihin hän itse määräsi, ja sallivat hänen koota itselleen peitsenkantajia kaikkien

meedialaisten joukosta. Mutta niin pian kuin hän oli saanut hallituksen käsiinsä, hän pakoitti meedialaiset tekemään itselleen erikoisen kaupungin, laittamaan sen kuntoon ja vähemmän huolehtimaan muista. Kun meedialaiset siihenkin suostuivat, hän rakensi suuren ja vahvan linnoituksen, jota nykyään kutsutaan Agbatanaksi, jossa toinen muuri on kehässä toisensa ympärillä. Tämä linna oli sillä tavoin laadittu, että toinen kehämuuri ainoastaan rintasuojuksillaan kohosi toistaan korkeammalle. Siihen vaikutti osaksi kai paikkakin, joka on kukkula, osaksi, ja vielä suuremmassa määrässä, oli tahallaan niin laitettu. Kehämuureja on kaikkiaan seitsemän, ja viimeisessä on kuninkaanasunto ja aarreaitta. Suurin muuri niistä on laajuudeltaan Atenan kehämuurin kokoinen. Ensimmäisen kehämuurin rintasuojat ovat valkeat, toisen mustat, kolmannen purppuranväriset, neljännen siniset, viidennen vaaleanpunaiset. Siten ovat kaikkien kehämuurien rintasuojat maalatut väreillä. Kahdella viimeisellä on, toisella hopeoidut, toisella kullatut rintasuojat.

99. Nämä muurit siis Deiokes rakensi itselleen ja oman asuntonsa ympäri, mutta muun kansan hän käski asua muurin ympärillä. Kun kaikki oli rakennettu, niin Deiokes oli ensimmäinen, joka sääsi semmoisen järjestyksen, ettei kukaan saisi mennä sisälle kuninkaan luo, vaan että jokaisen tuli kaikissa asioissa lähettilästen välityksellä olla hänen kanssaan kanssakäymisissä, ettei kukaan saisi nähdä kuningasta, ja tämän lisäksi vielä, että kaikille olisi säädyttöntä nauraa tai sylkeä tämän edessä. Tämöisellä ylevyydellä hän ympäröi itseänsä siitä syystä, etteivät hänen ikätoverinsa, jotka olivat kasvaneet yhdessä hänen kanssaan ja jotka eivät olleet halvemmasta huoneesta peräisin kuin hänkään eivätkä miehuudessa olleet hänestä jälellä, tuntisi itseään loukatuiksi ja juonittelisi häntä vastaan, vaan hän tuntuisi heistä toisellaiselta, kun eivät häntä näkisi.

100. Sittenkuin hän oli tämän järjestänyt ja itseään lujittanut itsevaltiudessaan, hän valvoi ankarasti oikeutta. Ne, jotka esittivät valituksia, lähettivät ne sisälle hänen luokseen, ja hän tuomitsi ja lähetti sisääntuodut asiat takaisin. Näin hän teki riitajuttujen suhteen, ja muutkin asiat olivat hänellä hyvin järjestettyinä. Jos hän kuuli jonkun esiintyvän röyhkeästi, hän heti lähetti noutamaan tämän ja rankaisi häntä aina rikoksen suuruuden mukaan; ja hänellä oli vakoojia ja urkkijoita kautta koko sen maan, jota hallitsi.

101. Deiokes yhdisti ainoastaan meedialaisen kansan ja hallitsi sitä. Meedialaisten heimot ovat seuraavat: busit, paretakenit, strukhatit, arizantit, budilaiset, maagit. Niin monta on siis meedialaisten heimoa.

102. Deiokeen poika oli Fraortes, joka seurasi hallituksessa, sittenkuin Deiokes, hallittuaan viisikymmentäkolme vuotta, oli kuollut. Otettuaan vastaan hallituksen hän ei tyytynyt vallitsemaan ainoastaan meedialaisia, vaan lähti sotaretkelle persialaisia vastaan, ahdisti ensiksi heitä ja teki heidät ensiksi meedialaisten alamaisiksi. Senjälkeen hän, kun hänellä oli hallussaan nämä kaksi kansaa, jotka kumpikin olivat vahvoja, laski valtansa alle Aasian, kulkien toisesta kansasta toisen luo. Vihdoin hän lähti sotaretkelle assyrialaisia vastaan ja assyrialaisten joukosta niitä vastaan, joilla oli Ninosa ja olivat aikaisemmin hallinneet kaikkia, mutta silloin, liittolaisten heistä luovuttua, olivat jääneet yksikseen, vaikka muuten olivat hyvinvoipia. Näitä vastaan siis sotaretkelle lähdettyään Fraortes itse joutui tuhon omaksi hallittuaan kaksikymmentäkaksi vuotta, ja samoin enin osa hänen sotajoukostaan.

103. Fraorteen kuoltua seurasi Kyaxares, Fraorteen poika, Deiokeen pojanpoika. Tämän kerrotaan olleen vielä paljoa uljaamman esi-isäänsä, ja hän ensiksi ryhmitti aasialaiset kansat osastojen mukaan ja järjesti erikseen kunkin aselajin, keihäänkantajat, jousenkantajat ja ratsumiehet. Sitä ennen olivat kaikki olleet yhtäläisesti sekaisin toisiinsa sotkettuina. Hän se oli, joka taisteli lyydialaisia vastaan, silloin kun kesken taistelua päivästä tuli yö, ja joka yhdisti valtansa alle koko Aasiau, tuolla puolen Halys-joen. Koottuaan kaikki hallitsemansa kansat hän läksi sotaretkelle Ninosta vastaan, sekä kostaakseen isänsä puolesta että koska tahtoi anastaa tämän kaupungin. Mutta kun hän iskettyään yhteen assyrialaisten kanssa oli voittanut heidät ja parailaan piiritti Ninosta, hyökkäsi skyytien suuri sotajoukko, jota johti heidän kuninkaansa Madyes, Protohyeen poika. Ne hyökkäsivät Aasiaan karkoitettuaan kimmeriläiset Europasta Aasiaan ja, seuratessaan näitä heidän pakomatallaan, he vihdoon saapuivat Meedian maahan.

104. Väli Maiotis-järvestä Fasis-joelle ja kolkhilaisten luo tekee kevytaseiselle kolmenkymmenen päivän matkan, Kolkhiista taas ei ole pitkältä kulkea rajan yli Meedian maahan, vaan niiden välillä on ainoastaan yksi kansa, nimittäin saspeirit; ja kun on sivuuttanut nämä, ollaan Meediassa. Kuitenkaan eivät skyytit tätä tietä hyökänneet, vaan kääntyivät ylemmälle, paljoa pitemmälle tielle, oikealla kädellään Kaukasos-vuori. Siellä meedialaiset iskivät yhteen skyytien kanssa, mutta joutuivat taistelussa tappiolle ja kadottivat valtansa; vaan skyytit ottivat koko Aasian haltuunsa.

105. Sieltä he menivät Egyptiä vastaan. Mutta sittenkuin olivat joutuneet Palestinan Syyriaan, tuli heitä vastaan Egyptin kuningas Psammetikhos ja sai heidät lahjoilla ja rukouksilla pidätettyä kulkemasta edemmäksi. Kun skyytit sitten vetäytyessään takaisin joutuivat Askalonin kaupunkiin Syyriassa, niin useimmat heistä kulkivat vahinkoa tekemättä ohi, mutta muutamat harvat jättäytyivät

jälkeen ja ryöstivät taivaallisen Afroditen pyhätön. Tämä pyhättö on, kuten minä tiedustelemalla olen saanut selville, vanhin kaikista pyhätöistä, mitä mainitulla jumalattarella on. Sillä Kyproksessa oleva pyhättö on saanut alkunsa täältä käsin, kuten kyprolaiset itse väittävät, ja Kytherassa olevan ovat foinikialaiset perustaneet, lähtien juuri tästä Syyriasta. Mutta niihin skyyteihin, jotka olivat ryöstäneet Askalonissa olevan pyhätön, ja näiden jälkeläisiin pani jumalatar ikipäiviksi n.s. naistaudin. Tämän vuoksi skyytit, kuten itse sanovat, potevat sitä tautia, ja ne, jotka saapuvat Skyytian maahan, ovat tilaisuudessa heidän keskuudessaan näkemään, mitenkä on laita niiden, joita skyytit kutsuvat enareiksi.

106. Kaksikymmentäkahdeksan vuotta skyytit hallitsivat Aasiaa, ja kaikki joutui heidän röyhkeytensä ja huolimattomuutensa johdosta autioksi. Sillä paitsi säännöllistä veroa he kiskoivat jokaiselta sen, minkä kunkin päälle panivat, ja paitsi veroa he kulkivat ympäri ryöstämässä mitä milläkin oli. Vaan Kyxares ja meedialaiset panivat toimeen kestit, joihin kutsuivat useimmat skyyteistä, juottivat päihdyksiin ja murhasivat heidät. Ja sillä tavoin meedialaiset pääsivät jälleen hallitukseen ja saivat vallan niiden yli, joita ennenkin olivat hallinneet, ottivat Ninoksen — millä tavalla he sen ottivat, olen toisessa paikassa kertomustani osoittava — sekä tekivät assyrialaiset, paitsi Babylonian aluetta, käskynalaisikseen.

107. Tämän jälkeen Kyxares kuoli, hallittuaan neljäkymmentä vuotta, niihin luettuina ne vuodet, jolloin skyytit hallitsivat. Hallituksessa seurasi Kyxareen poika, Astyages. Hänelle syntyi tytär, jolle hän antoi nimeksi Mandane. Tästä Astyages näki sellaisen unen, että tyttärestä läksi niin paljon vettä, että se täytti hänen kaupunkinsa ja tulvi yli koko Aasiankin. Hän esitti unensa unenselittäjille maagien joukossa ja säikähti saatuaan tietää kaiken. Sitten Astyages, kun mainittu Mandane jo oli naimakuntainen, ei antanut häntä kellekään hänen arvoisistaan meedialaisista, peläten näkyään, vaan erälle persialaiselle, nimeltä Kambyses, jonka hän huomasi olevan hyvää sukua ja luonteeltaan sävyisän, mutta jonka muuten asetti paljon alapuolelle keskisäätyistä meedialaista.

108. Mandanen ollessa naimisissa Kambyseen kanssa näki Astyages ensimmäisenä vuotena toisen näyn: samaisen tyttärensä kohdusta hän näki kasvavan viiniköynnöksen, joka ulottui yli koko Aasian. Tämän nähtyään hän esitti sen unenselittäjille ja noudatti luokseen Persiasta tyttärensä, joka oli viimeisillään. Ja kun tämä saapui, Astyages piti häntä vartioituna, koska tahtoi tuhota sen, joka hänestä syntyisi. Sillä hänen näkynsä nojalla maagien unenselittäjät ilmoittivat, että hänen tyttärensä lapsi tulisi kuninkaaksi hänen sijalleen. Tätäpä siis varoen Astyages, niin pian kuin Kyros syntyi, kutsui Harpagoksen, joka oli hänen sukulaisensa ja uskotuimpansa meedialaisten joukosta sekä kaiken hänen omaisuutensa hoitaja, ja lausui hänelle näin: "Harpagos, älä suinkaan vähäksy sitä asiaa, jonka sinulle aion esittää, äläkä petä minua, niin että muita puoltamalla syökset itsesi turmioon. Ota se lapsi, jonka Mandane on synnyttänyt, vie se kotiisi ja tapa se. Hautaa se sitten millä tavalla itse tahdot." Harpagos vastasi: "oi kuningas, et sinä tässä miehessä ole vielä muulloinkaan koskaan huomannut mitään epämieluisia, ja niin minä aion pitää varani, etten tulevaisuudessakaan riko missään kohden sinua vastaan. Jos nyt siis sinulle on mieleen, että näin tapahtuu, niin täytyy minun huolellisesti toimittaa palvelukseni."

109. Näin Harpagos vastasi, ja niin pian kuin hänelle oli jätetty lapsukainen, kuolinvaatteisiin puettuna, hän meni itkien kotiinsa. Sinne tultuaan hän ilmoitti vaimolleen kaikki, mitä Astyages oli puhunut. Tämä silloin lausui hänelle: "mitä nyt siis aiot tehdä?" Hän taas vastasi: "en ainakaan niinkuin Astyages käski, enkä vaikka hän tulee hulluttelemaan ja raivoamaan vielä pahemmin, minä ainakaan aio tehdä hänelle mieliksi ja antaa apuani semmoiseen murhaan. Useista syistä en tahdo murhata lasta: ensiksi se on minun sukulaiseni, ja toiseksi Astyages on vanha ja ilman miespuolisia jälkeläisiä. Jos siis hänen kuoltuaan käy niin, että itsevaltius joutuu tälle tyttärelle, jonka pojan hän nyt tappaa minun kauttani, niin mikä muu silloin minua uhkaa kuin mitä suurin vaara? Oman turvallisuuteni vuoksi täytyy lapsen kuolla; mutta sen murhaajaksi täytyy tulla jonkun Astyageen miehistä eikä minun väestäni."

110. Niin hän virkkoi ja laittoi kohta lähettilään sen Astyageen karjapaimenen luo, jonka tiesi paimentavan tähän sopivimmilla laitumilla ja vuorilla, joissa oleskeli eniten petoja; ja hänen nimensä oli Mitradates. Hän oli naimisissa orjakumppaninsa kanssa, ja tämän hänen vaimonsa nimi olisi helleenien kielellä Kyno [Narttu], meediankielellä se oli Spako. Sillä meedian kielellä narttu on "spak". Ne vuoret, joiden juurella mainittu paimen käytti lehmiään laitumella, ovat Agbatanasta pohjoiseen ja Pontos Euxeinokseen päin. Täällä päin näet, saspeireja vastaan, on Meedianmaa kovin vuorista ja ylänteistä sekä metsien peittämää, jota vastoin koko muu Meedia on tasaista. Niin pian kuin siis karjapaimen suurimmalla kiireellä oli kutsua noudattanut, Harpagos virkkoi näin: "Astyages käskee sinua ottamaan tämän poikasen ja asettamaan sen autioimpaan kohtaan vuoristoa, jotta se niin pian kuin suinkin joutuisi turmioon. Ja hän käski sanoa, että, jollet sitä tapa, vaan jollain tavoin jätät sen henkiin, niin hän tulee syöksemään sinut mitä pahimpaan turmioon. Ja minut on määrätty valvomaan heitteille pantua lasta."

111. Sen kuultuaan karjapaimen otti poikasen, meni samaa tietä takaisin ja saapui majalleen. Silloin juuri hänen vaimonsa, joka koko päivän oli ollut synnyttämäisillään, jostain jumalallisesta vaikutuksesta

synnyttää, senjälkeen kuin karjapaimen oli lähtenyt kaupunkiin. Molemmat olivat huolissaan toistensa puolesta, mies peloissaan vaimonsa synnytyksen vuoksi, vaimo taas siksi, että Harpagos vastoin tapaansa oli noudattanut luokseen hänen miehensä. Kun tämä nyt palasi ja lähestyi, niin vaimo, joka näin odottamatta hänet näki, kysyi ensiksi, minkä vuoksi Harpagos niin hartaasti oli käskenyt hänen tulla luokseen. Siihen mies virkkoi: "oi vaimo, kun tulin kaupunkiin, minä näin ja kuulin semmoista, jota minun ei olisi pitänyt nähdä ja jonka ei koskaan olisi pitänyt tapahtua meidän herroillemme. Koko Harpagoksen talo oli itkun vallassa, ja minä menin hämmästyneenä sisälle. Heti kun tulin sisään, näin näytteille asetetun poikasen, joka sätkytteli ja kirkui, puettuna kulttiin ja kirjavaan pukuun. Niin pian kuin Harpagos minut näki, hän käski minun pikimmiten ottaa lapsen ylös ja mennä viemään ja asettamaan sen siihen paikkaan vuoristoa, missä oleskelee runsaimmin villieläimiä. Ja hän väitti, että Astyages oli se, joka antoi minulle tämän toimeksi, ja samalla hän uhkaili kovasti, jos en sitä tekisi. Minä otin sen ylös ja vein sen pois mukani, koska luulin sitä jonkun talonväkeen kuuluvan lapseksi. Sillä ei minussa silloin vielä olisi voinut herätä epäluuloa siitä, mistä se todella oli. Mutta minä ihmettelin nähdessäni, kuinka se oli puettu kulttiin ja komeisiin vaatteisiin, ja kummastelin myös surua, joka ilmeisesti vallitsi Harpagoksen talossa. Mutta pian minä sitten tiellä kuulen koko asianlaidan siltä palvelijalta, joka oli jättänyt käsiini lapsen ja saattoi minua kaupungista ulos; hän kertoi nimittäin, että se oli Astyageen tyttären, Mandanen, ja Kambyseen, Kyroksen pojan, lapsi, ja että Astyages käskee tappamaan sen. Ja nyt, tässä se on!"

112. Näin sanoen karjapaimen otti esille ja näytti lasta. Mutta kun vaimo näki, että poikanen oli suuri ja hyvännäköinen, hän kyynelsilmin tarttui miehensä polviin ja pyytämällä pyysi, ettei hän millään neuvoin panisi sitä heitteille. Vaan mies sanoi, että hänen oli mahdoton tehdä toisin. Sillä Harpagoksen luota saapuu tarkastusmiehiä katsomaan, ja itse hän joutuu pahimpaan turmioon, ellei sitä tee. Kun vaimo niinmuodoin ei saanut miestänsä taivutetuksi, hän sitten virkkoi näin: "koska nyt siis en voi taivuttaa sinua olemaan panematta lasta heitteille, niin tee näin, jos kerran on aivan välttämätöntä nähdä joku heitteille pantuna. Minäkin olen synnyttänyt, mutta olen synnyttänyt kuolleen lapsen. Vie ja aseta tämä nähtäväksi, mutta Astyageen tyttären poikaa kasvattakaamme kuin omaamme. Sillä lailla ei sinua voi tavata tekemästä väärin herrojasi kohtaan, emmekä ole antaneet huonoa neuvoa itsellemme. Sillä kuollut saa osakseen kuninkaalliset hautajaiset ja eloonjäänyt saa pitää henkensä."

113. Vallan hyvin tuntui karjapaimenesta vaimo silloiseen asiantilaan nähden puhuvan, ja hän tekikin kohta siten. Niinpä hän antoi sen lapsen, jonka oli tuonut surmattavaksi, vaimonsa huostaan, mutta omansa, tuon kuolleen, hän otti ja pani siihen arkkuun, missä kantoj toista. Ja puettuaan sen ylle kaikki toisen lapsen koristeet hän vei ja asetti sen autioimpaan paikkaan vuoristossa. Mutta kun sinne pantu lapsi jo oli siellä kolmatta päivää, karjapaimen meni kaupunkiin, sitä ennen jätettyään siihen paikkaan erään paimenpojan vartijaksi, tuli Harpagoksen taloon ja sanoi olevansa valmis näyttämään lapsen ruumista. Harpagos lähetti luotettavimmat peitsenkantajistaan sinne ja tarkastutti sekä hautautti heidän kauttaan karjapaimenen lapsen. Niin se tuli haudatuksi, mutta karjapaimenen vaimo otti hoitoonsa sen, joka myöhemmin sai nimen Kyros, mutta antoi kaikesti hänelle jonkun muun nimen kuin Kyros.

114. Mutta kun poika oli kymmenen vuotias, sattui hänelle seuraava tapaus, joka hänet saattoi ilmi. Hän leikkitteli siinä kylässä, missä mainitut karjalaitumetkin olivat, ja hän leikkitteli muiden toveriensa kanssa tiellä. Ja leikkiessään lapset valitsivat kuninkaakseen juuri hänet, jota kutsuttiin karjapaimenen pojaksi. Tällöin tämä määräsi muutamia pojista rakentamaan huoneita, toisia olemaan peitsenkantajina, vieläpä jonkun heistä olemaan "kuninkaansilmänä" [Persian kuninkaan salaneuvoksen arvonimi]; edelleen hän antoi jollekin kunniaviraksi tuoda sisälle lähetykset, siten säääten kullekin oman toimensa. Kun silloin eräs näistä lapsista, joka oli leikissä mukana ja meedialaisten keskuudessa arvossapidetyn miehen, Artembareen, poika, ei tehnyt sitä, mitä Kyros oli määrännyt, niin tämä käski muita poikia tarttumaan häneen kiinni. Pojat tottelivat, ja Kyros kuritti häntä pieksämällä varsin ankarasti. Heti kun poika pääsi vapaaksi, hän, sitä enemmän suunniltaan, koska oli kärsinyt itselleen arvotonta kohtelua, palasi kaupunkiin isänsä tykö ja valitti sitä, mitä oli saanut osakseen Kyroksen puolelta; kuitenkin hän ei sanonut "Kyroksen" — ei näet tällä vielä ollut sitä nimeä —, vaan "Astyageen karjapaimenen pojan" puolelta. Vihan vimmoissaan Artembares tuli Astyageen luo, mukanaan poikansa, ja sanoi kärsineensä sietämätöntä kohtelua, lausuen: "oi kuningas, näin meitä on sinun orjasi, karjapaimenen poika, häväissyt"; ja samalla hän osoitti poikansa olkapäitä.

115. Kuultuaan ja nähtyään sen, Astyages, joka Artembareen arvon vuoksi tahtoi pojan puolesta kostaa, noudatti luokseen karjapaimenen poikineen. Kun molemmat olivat saapuneet, Astyages katsahti Kyrokseen ja lausui: "sinäkö, mokoman poika, olet rohjennut kohdella tämän miehen poikaa, joka minun luonani on ensimmäinen, siihen määrään häpeällisesti?" Kyros vastasi näin: "oi herra, sen minä olen hänelle tehnyt syystä. Sillä kylänpojat, joita tämäkin oli, asettivat leikkiessään minut kuninkaakseen. Minä nimittäin näytin heistä siihen sopivimmalta. Nyt muut pojat suorittivat mitä määrättiin, mutta tämä ei totellut eikä välittänyt mistään, kunnes sai rangaistuksen. Jos siis tämän vuoksi ansaitseen jotain pahaa, niin kas tässä minä olen."

116. Pojan puhussa näin Astyages alkoi tunnustella häntä: toiselta puolen kasvopiiirteet hänestä näyttivät muistuttavan hänen omiaan ja vastaus tuntui pikemmin olevan vapaan miehen antama, toiselta puolen heitteillepanon aika näytti sopivan yhteen pojan iän kanssa. Näistä seikoista hämmästyneenä hän jonkun aikaa oli äänetönnä. Vaivoin vihdoin toivuttuaan hän, koska tahtoi Artembareen poistuvan, jotta ottaisi karjapaimenen yksin tutkittavakseen, lausui: "Artembares, minä olen laittava niin, että sinulla ja sinun pojallasi ei ole oleva mitään syytä moitteeseen." Niin hän siis lähetti luotaan Artembareen, Kyroksen taas veivät Astyageen käskystä palvelijat sisähuoneisiin. Mutta kun karjapaimen oli jäänyt yksikseen, Astyages kysyi häneltä, mistä hän oli ottanut pojan ja kuka oli sen hänen huostaansa antanut. Paimen väitti sitä omakseen ja sanoi äidin vielä olevan luonaan. Mutta Astyages sanoi hänen tekevän huonon palveluksen itselleen, kun halusi päästä ankaraan piinapenkkiin; niin sanoen hän samalla viittasi peitsenkantajille ottamaan hänet. Piinapenkkiin vietäessä paimen sitten ilmaisi todellisen asianlaidan. Alusta alkaen hän kertoi totuudenmukaisesti kaikki ja lopetti rukoilemalla sekä pyysi Astyagesta antamaan hänelle anteeksi.

117. Kun karjapaimen oli ilmaissut totuuden, Astyages välitti hänestä vähemmän, mutta paheksui sitä enemmän Harpagosta ja käski peitsenkantajien kutsua hänet luokseen. Niin pian kuin Harpagos tuli saapuville, Astyages kysyi: "Harpagos, millä tavalla otit hengiltä tyttäreni lapsen, jonka annoin sinun huostaasi?" Harpagos, joka huomasi karjapaimenen olevan sisällä, ei huolinut kulkea valheen kengillä, jottei häntä todistettaisi syylliseksi ja vangittaisi, vaan sanoi näin: "oi kuningas, senjälkeen kuin olin ottanut vastaan lapsen, minä itsekseni neuvottelin ja harkitsin, mitenkä tekisin sinulle mieliksi, mutta kuinka samalla sinun silmissäsi olisin viaton enkä joutuisi tyttäresi ja sinun omasta mielestäsi murhamieheksi. Niinpä minä menettelin seuraavasti. Minä kutsuin luokseni tämän karjapaimenen ja annoin hänen huostaansa poikasen, sanoen että sinä se käskit tappamaan sen. Enkä minä niin sanoessani valehdellutkaan. Niinhän sinä määräsit. Minä joka tapauksessa annoin sen hänen huostaansa ja käskin samalla häntä asettamaan sen autiolle vuorelle ja jäämään itse vartioimaan sitä siksi kunnes se kuolisi. Ja minä uhkailin hänelle kaikenmoista, ellei hän panisi tätä täytäntöön. Sittenkuin hän oli suorittanut käskyn, ja lapsi oli kuollut, lähetin luotettavimmat kuohilaistani ja tarkastutin sekä hautautin sen heidän avullaan. Niin oli, oi kuningas, tämän asian laita, ja semmoisen kuoleman poikanen sai osakseen."

118. Harpagos siis suoraan ilmoitti totuuden. Astyages taas, salaten kiukkuaan, jota tapahtuman johdosta mielessään hautoi, kertoi ensiksi jälleen Harpagokselle tapauksen sen mukaan kuin itse oli kuullut karjapaimenelta, ja sitten hän sen kerrottuaan lopetti sanomalla, että lapsi on elossa ja että se, mikä oli tapahtunut, oli hyvää. Muun muassa hän sanoi: "olin suuresti murheissani siitä, mitä olin tehnyt tämän lapsen suhteen, enkä ottanut keveältä kannalta, että olin joutunut tyttäreni kanssa riitoihin. Kun nyt siis kohtalo on kääntynyt hyvään päin, niin lähetä ensiksi oma poikasi vastatulleen pojan tykö ja saavu sitten itse pitoihin, sillä minä aion panna toimeen poikani pelastajaisuhrit niitten jumalten kunniaksi, joille se kunnia kuuluu."

119. Sen kuultuaan Harpagos heittäytyi maahan ja katsoi suuriarvoiseksi, että hänen rikoksensa oli niin suotuisaan tulokseen vienyt ja että hän niin onnellisilla enteillä oli kutsuttu pitoihin; ja sitten hän läksi kotiinsa. Heti sinne tultuaan hän lähetti poikansa — hänellä oli ainoastaan yksi noin kolmentoista vuotias poika — ja käski hänen mennä Astyageen taloon ja tekemään mitä tämä käskisi. Itse hän oli ylen iloinen ja kertoi vaimolleen mitä oli tapahtunut. Mutta niin pian kuin Harpagoksen poika oli tullut Astyageen luo, tämä teurastutti hänet ja paloiteltuaan hänet jäsen jäseneltä, hän paistatti osan ja keitti toisen osan lihoista. Ja kun hän oli kaikki laittanut valmiiksi, hän piti sitä käsillä. Kun sitten pitojen aika oli tullut, ja sekä muut pöytävieraat että Harpagos saapuivat, niin toisille, samoin kuin Astyageelle itselleen, asetettiin pöytiä täynnä lampaanlihaa, mutta Harpagokselle pöytä täynnä hänen oman poikansa lihaa, paitsi päätä, käsiä ja jalkoja — mutta muuten kaikki. Nämä olivat erillään vadissa, mutta peitettyinä. Niin pian kuin Harpagos näytti saaneen kylläkseen ruuasta, Astyages kysyi häneltä, oliko hän pitänyt kestäyksestä, johon Harpagos sanoi varsin paljon siitä pitäneensä. Silloin toivat ne, joitten tehtävänä se oli, pojan pään, kädet ja jalat peitettyinä ja asettuen Harpagoksen viereen käskivät häntä poistamaan peitteen ja ottamaan siitä mitä tahtoi. Harpagos totteli ja poistaessaan peitteen näki poikansa jätteet. Siitä näöstä kuitenkin hän ei hämmentynyt, vaan maltoi mielensä. Mutta Astyages kysyi häneltä, tunsiko hän, minkä otuksen lihaa oli syönyt. Harpagos sanoi kyllä tuntevansa ja lisäsi että kaikki, mitä vain kuningas tekee, on otollista. Näin vastattuaan ja korjattuaan loput lihoista hän meni kotiinsa. Sitten hän luullakseni aikoi koota ja haudata kaikki.

120. Tämän rangaistuksen Astyages antoi Harpagokselle. Mutta Kyroksen suhteen hän piti neuvoa ja kutsui samat maagit, jotka yllämainitulla tavalla olivat selittäneet hänen unensa. Heidän saavuttuaan Astyages kysyi heiltä, miten he olivat selittäneet hänen näkynsä. Ne sanoivat samalla tavoin, että nimittäin lapsen olisi pitänyt tulla kuninkaaksi, jos olisi elänyt eikä sitä ennen olisi kuollut. Astyages vastasi heille näin: "lapsi on olemassa ja on elossa; se on elänyt aikansa maalla, ja kylänlapset ovat hänet asettaneet kuninkaakseen. Ja hän on täydellisesti tehnyt kaikki, mitä todellisetkin kuninkaakset tekevät. Sillä hän järjesti peitsenkantajat, ovenvartijat, viestintuojat ja kaikki muut ja hallitsi siten. Ja

mihin nyt tämä teistä näyttää vievän?" Sanoivat maagit: "jos lapsi on elossa eikä ole hallinnut missään tahallisessa tarkoituksessa, niin ole huolehti hänen puolestaan ja ole hyvällä mielellä. Sillä ei hän enää toista kertaa tule hallitsemaan. Vähäpätöisyyksiin näet ovat muutamat meidänkin ennustuksistamme päätyneet, ja varsinkin ne, jotka ovat yhteydessä unien kanssa, häipyvät usein mitättömiin." Astyages vastasi näin: "minäkin, oi maagit, olen itse aivan samaa mieltä, että kun poika kerran on tullut nimitetyksi kuninkaaksi, uni on mennyt täytäntöön, ja että minun ei enää ollenkaan tarvitse pelätä tätä poikaa. Kuitenkin harkitkaa nyt huolellisesti ja neuvotelkaa minun kanssani siitä, mikä on oleva turvallisinta minun huoneelleni ja teille itsellenne." Sanoivat siihen maagit: "oi kuningas, meille itsellemmekin on tärkeätä, että sinun hallituksesi pysyy pystyssä. Sillä se siirtyy vieraisiin käsiin siinä tapauksessa, että se joutuu tälle pojalle, joka on persialainen, ja silloin me, meedialaisia kun olemme, joudumme orjiksi ja kadotamme vieraina kaiken arvon persialaisten puolelta. Mutta niin kauan kuin sinä, joka olet meidän maanmiehemme, olet kuninkaana, me sekä otamme osaa hallitukseen että nautimme sinun puoleltasi suurta arvoa. Niin ollen siis meidän ennen kaikkea tulee pitää huolta sinusta ja sinun hallituksestasi. Ja nyt jos olisimme tässä huomanneet jotain pelottavaa, olisimme ilmoittaneet sinulle kaikki. Mutta koska nyt uni hupeni mitättömiin, niin olemme sekä itse rohkeita että kehoitamme sinua olemaan samoin. Vaan lähetä tämä poika pois näkyvistäsi Persiaan vanhempiensa luo."

121. Sen kuultuaan Astyages ilostui, kutsui Kyroksen ja sanoi hänelle näin: "oi poikani, sinulle minä tein väärin tyhjänpäiväisen unennäön johdosta, mutta oman onnesi avulla olet jäänyt henkiin. Nyt siis lähde rauhassa Persiaan, ja minä tulen lähettämään saattomiehiä mukaasi. Ja sinne tultuasi olet löytävä isän ja äidin, toisellaiset kuin karjapaimen Mitrاداتes ja hänen vaimonsa."

122. Näin sanottuaan Astyages lähetti pois Kyroksen. Kun tämä saapui Kambyseen taloon, ottivat hänen vanhempansa hänet vastaan. Ja kun he sen tehtyään saivat kuulla, kuka hän oli, niin he hellästi hyväilivät häntä. Hehän luulivat hänen heti paikalla kuolleen ja tiedustelivat, millä tavalla hän oli jäänyt henkiin. Kyros kertoi heille, kuinka hän siihen asti oli ollut tietämätön ja kerrassaan erehdyksissä, mutta tiellä saaneensa tietää kaikki elämänvaiheensa. Hän oli nimittäin luullut olevansa Astyageen karjapaimenen pojan, mutta matkalla sieltä pois hän oli saattajiltaan kuullut koko asianlaidan. Edelleen hän kertoi, että häntä oli kasvattanut karjapaimenen vaimo, ja tätä hän pitkin koko kertomustaan kiitteli, ja hänen kertomuksessaan oli "Kyno" kaikki kaikessa. Vanhemmat panivat mieleensä sen nimen ja jotta lapsen eloonjääminen näyttäisi persialaisista vieläkin ylikuonnollisemmalta, he levittivät sen huhun, että heitteille pantua Kyröstä oli elättänyt narttu. Siitä sai alkunsa tämä huhu.

123. Mutta Kyros miehityi ja oli ikätoveriensa kesken miehekkäin ja rakastetuin. Vaan Harpagos, joka halusi kostaa Astyageelle, koetti liittää hänet puoleensa, sillä hän huomasi, ettei, yksityinen kun oli, omin neuvoin voisi kostaa Astyageelle. Siksi hän, nähdessään Kyroksen varttuvan, tahtoi tehdä hänet liittolaisekseen ja vertaili Kyroksen kärsimyksiä omiinsa. Mutta vielä sitä ennen hän oli valmistanut asiaa näin. Koska Astyages oli ankara meedialaisia kohtaan, Harpagos antautui puheisiin ensimmäisten meedialaisten kanssa, yksitellen kunkin kanssa, ja koetti saada heidät vakuutetuiksi siitä, että heidän tuli asettaa Kyros etunensä ja tehdä loppu Astyageen kuninkuudesta. Kun nyt asia näin oli Harpagoksella muokattuna ja valmiina, niin hän tahtoi ilmaista tuumansa Kyrokselle, joka oleskeli Persiassa. Mutta koska hän ei millään keinoin voinut tätä tehdä, kun tiet olivat vartioituina, hän keksi seuraavan juonen. Hän valmisti taitavasti jäniksen niin, että viilsi halki sen vatsan, ollenkaan nykimättä pois karvoja, ja pani sitten semmoisenaan sen sisälle kirjeen, johon oli kirjoittanut kirjoitettavansa. Sitten hän ompeli kiinni jäniksen vatsan, antoi verkot luotettavimmalle palvelijoistaan kuten metsästäjälle ainakin ja lähetti hänet pois Persiaan. Samalla hän käski häntä antamaan jäniksen Kyrokselle ja suullisesti sanomaan, että tämä omin käsin avaisi sen, kenenkään hänen sitä tehdessään olematta saapuvilla.

124. Näin tapahtuikin. Kyros otti vastaan jäniksen ja aukaisi sen. Ja löydettyään sen sisästä kirjeen, hän otti ja luki sen. Mutta kirje kuului näin: "Oi Kambyseen poika, sinusta huolehtivat jumalat. Sillä et sinä muuten koskaan olisi niin suurta onnea saavuttanut. Kosta nyt murhaajallesi Astyageelle! Sillä jos niin olisi käynyt kuin hän halusi, olisit kuollut; mutta jumalten ja minun avullani olet jäänyt eloon. Luullakseni olet jo aikoja sitten saanut tietää kaiken, sekä kuinka sinulle itsellesi on käynyt, että mitä minä Astyageen puolelta olen kärsinyt, siksi etten sinua tappanut, vaan annoin karjapaimenelle. Jos nyt tahdot minua totella, olet hallitseva koko sitä maata, jota Astyages nyt hallitsee. Sinun tulee nimittäin taivuttaa persialaiset luopumaan ja sitten lähteä sotaretkelle meedialaisia vastaan. Ja jos Astyages nimittää minut päälliköksi sinua vastaan, tulee sinulle käymään mieltäsi myöten; ja niin myös, jos joku muu arvossapidetty meedialainen tulee päälliköksi. Nämä tulevat näet ensiksi luopumaan Astyageesta ja menemään sinun puolellesi ja sitten he koettavat kukistaa hänet. Ja koska siis nyt kaikki täällä meidän puolella on valmiina, niin tee näin ja tee nopeaan!"

125. Sen kuultuaan Kyros mietti, millä tavalla viisaimmin taivuttaisi persialaiset luopumaan, ja miettiessään hän huomasi tämän sopivimmaksi ja teki siis seuraavalla tavalla. Hän kirjoitti kirjeeseen semmoista, mitä vain itse tahtoi, ja kutsui senjälkeen kokoon persialaiset. Sitten hän aukaisi kirjeen ja sanoi lukiessaan, että Astyages nimittää hänet persialaisten sotapäälliköksi. "Ja nyt, oi persialaiset",

jatkoï hän, "minä käsken teitä saapumaan, kullakin mukanaan sirppi." Näin Kyros julisti. Nyt on persialaisia useita heimoja, ja ne niistä, jotka Kyros kokosi ja taivutti luopumaan meedialaisista, ovat seuraavat, ja niistä riippuvat kaikki muut persialaiset: pasargadit, marafilaiset, maspilaiset. Näistä pasargadit ovat etevimmät, ja niihin kuuluu myös akaimenidien suku, josta persialaiset kuninkaatt polveutuvat. Muut persialaiset ovat seuraavat: panthialilaiset, derusilaiset ja germanilaiset. Nämät ovat kaikki maataviljeleviä; mutta muut, nimittäin dait, mardit, dropikit ja sagartilaiset, ovat paimentolaisia.

126. Kaikki saapuivat, mukanaan yllämainittu työkalu. Nytpä oli Persiassa orjantappuraa kasvava paikka, pituudelleen ja leveydelleen noin kahdeksantoista tai kaksikymmentä stadionia; sen paikan Kyros käsï heidän päivässä raivata puhtaaksi. Kun persialaiset olivat suorittaneet heidän tehtäväkseen määrätyn ansiotyön, hän senjälkeen käsï heidän seuraavana päivänä tulla saapuville puhtaiksi pestyinä. Sillä välin Kyros kokosi isänsä vuohi-, lammas- ja nautakarjat yhteen paikkaan sekä teurasti ja valmisti ne, kestitäkseen persialaisten sotajoukkoa niillä ynnä lisäksi viinillä ja mitä otollisimmilla ruuilla. Ja kun persialaiset seuraavana päivänä saapuivat, hän asetti heidät istumaan niitylle ja kestitsi heitä. Mutta sittenkuin he olivat lakanneet aterioimasta, Kyros kysyi heiltä, kumpiko tila oli heistä enemmän toivottava, sekö, mikä heillä edellisenä päivänä oli ollut, vai se, mikä heillä sinä päivänä oli. He sanoivat että niitten välillä oli suuri ero. Sillä edellisenä päivänä he olivat kokeneet paljasta pahaa, mutta sinä päivänä paljasta hyvää. Kyros otti varteen tämän lausunnon ja paljasti koko asian sanoen: "Persian miehet, näin on teidän laitanne. Jos te tahdotte totella minua, saatte sekä tämän että sitäpaitsi määrättömän paljon muitakin etuja, samalla kuin teillä ei ole oleva mitään orjantyötä; mutta jos ette tahdo minua totella, tulee teillä olemaan lukemattomia eilisen kaltaisia vaivoja. Totelkaa siis minua ja tulkaa vapaiksi. Sillä itse luulen jumalallisen sallimuksen johdosta olevani syntynyt käymään käsiksi tähän asiaan enkä katso teidän olevan kehnompia miehiä, kuin meedialaiset, yhtä vähän muissa suhteissa kuin sodankäynnissäkään. Näin ollen, luopukaa siis pikimmiten Astyageesta."

127. Saatuaan johtajan persialaiset nyt ilomielin koettivat vapautua, jo aikoja sitten harmissaan siitä, että meedialaiset heitä hallitsivat. Niin pian kuin Astyages sai tietää Kyroksen puuhaavan tätä, hän lähettämällä sanansaattajan kutsui hänet luokseen. Mutta Kyros käsï sanansaattajan viedä takaisin sen viestin, että hän kyllä saapuu Astyageen tykö, ennemmin kuin tämä itse sitä tahtookaan. Sen kuultuaan Astyages asetti kaikki meedialaiset ja, jumalten sokaisema kun oli, nimitti heidän päälliköksi Harpagoksen, unohtaen mitä oli hänelle tehnyt. Niin pian kuin sotaan lähteneet meedialaiset joutuivat käsikämmään persialaisten kanssa, taistelivat kyllä muutamat heistä, nimittäin kaikki ne, jotka eivät olleet osallisia sopimuksesta, toiset sitä vastoin menivät persialaisten puolelle, mutta useimmat esiintyivät tahallaan pelkurimaisesti ja pakenivat.

128. Kun meedialainen sotajoukko näin häpeällisesti oli hajaantunut, ja Astyages oli saanut sen tietää, hän heti uhaten Kyrosta virkkoi: "mutta eipä Kyros siltä ole iloitseva." Sen verran sanottuaan hän ensin antoi seivästä ne unenselittäjät maagien joukosta, jotka olivat neuvoneet häntä päästämään Kyroksen vapaaksi, sitten hän asetti ne meedialaiset, jotka olivat jääneet kaupunkiin, sekä nuoret että vanhat miehet. Ne Astyages vei ulos ja iski yhteen persialaisten kanssa, mutta joutui tappiolle, otettiin itse vangiksi ja kadotti ne meedialaiset, jotka oli vienyt taisteluun.

129. Astyageen ollessa sotavankina asettui Harpagos hänen eteensä, ilkkuen ja pilkaten häntä; ja muun purevan ohella, mitä lausui, hän myös kysyi Astyageelta, miltä hänestä tuntui olla orjana kuninkaan sijasta ja saada semmoinen palkka siitä ateriasta, jolloin hän oli Harpagoksen pojan lihalla tätä kestinnyt. Katsahtaen Harpagokseen Astyages kysyi, omistiko hän Kyroksen työn itselleen. Harpagos virkkoi, että hän itse oli kirjeen kirjoittanut ja että teko niinmuodoin oikeudenmukaisesti oli hänen. Silloin Astyages järkisyillä osoitti, että Harpagos oli samalla kertaa yksinkertaisin ja väärämielisin kaikista ihmisistä, yksinkertaisin, koska hän, vaikka hänellä olisi ollut tilaisuus päästä kuninkaaksi, jos kerran se, mikä oli tapahtunut, oli hänen toimestaan tapahtunut, oli toiselle jättänyt vallan, väärämielisin, koska aterian vuoksi oli saattanut meedialaiset orjuuteen. Sillä jos välttämättömästi täytyi jättää kuninkuus jollekin toiselle eikä itse sitä pitää, olisi ollut oikeampi antaa tämä hyvä jollekin meedialaisista, kuin persialaisista. Nyt meedialaiset, vaikka olivat syyttömiä, olivat herroista tulleet orjiksi, jota vastoin persialaiset, jotka ennen olivat meedialaisten orjia, nyt olivat tulleet heidän herroikseen.

130. Tälläpä tavoin Astyages, hallittuaan kolmekymmentäviisi vuotta, lakkasi hallitsemasta, ja meedialaiset joutuivat hänen ankaruutensa vuoksi persialaisten vallan alle, vallittuaan Halys-joen tuolla puolen olevaa Aasiaa kahta vaille satakolmekymmentä vuotta, lukuunottamatta sitä aikaa, jolloin skyytit siellä vallitsivat. Myöhemmin kuitenkin meedialaiset katuivat tehneensä niin ja luopuivat Dareioksesta. Vaan kohta luopumisensa jälkeen heidät voitettiin taistelussa ja kukistettiin uudestaan. Mutta sillä kertaa siis, Astyageen aikana, persialaiset ja Kyros nousivat kapinaan meedialaisia vastaan ja hallitsivat siitä pitäen Aasiaa. Muuten ei Kyros tehnyt Astyageelle mitään pahaa, vaan piti häntä luonaan hänen kuolemaansa saakka.

Tällä tavoin Kyros syntyi, kasvoi ja sai hallituksen, ja kun myöhemmin Kroisos alotti vihollisuudet, hän

kukisti tämän, kuten ennen olen maininnut. Ja kukistettuaan hänet Kyros sitten pääsi koko Aasian valtiaaksi.

131. Persialaisista tiedän, että heillä on tämmöiset tavat. Heillä ei ole tapana pystyttää jumalankuvia, temppeleitä tai alttareita, vaan vieläpä syyttävät hulluudesta niitä, jotka sen tekevät, koska itse, kuten minusta näyttää, eivät kuvittele jumalia ihmismuotoisiksi, niinkuin helleenit. Mutta he tapaavat nousta vuorten huipuille ja toimittaa uhreja Zeulle, kutsuen koko taivaanpiiriä Zeuksi. He uhraavat auringolle, kuulle, maalle, tulelle, vedelle ja tuulille. Ainoastaan näille jumalille he alusta pitäen uhraavat, mutta ovat lisäksi oppineet uhraamaan myös Uranialle [s.o. Afrodite Uranialle (taivaalliselle Afroditelie)], ja sen he ovat oppineet assyrialaisilta ja arabialaisilta. Mutta assyrialaiset kutsuvat Afroditea Mylittaksi, arabialaiset Alilatiksi ja persialaiset Mitraksi.

132. Mainituille jumalille toimitetut uhrit tapahtuvat persialaisten kesken seuraavalla tavalla. He eivät tee itselleen alttareita eivätkä sytytä tulta, kun heidän pitää uhraaman. Eivät he myöskään käytä juomauhria, huilunsoittoa, seppeleitä tai uhrijauhoja. Niin pian kuin joku tahtoo jollekin näistä jumalista uhrata, hän vie elukan puhtaaseen paikkaan ja kutsuu nimeltä jumalaa, päähine seppelöitynä, tavallisimmin myrtillä. Ainoastaan itselleen ei uhraajalla ole lupa rukoilla menestystä, vaan hän anoo, että kävisi hyvin kaikille persialaisille, ja myös kuninkaalle. Sillä kaikkien muiden persialaisten mukana hän itsekkin on luettuna. Ja sittenkuin hän on leikellyt uhrieläimen palasiksi ja keittänyt lihat, hän ensin levittelee alle niin tuoreita ruohoja kuin suinkin, mieluummin apilaa, ja niiden päälle hän sitten asettaa kaikki lihat. Hänen laitettuaan kaikki järjestykseen lukee vieressä seisova maagi jumalten synnyn; tätä nimittäin juuri sanotaan lukujen käsittävän. Ilman maagia näet ei heillä ole tapana panna toimeen uhrejaan. Odotettuaan siinä vähän aikaa uhraaja vie pois mukaansa lihat ja käyttää niitä sitten niinkuin parhaaksi näkee.

133. Kaikista päivistä persialaisten on tapana enimmin pitää kunniaa kunkin syntymäpäivää. Sinä päivänä he katsovat kohtuulliseksi tarjota runsaamman aterian kuin muina päivinä. Silloin varakkaat heidän joukostaan asettavat esille härän, hevosen, kamelin ja aasin, jotka kokonaisina ovat uunissa paistetut, mutta köyhät panevat esille pientä karjaa. He käyttävät vähän pääruokia, mutta useita jälkiruokia, ei kuitenkaan kaikkia yhtäaikaan. Senvuoksi persialaiset sanovat, että helleenit lopettavat nälkäisinä, koska heille ei aterian jälkeen tuoda mitään, josta kannattaisi puhua. Jos jotain semmoista tuotaisiin, eivät helleenit muka lakkaisi syömästä. Persialaiset ovat kovin viiniin taipuvia, eikä heillä ole sallittua antaa ylen tai heittää vettänsä toisen edessä. Semmoista siis kartetaan. Mutta juovuspäissään on heillä tapana neuvotella tärkeimmistä asioistaan. Ja sen, mikä heidän neuvotellessaan on miellyttänyt, seuraavana päivänä heidän raittiina ollessaan esittää heille sen talon isäntä, missä olivat neuvotellessaan. Ja jos tuuma miellyttää heitä raittiinakin, he noudattavat sitä, mutta jollei, he heittävät sen sikseen. Ja taas sitä, mistä raittiina ennen ovat neuvotelleet, he juopuneina uudestaan punnitsevat.

134. Jos persialaiset tapaavat toisiaan teillä, saattaa siitä helposti ratkaista, ovatko toisiaan kohtaavat keskenään samanvertaiset. Sillä sensijaan että tervehtisivät toisiaan, he antavat toisilleen suuta, mutta jos toinen on vähän ala-arvoisempi, he suutelevat poskelle. Jos toinen on paljoa halvempaa syntyä, tämä heittäytyy maahan ja suutelee toisen jalkoja. He kunnioittavat niitä, jotka asuvat heitä lähinnä, kaikista enimmin — nimittäin itsensä jälkeen —, toiseksi niitä, jotka asuvat näiden jälestä. Sitten he kulkien eteenpäin kunnioittavat naapureitaan samassa suhteessa. Vähimmin he pitävät arvossa niitä, jotka asuvat heistä itsestään loitoimpana, ja katsovat itseään verrattomasti etevimmiksi kaikista ihmisistä. Muut ovat heidän käsityksensä mukaan samassa suhteessa lähempänä tai kauempana kunnosta, ja loitoimpana heistä itsestään asuvia he pitävät kehnoimpina. Meedialaisten hallitessa myös kansat hallitsivat toisiaan. Meedialaiset hallitsivat kaikkia yhdessä ja samalla niitä, jotka asuivat heitä lähimpinä, nämä puolestaan naapureitaan, ja nämä taas niitä, jotka olivat heitä likimpinä. Sillä etenevässä järjestyksessä kukin kansa samalla kertaa itse hallitsi ja oli hallittuna.

135. Vieraisiin tapoihin ovat persialaiset erittäin taipuvaiset. Niinpä he pitävät meedialaista pukua, jota katsovat kauniimmaksi omaansa, ja sodassa egyptiläisiä rintahaarniskoita. He harrastavat kaikenmoisia nautintoja, joihin ovat tutustuneet, niinpä myös poikarakkautta, jonka ovat helleeneiltä oppineet. Jokaisella heistä on useita laillisia vaimoja, mutta he omistavat vielä sitäpaitsi useampia jalkavaimoja.

136. Taistelukuntoisuuden jälkeen todistaa kelpoisuutta, jos saattaa asettaa näytteille niin monta lasta kuin suinkin. Sille, joka näyttää useimmat lapset, kuningas joka vuosi lähettää lahjoja. Sillä paljoudessa he arvelevat voiman olevan. He opettavat pojilleen viidennestä ikävuodesta alkaen kahdenteenkymmenenteen saakka ainoastaan kolme asiaa: ratsastamista, ampumista jousella ja toden puhumista. Mutta ennenkuin poika täyttää viisi vuotta, ei hän saa tulla isänsä näkyviin, vaan viettää elämänsä naisten parissa. Näin he tekevät siitä syystä, että, jos poika kasvaessaan kuolisi, se ei tuottaisi isälle mitään murhetta.

137. Tätä tapaa minä kiitän ja niinikään kiitän sitä, ettei itse kuningaskaan saa yhden ainoan synn

nojalla tappaa ketään, ja ettei kukaan muista persialaisista saa yhden ainoan syyn nojalla tuottaa korvaamatonta kärsimystä kellekään huonekuntalaisistaan. Vaan vasta silloin, jos hän, punnitsemalla toisiansa vastaan hairahdukset ja palvelukset, huomaa, että edellisiä on enemmän ja ne ovat suuremmat, hän saa antautua vihansa valtaan. Persialaiset sanovat, ettei kukaan vielä ole tappanut omaa isäänsä tai äitiään, vaan aina milloin semmoista on tapahtunut, olisi — niin he väittävät — tutkittaessa välttämättömästi huomattu, että lapset ovat olleet vaihdokkaita tai äpäriä. He väittävät näet olevan epätodenmukaista, että oikea vanhempi olisi oman lapsensa kautta saanut surmansa.

138. Siitä, mitä heidän ei ole lupa tehdä, ei heillä ole lupa puhuakaan. Häpeällisimpänä he pitävät valehtelemista ja sitten velkaantumista, niin hyvin useista muista syistä kuin siitä syystä, että väittävät velallisen välttämättömästi täytyvän joskus valehdellakin. Jos joku porvareista sairastuu pitalitautiin tai valkeaan rohtumaan, ei hän saa tulla kaupunkiin eikä pitää kanssakäymistä muiden persialaisten kanssa. He väittävät, että hän on jossain suhteessa rikkonut aurinkoa vastaan ja siksi kärsinyt tuon rangaistuksen. Jokaisen semmoista potevan muukalaisen he karkoittavat maasta ja surmaavat valkoiset kyyhkysset, koska pitävät niitäkin saman taudin tartuttamina. Virtaan he eivät heitä vettänsä, sylje tai pese siinä käsiään eivätkä salli kenenkään muunkaan sitä tehdä, sillä he kunnioittavat virtoja mitä suurimmassa määrässä.

139. Ja sitten on persialaisten suhteen olemassa eräs toinen tosiasia, joka heiltä itseltään on jäänyt huomaamatta, mutta meiltä kuitenkin ei. Heidän nimensä, jotka vastaavat merkitykseltään yksilöitä ja heidän jaloja ominaisuuksiaan, päättyvät kaikki samaan kirjaimeen, nimittäin siihen, jota doorilaiset kutsuvat nimeltä "san", ionilaiset "sigma" [s.o. S-kirjaimeen]. Jos tutkii, huomaa nimittäin, että persialaisten nimet päättyvät näin, eivätkä vain muutamat, vaan kaikki järjestänsä samalla tapaa.

140. Tämän minä saatan varmasti lausua persialaisten suhteen, koska tunnen asian. Mutta heidän kuolleistaan kerrotaan ikäänkuin salaisuutena ja hämäästi, että persialaisen miehen ruumista ei haudata, ennenkuin lintu tai koira on sen raadellut. Maagien tiedän varmasti niin tekevän, sillä he tekevät sen julkisesti. Mutta muuten persialaiset sivelevät ruumiin vahalla ja kätkevät sen sitten maahan. Maagit eroavat paljon sekä muista ihmisistä että Egyptin papeista. Sillä jälkimäiset katsovat omantunnon asiaksi olla tappamatta mitään elävää olentoa, paitsi mitä uhraavat. Maagit sitä vastoin tappavat omakätisesti kaikki, paitsi koira ja ihmistä, ja lukevat itselleen suureksi voitoksi, jos eroituksetta tappavat muurahaisia, käärmeitä ynnä muita matelevia ja lentäviä eläimiä. Tämän tavan laita olkoon niinkuin sitä alun pitäen on harjoitettu. Mutta minä palaan aikaisempaan kertomukseen.

141. Heti niin pian kuin lyydialaiset olivat joutuneet persialaisten vallan alle, laittoivat ionilaiset lähettiläitä Sardeeseen Kyroksen luo, tahtoen samoilla ehdoilla olla hänen alamaisiaan kuin olivat olleet Kroisoksen. Mutta kuultuaan heidän esityksensä Kyros kertoi heille seuraavan sadun. "Oli kerran huilunsoittaja, joka nähdessään meressä kaloja alkoi soittaa, odottaen että ne tulisivat maalle. Mutta kun hän siinä toivossa pettyi, hän otti verkon, kietoi siihen suuren joukon kaloja ja veti ne maalle. Ja kun hän nyt näki kalojen hyppivän, hän sanoi niille: 'lakatkaahan tanssimasta, koska ette minun soittaessani tahtoneet tulla tänne tanssimaan.'" Tämän sadun Kyros kertoi ionilaisille ja aiolilaisille siitä syystä, että kun Kyros itse aikaisemmin oli lähettilästen kautta pyytänyt ionilaisia luopumaan Kroisoksesta, he eivät totelleet, mutta silloin, asiain jo ollessa ratkaistuina, olivat valmiit tottelemaan Kyrosta. Näin Kyros sanoi heille suutuksissaan, mutta kun tieto siitä tuotiin ionilaisten kaupunkeihin, ja he sen kuulivat, he kaikki kohdastaan ympäröivät itsensä muureilla ja kokoontuivat Panionioniin, kaikki muut paitsi miletolaisia. Ainoastaan näiden kanssa näet Kyros oli solminnut valallisen liiton, samoilla ehdoilla kuin lyydialainenkin. Mutta muut ionilaiset päättivät yhteisestä sopimuksesta laittaa lähettiläitä Spartaan pyytämään ionilaisille avustusta.

142. Nämä ionilaiset, joitten oma myös Panionion on, ovat kaikista meille tunnetuista ihmisistä tulleet perustaneeksi kaupunkinsa seutuun, jossa vallitsee kauniin ilmanala ja kauniimmat vuodenaajat. Sillä Ioonian pohjois- ja eteläpuolella olevien maiden laita ei ole sama kuin Ioonian, edellisiä kun rasittaa pakkanen ja kosteus, jälkimäisiä taas lämmin ja kuivuus. Ioonilaiset eivät käytä samaa kieltä, vaan heillä on neljä toisistaan poikkeavaa murretta. Miletos on heidän ensimmäinen kaupunkinsa etelässä, sitten ovat Myus ja Priene. Nämä sijaitsevat Kaariassa ja niiden asukkaat puhuvat keskenään samaa kieltä. Lyydiassa taas ovat seuraavat: Efesos, Kolofon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Fokaia. Nämä kaupungit eivät kielen puolesta ollenkaan pidä yhtä ennenmainittujen kanssa, mutta keskenään ne ääntävät samalla tapaa. Vielä on jällellä kolme ionilaista kaupunkia, joista kaksi sijaitsee saarilla, nimittäin Samoksessa ja Khioksessa, mutta yksi on perustettu mannermaalle, nimittäin Erythrai. Khiolaisilla ja erythraialaisilla on sama murre, mutta samoslaisilla on yksin omansa.

143. Näistä ionilaisista siis miletolaiset olivat turvassa vaaralta, he kun olivat solminneet valallisen liiton. Eikä myöskään saarelaisilla ollut mitään pelättävää. Sillä eivät foinikialaiset vielä olleet persialaisten alamaisia eivätkä persialaiset itse olleet merimiehiä. Mainitut ionilaiset olivat erkaantuneet muista ionilaisista ainoastaan siitä syystä, että kun koko helleeniläinen kansa siihen aikaan oli heikko, ionilainen heimo oli kaikista heikoin ja vähäpätöisin. Sillä lukuunottamatta Atenaa,

ei ollut mitään muuta huomattavaa kaupunkia. Niinpä muut ioonilaiset ja atenalaiset karttoivat sitä nimeä eivätkä tahtoneet, että heitä kutsuttaisiin ioonilaisiksi. Ja vieläkin useimmat heistä minusta näyttävät häpeävän sitä nimeä. Mutta nuo kaksitoista kaupunkia sekä ylpeilivät siitä nimestä että perustivat omaa itseänsä varten pyhätön ja päättivät olla antamatta minkään muiden ioonilaisten ottaa siihen osaa. Eivätkä ketkään muut pyytäneetkään päästä siihen osallisiksi kuin smyrnalaiset.

144. Samalla tapaa nyt niinkutsutussa viisikaupunkimaassa, jota ennen sanottiin kuusikaupunki-
maaksi, asuvat doorilaiset eivät ainoastaan varo ottamasta vastaan keitään lähellä asuvista doorilaisista Triopionin pyhättöön, vaan ovatpa vielä sulkeneet pois osallisuudesta siihen ne joukostaan, jotka ovat rikkoneet pyhätön säännöksiä vastaan. Niinpä he ammoisista ajoista olivat triopionilaisen Apollon kilpaleikeissä asettaneet vaskisia kolmijalkoja palkinnoiksi voittajille; mutta niiden, jotka saivat ne, ei ollut lupa viedä ulos niitä pyhätöstä, vaan heidän täytyi pystyttää ne samaan paikkaan jumalalle. Mutta kerran muuan halikarnassolainen mies, nimeltä Agasikles, joka oli päässyt voittajaksi, halveksimalla sitä säännöstä vei kolmijalan kotiinsa ja ripusti sen naulaan. Tästä syystä viisi kaupunkia, Lindos, Ialysos, Kameiros, Kos ja Knidos, sulki kuudennen kaupungin, Halikarnassoksen, pois osallisuudesta pyhättöön. Senpä rangaistuksen he antoivat halikarnassolaisille.

145. Ioonilaiset näyttävät minusta siitä syystä tehneen itselleen kaksitoista kaupunkia eikä tahtoneen ottaa vastaan useampia siitä syystä, että heillä myöskin asuessaan Peloponnesoksessa oli kaksitoista maaosuutta, samoinkuin nyt akhaialaisilla, jotka karkoittivat ioonilaiset, on kaksitoista maaosuutta, nimittäin: ensiksi Sikyonin luona Pellene, sitten Aigeira ja Aigai, missä on alati virtaava Krathis-joki, josta muuan Italiassa oleva joki on saanut nimensä, ja Bura sekä Helike, johon akhaialaisten taistelussa lyömät ioonilaiset pakenivat, edelleen Aigion, Rypes, Patrai, Farai ja Olenos, missä on suuri Peiros-joki, vielä Dyme ja Tritaia, joka yksinään näistä sijaitsee sisämaassa. Nämä kaksitoista maaosuutta ovat nyt akhaialaisten ja olivat silloin ioonilaisten.

146. Senpä vuoksi myös ioonilaiset tekivät itselleen kaksitoista kaupunkia, sillä on sulaa hulluutta väittää, että nämä ioonilaiset muka ovat enemmän ioonilaisia kuin muut tai jossain suhteessa ovat jalompaa syntyperää. Melkoinenhan osa heistä on Euboiasta tulleita abanteja, joilla ei ole mitään yhteistä ioonilaisen nimen kanssa, heihin on sekaantunut orkhomenolaisia minyejä, kadmolaisia, dryopeja, kotoaan erkaantuneita fokilaisia, molosseja, pelasgeja, arkadeja, epidaurolaisia, doorilaisia; ja sitä paitsi monet muut kansat ovat niihin sekaantuneet. Mutta ne taas heistä, jotka läksivät liikkeelle Atenan prythaneionin luota ja pitävät itseään jalosukuisimpina ioonilaisista, ne eivät vieneet vaimoja mukaansa siirtolaan, vaan ottivat kaarilais-naisia, joiden vanhemmat he olivat surmanneet. Sen murhan vuoksi nämä vaimot ovat säätäneet semmoisen lain ja valalla itseään vannottaneet sekä jättäneet sen perintönä tyttärilleen, etteivät koskaan syö yhdessä miestensä kanssa eivätkä huuda heitä nimeltä siitä syystä että he surmasivat heidän isänsä, miehensä ynnä lapsensa ja sitten, vaikka olivat semmoista tehneet, elivät yhdessä heidän kanssaan. Tämä tapa oli olemassa Miletoksessa.

147. Kuninkaikseen asettivat toiset itselleen Hippolytoksen pojasta Glaukoksesta polveutuvia lykialaisia, toiset pylolaisia kaukoneja, jotka polveutuivat Melanthoksen pojasta Kodroksesta, toiset taas molempiin sukuihin kuuluvia. Ne kyllä pitävät kiinni siitä nimestä tavallaan enemmän kuin muut ioonilaiset ja olkoot vain puhtaita ioonilaisia. Mutta ioonilaisia ovat kuitenkin kaikki, jotka ovat syntyisin Atenasta ja viettävät Apaturia-juhlaa. Sitä viettävät kaikki, paitsi efesolaisia ja kolofonilaisia. Nämä yksin ioonilaisista näet eivät vietä Apaturia-juhlaa ja nekin jättävät sen tekemättä erään murhan johdosta.

148. Panionion on pyhä paikka Mykalessa, se antaa pohjoiseen päin, ja sen ovat ioonilaiset yhteisesti pyhittäneet helikonilaiselle Poseidonille. Mykale taas on mannermaalla sijaitseva kallioniemi, joka pistäytyy länteen päin Samosta vastaan, ja siihen ioonilaiset kokoontuivat kaupungeistaan ja viettivät sitä juhlaa, jolle panivat nimeksi Panionia.

149. Nämä ovat ioonilaiset kaupungit; aiolilaiset kaupungit taas ovat: Kyme, jota kutsutaan Frikonikseksi, Lerisai, Neonteikhos, Temnos, Killa, Notion, Aigiroessa, Pitane, Aigai, Myrina, Gryneia. Nämä ovat aiolilaisten yksitoista vanhaa kaupunkia. Yhden näet niistä ioonilaiset ottivat pois, nimittäin Smyrnan. Sillä niitäkin oli mannermaalla kaksitoista. Nämä aiolilaiset ovat joutuneet saamaan maan, joka on parempi kuin ioonilaisten, mutta jossa ei ole yhtä suotuisaa ilmanalaa.

150. Smyrnan aiolilaiset kadottivat seuraavalla tavalla. He ottivat suojaansa muutamia kolofonilaisia miehiä, jotka olivat tehneet kapinan, mutta tulleet voitetuiksi ja karkoitetuiksi isänmaastaan. Sittemmin kolofonilaiset käyttivät tilaisuutta, kun smyrnalaiset viettivät Dionysos-juhlaa ulkopuolella muuria, sulkivat portit ja ottivat haltuunsa kaupungin. Kaikki aiolilaiset riensivät avuksi, mutta silloin tehtiin semmoinen sopimus, että aiolilaiset jättäisivät Smyrnan sillä ehdolla että ioonilaiset antaisivat pois irtaimen omaisuuden. Smyrnalaiset tekivät niin, jonka jälkeen yksitoista kaupunkia jakoi heidät keskenään ja teki heidät omiksi kansalaisikseen.

151. Nämäpä ovat aiolilaiset mannermaakaupungit, paitsi Ida-vuorella sijaitsevia; ne ovat nimittäin

erikseen. Saarilla olevista kaupungeista on viisi Lesboksessa kuudennen Lesboksessa sijaitsevan, Arisban, orjuuttivat methymnalaiset, vaikka olivat veriheimolaisia —, yksi Tenedoksessa ja niinkutsutussa Hekatonnesos- (Satasaari-) ryhmässä yksi. Lesbolaisilla ja tenedolaisilla, samoin kuin niillä ioonilaisilla, jotka asuivat saarilla, ei ollut mitään pelättävää. Mutta muut kaupungit katsoivat parhaaksi yhteisesti seurata ioonilaisia, mihin nämä vain johtaisivat.

152. Niin pian kuin ioonilaisten ja aiolilaisten lähettiläät saapuivat Spartaan — asia oli nimittäin kiireellä ajettu —, he valitsivat kaikkien puolesta puhumaan erään fokaialaisen, nimeltä Pythermos. Hän kietoi ympärilleen purppuraviitan, jotta niin monet spartalaiset kuin suinkin tulisivat kokoon kuulemaan, ja piti seisaaltaan pitkän puheen, jossa pyysi heitä auttamaan. Lakedaimonilaiset kuitenkin eivät myöntyneet, vaan päättivät olla auttamatta ioonilaisia. Nämä siis läksivät pois, mutta vaikka lakedaimonilaiset olivat työntäneet luotaan ioonilaisten lähettiläät, he kuitenkin lähettivät viisisoutolaivassa miehiä, niinkuin minusta näyttää, vakoilemaan sekä Kyroksen että Ioonian puuhia. Saavuttuaan Fokaiiaan nämä lähettivät Sardeeseen miehen, joka heidän keskuudessaan oli enimmin arvossapidetty, nimeltä Lakrines, lakedaimonilaisten nimessä kieltämään Kyrosta vahingoittamasta mitään Hellaan kaupunkia, koska he muka eivät tule sitä sallimaan.

153. Airueen lausuttua tämän, kerrotaan Kyroksen vielä kysyneen saapuvilla olevilta helleeneiltä, mitä miehiä ovat lakedaimonilaiset ja kuinka paljon heitä on, kun semmoista hänelle julistavat. Kuultuaan asianlaidan oli hän lausunut spartalaiselle airueelle: "en ole vielä säikähtänyt sellaisia miehiä, joilla on keskellä kaupunkiaan määrätty paikka, johon kokoontuvat valoja vannomalla petkuttamaan toisiaan. Jos minä pysyn terveenä, eivät ioonilaisten kärsimykset tule heillä olemaan puheaineena, vaan heidän omansa." Nämä sanat Kyros syyti vasten kaikkia helleenejä, koska heillä on toripaikkoja, missä ostavat ja myyskentelevät. Sillä persialaisilla itsellään ei ole ensinkään tapana käyttää toreja, eikä heillä ole ollenkaan kauppapaikkaakaan. — Sitten hän uskoi Sardeen erälle persialaiselle miehelle, Tabalokselle, mutta Kroisoksen ja muiden lyydialaisten rahojen hoitamisen Paktyas-nimiselle lyydialaiselle, jonka jälkeen itse matkusti pois Agbatanaan, vieden Kroisoksen mukaansa, eikä aluksi yhtään sen enempää välittänyt ioonilaisista. Sillä Babylon oli hänellä esteenä, samoin kuin myös Baktrian kansa, sakilaiset ja egyptiläiset, joita vastaan itse aikoi lähteä sotaretkelle ja sensijaan lähettää ioonilaisia vastaan toisen sotapäällikön.

154. Niin pian kuin Kyros oli matkustanut pois Sardeesta, Paktyas taivutti lyydialaiset luopumaan Tabaloksesta ja Kyroksesta, läksi merenrannalle ja, hänellä kun oli hallussaan koko Sardeesta saatu kulta, paikkasi apuväkeä ja kehoitti rannikkoväestöä lähtemään mukaansa sotaretkelle. Sitten hän marssi Sardesta vastaan ja piiritti Tabalosta, joka oli suljettu linnaan.

155. Matkalla kuultuaan tämän Kyros lausui Kroisokselle näin: "Kroisos, millä keinoin tulen tekemään lopun tästä kaikesta? Eiväthän lyydialaiset näy aikovan lakata panemasta toimeen selkkauksia muille sekä itselleen. Pelkään pahoin, että olisi paras tehdä heidät orjiksi. Sillä minusta näyttää kuin olisin tehnyt samoin kuin se, joka on tappanut isän, mutta säästää lapset. Niinpä minäkin olen ottanut vangiksi ja kuljetan mukanani sinua, joka olet enemmänkin kuin lyydialaisten isä, mutta lyydialaisille itselleen olen jättänyt kaupungin. Ja sitten ihmettelen, että ovat minusta luopuneet." Niinpä hän sanoi mitä ajatteli, toinen taas, peläten että Kyros perinpohjin hävittäisi Sardeen, vastasi seuraavasti: "oi kuningas, sinä olet kyllä puhunut kohtuuden mukaisesti, mutta älä kuitenkaan kaikissa noudata vihaasi äläkä perustuksia myöten hävitä vanhaa kaupunkia, joka on syytön sekä siihen, mikä ennen on tapahtunut, että siihen, mikä nyt tapahtuu. Sillä mitä minä ennen olen tehnyt, sen minä myös otan päälleni ja vastaan siitä. Mutta nykyiseen asiaan tilaan on vikapää Paktyas, jonka huostaan uskoit Sardeen, ja hän siis kärsiköön siitä rangaistuksen. Mutta anna lyydialaisille anteeksi ja määrää heille tämä, jotteivät enää luopuisi sinusta, eivätkä tulisi vaarallisiksi. Lähetä sana ja kiellä heitä omistamasta sota-aseita, käske heitä pukemaan vaatteittensa alle ihotakit ja jalkoihinsa korkeat hihnakengät ja tee tiettäväksi, että heidän tulee soittaa kitaraa, laulaa, harjoittaa pikkukauppaa ja opettaa lapsia. Ja pian saat, oi kuningas, nähdä heidän miehistä tulleen naisiksi, niin ettei sinun ollenkaan tarvitse pelätä heidän luopuvan."

156. Sen neuvon siis Kroisos hänelle antoi, koska katsoi sen otollisemmaksi lyydialaisille, kuin jos heidät myytäisiin orjiksi, ja koska ymmärsi että jollei esittäisi riittävää perustetta, hän ei tulisi taivuttamaan Kyrosta muuttamaan päätöstään. Hän pelkäsi myös, että joskin lyydialaiset sillä kertaa pelastuisivat, he myöhemmin joskus luopuisivat persialaisista ja silloin joutuisivat tuhon omiksi. Kyros ihastui neuvosta, luopui vihastuksestaan ja sanoi taipuvansa Kroisoksen ehdotukseen. Hän kutsui meedialaisen Mazareen ja käski hänen julistaa lyydialaisille sen, minkä Kroisos oli neuvonut, ja lisäksi tehdä orjiksi kaikki muut, jotka yhdessä lyydialaisten kanssa olivat lähteneet sotaretkelle Sardeeseen, sekä ennen kaikkea tuoda Paktyaan itsensä elävänä hänen luokseen.

157. Annettuaan matkan varrella nämä määräykset hän matkusti persialaisten asuinpaikoille. Mutta kun Paktyas kuuli, että häntä vastaan kulkeva sotajoukko oli lähellä, hän peloissaan läksi pakoon Kymeen. Meedialainen Mazares marssi Sardesta vastaan, mukanaan eräs osa Kyroksen sotajoukosta,

mutta kun ei enää löytänyt Paktyasta puoluelaisineen Sardeesta, hän ensiksi pakoitti lyydialaiset panemaan täytäntöön Kyroksen määräykset; ja tämän hänen käskynsä johdosta lyydialaiset ovat muuttaneet koko elintapansa. Senjälkeen Mazares laittoi lähettiläitä Kymeen, käskien heidän antaa pois Paktyaan. Kymeläiset päättivät kuitenkin ehdotuksen johdosta lähettää kysymään neuvoa Brankhidain oraakelin jumalalta. Sinne näet oli vanhastaan perustettu oraakeli, jolta kaikilla ioonilaisilla ja aiolilaisilla oli tapana kysyä neuvoa. Tämä paikka on Miletoksen aluetta ja sijaitsee Panormos-sataman yläpuolella.

158. Kymeläiset lähettivät siis tiedustelijoita brankhidien luo kysymään, miten heidän tuli menetellä Paktyaan suhteen, tehdäkseen jumalille mieliksi. Heidän tätä kysyessään he saivat sen oraakelinvastauksen, että heidän tuli antaa Paktyas pois persialaisille. Niin pian kuin kymeläiset kuulivat sen sanoman, he suoriutuivat jättämään pois hänet. Mutta sillä välin kun rahvas siihen suuntaan puuhasi, esti kymeläisiä sitä tekemästä muuan porvarien kesken arvossapidetty mies, Aristodikos, Herakleideen poika, joka ei luottanut oraakelinvastaukseen ja luuli, että tiedustelijat eivät puhuneet totta. Vihdoin läksivät toiset tiedustelijat toistamiseen kysymään neuvoa Paktyaan suhteen, ja niiden joukossa oli myös Aristodikos.

159. Heidän saavuttuaan Brankhidaihin, Aristodikos kaikkien puolesta kysyi oraakelilta neuvoa sanoen näin: "oi Herra, meidän luoksemme on turvananojana tullut lyydialainen Paktyas, paeten väkivaltaista kuolemaa persialaisten puolelta. Nyt nämä vaativat häntä pois, käskien kymeläisiä luovuttamaan hänet heille. Mutta vaikka me pelkäämme persialaisten ylivoimaa, emme kuitenkaan tähän saakka ole uskaltaneet antaa häntä pois, ennenkuin sinun puoleltasi varmasti osoitetaan, kumpaa meidän tulee tehdä." Niin hän kysyi, jumala taas antoi heille saman vastauksen, käskien heidän antaa Paktyaan pois persialaisille. Silloin Aristodikos tahallaan teki näin. Hän kulki yltympäri temppelein ja otti pois varpuset ja kaikki muunlaiset linnut, jotka pesivät temppeleissä. Hänen tätä tehdessään kuului, niin kerrotaan, kaikkein pyhimmästä ääni, joka tunki Aristodikoksen korviin ja sanoi näin: "jumalattomin ihminen, kuinka rohkenet tehdä tätä? Tuhoatko temppeleistäni turvananojani?" Aristodikos ei siitä joutunut ymmälle, vaan sanoi: "oi Herra, näinkö sinä autat turvananojiasi, mutta käsket kymeläisiä antamaan pois heidän turvananojansa?" Silloin oli jumala uudestaan vastannut näin: "totisesti niin minä käsken, jotta te jumalattomasti menettelemällä pikemmin joutuisitte hukkaan, ettette toista kertaa tulisi turvananojien antamisesta kysymään neuvoa oraakelilta."

160. Tämän sanoman kuultuaan kymeläiset, jotka eivät tahtoneet, luovuttamalla Paktyaan, syöstä itseänsä turmioon, mutta eivät myöskään, pitämällä häntä luonaan, joutua piiritystilaan, lähettivät hänet pois Mytileneen. Mazares lähetti ilmoittamaan mytileneläisille, että heidän tuli antaa pois Paktyas, ja he valmistautuivatkin siihen erästä palkkiota vastaan. En näet voi varmasti sanoa kuinka suuresta, sillä asiaa ei pantu toimeen. Niin pian kuin nimittäin kymeläiset saivat tietää mytileneläisten puuhaavan tätä, he lähettivät laivan Lesbokseen ja toimittivat Paktyaan pois Khiokseen. Sitten kiskoivat khiolaiset hänet ulos Atene Poliukhoksen pyhäöstä ja luovuttivat hänet pois. Palkaksi siitä khiolaiset saivat Atarneuksen. Tämä Atarneus-niminen paikka sijaitsee Myysiassa, vastapäätä Lesbosta. Saatuaan haltuunsa Paktyaan persialaiset pitivät häntä vartioituna, koska tahtoivat asettaa hänet Kyroksen eteen. Ja kuluipa melkoinen aika, jonka kestäessä ei kukaan khiolainen kellekään jumalista sirottanut tästä samaisesta Atarneuksesta saatuja ohrajauhoja eikä leiponut uhrikakkuja sikäläisestä viljasta; vaan kaikkea, mikä siitä maasta tuli, pidettiin erillään kaikesta pyhästä.

161. Niin khiolaiset antoivat pois Paktyaan. Mutta Mazares lähti senjälkeen sotaretkelle niitä vastaan, jotka yhdessä Paktyaan kanssa olivat piirittäneet Tabalosta, teki ensin prieneläiset orjiksi ja kuljeskeli sitten pitkin koko Maiandroksen kenttää, jättäen sen sotajoukkonsa ryöstettäväksi; sitten hän teki Magnesian suhteen samoin. Mutta senjälkeen hän äkkiä sairastui ja kuoli.

162. Mazareen kuoltua matkusti Aasian rannikolle Harpagos, joka seurasi tätä päällikkyydessä, syntyperältään hänkin meedialainen, sama mies, jota meedialaisten kuningas Astyages oli kestinnyt hirveällä ruualla ja joka oli auttanut Kyroksen hallitukseen. Tämän miehen siis Kyros oli nimittänyt päälliköksi. Ja kun hän nyt saapui Iooniaan, hän valtasi kaupungit maavalleilla. Sillä heti kun oli saattanut asujaimet piiritystilaan muurien taakse, hän luomalla maavalleja muurien ääreen saartoi heidät. Ja ensiksi hän kävi käsiksi Ioonian Fokaiaan.

163. Nämä fokialaiset ovat helleenien joukossa ensimmäiset, jotka tekivät pitkiä laivamatkoja ja he ensiksi tekivät Adrianmeren, Tyrsenian, Iberian ja Tartessoksen tunnetuiksi. He eivät purjehtineet pyöryläisissä laivoissa, vaan viisikymmensoutuissa. Saavuttuaan Tartessokseen he tulivat ystäviksi tartessolaisten kuninkaan kanssa, jonka nimi oli Arganthonios, joka hallitsi Tartessosta kahdeksankymmentä vuotta ja eli kaikkiaan satakaksikymmentä. Tämän miehen kanssa fokialaiset tulivat niin hyväksi ystäviksi, että hän ensiksi käski heidän jättää Ioonian ja asettua hänen omaan maahansa, mihin vain tahtoivat, ja sitten, kun ei voinut siihen taivuttaa fokialaisia ja toiselta puolen kuuli heiltä, että meedialaisen mahti kasvoi, hän antoi heille rahoja, jotta rakentaisivat muurin kaupunkinsa ympäri. Ja hän antoi runsaasti. Sillä muurin ympärys on useita stadioneja pitkä ja

toisekseen se on kokonaan laadittu suurista ja toisiinsa hyvin sovitetuista paasista.

164. Sillä tavoin siis fokaijalaisten muuri rakennettiin. Niin pian kuin Harpagos sitten oli kuljettanut sotajoukkonsa kaupunkia vastaan, hän alkoi piirittää heitä. Mutta hän teki semmoisen esityksen, että hänelle riittää, jos fokaialaiset tahtovat repiä alas vain yhden rintasuojan muuristaan ja pyhittää yhden talon kuninkaalle. Vaan harmissaan orjuudesta fokaialaiset sanoivat tahtovansa yhden päivän neuvotella keskenään ja sitten vastata. Mutta siksi aikaa, jolloin itse neuvottelevat, he käskivät hänen viedä pois sotajoukkonsa muurin luota. Harpagos sanoi kyllä hyvin tietävänsä, mitä he aikoivat tehdä, mutta kuitenkin sallivansa heidän neuvotella. Sillä välin kun Harpagos siis oli vienyt sotajoukkonsa pois muurin luota, fokaialaiset työnsivät mereen viisikymmensoutunsa, asettivat niihin lapsensa, vaimonsa ja kaiken irtaimistonsa, lisäksi vielä jumalankuvat pyhätöistä ynnä muut vihkilahjat, paitsi sitä, mikä oli vaskea, kiveä tai maalattua; mutta kaiken muun he asettivat laivoihin, astuivat itse niihin ja purjehtivat Khiokseen. Vaan persialaiset ottivat miehistä tyhjäksi jääneen Fokaiian haltuunsa.

165. Kun khiolaiset eivät tahtoneet myydä niinkutsuttuja Oinussai-saaria fokaialaisille, jotka niitä halusivat ostaa, pelosta että niistä tulisi kauppapaikka, ja heidän oma saarensa siitä syystä joutuisi suljetuksi kaupasta pois, niin fokaialaiset lähtivät matkalle Kyrnokseen [s.o. Korsikaan]. Kyrnokseen näet he erään oraakelinvastauksen johdosta kaksikymmentä vuotta sitä ennen olivat perustaneet kaupungin, jonka nimi oli Alalia. Siihen aikaan oli nimittäin Arganthonios jo kuollut. Matkatessaan Kyrnosta kohti he ensin purjehtivat Fokaiiaan ja surmasivat persialaisen varusväen, joka Harpagokselta oli ottanut vastaan kaupungin ja sitä vartioi. Sen suoritettuaan he sitten julistivat ankarat kiroukset sille, joka heistä jättäytyisi pois retkeltä. Tämän lisäksi he myös upottivat rautamöhkäleen mereen ja vannoiivat, etteivät tule Fokaiiaan, ennenkuin se möhkäle nousee pinnalle. Mutta heidän matkatessaan Kyrnosta kohti, valtasi useammat kuin puolet porvareista kaipuu ja ikävä kotikaupunkiinsa ja synnyinseutuihinsa, niin että rikkoivat valansa ja purjehtivat takaisin Fokaiiaan. Vaan ne heistä, jotka pitivät valansa, nostivat ankkurin ja purjehtivat Oinussai-saarilta.

166. Sittenkuin he olivat saapuneet Kyrnokseen, he asuivat yhteisesti ennen saapuneitten kanssa viisi vuotta ja perustivat itselleen pyhättöjä. Mutta koska he ryöstivät ja raastoivat kaikilta ympärillä asuvaisilta, niin alottivat yhteisestä sopimuksesta heitä vastaan sotaretken tyrseniläiset ja karkedonilaiset [s.o. etruskilaiset ja kartagolaiset], molemmilla kuusikymmentä laivaa. Fokaialaiset täyttivät hekin puolestaan laivansa, luvultaan kuusikymmentä, ja tulivat heitä vastaan niinkutsutulle sardonilaiselle merelle. Kun he meritaistelussa iskivät yhteen, niin fokaialaiset saavuttivat oikean kadmolaisen voiton [s.o. n.s. Pyrrhos-voiton]. Neljäkymmentä laivaa heiltä oli mennyt hukkaan, ja jällelääneet kaksikymmentä olivat kadottaneet kokkakaransa. Fokaialaiset silloin poikkesivat ensin Alaliaan, ottivat mukaansa lapsensa, vaimonsa ja niin paljon tavaraa kuin heidän laivansa jaksoivat kantaa, jättivät Kyrnoksen ja purjehtivat Regioniin.

167. Mutta hukkaan joutuneitten laivojen miehistön karkedonilaiset ja tyrseniläiset ottivat vangiksi. Tällöin agyllalaiset saivat osalleen kaikkein useimmat vangit, jotka he veivät ulos kaupungista ja kivittivät. Senjälkeen tapahtui agyllalaisille, että kaikki, jotka menivät sen paikan ohi, missä fokaialaiset viruivat kivitettyinä, nyrjäyttivät jäsenensä ja saivat halvauksen, järjestänsä pikkukarja, juhdat ja ihmiset. Silloin agyllalaiset tahtoivat sovittaa rikoksensa ja lähettivät Delfoihin kysymään neuvoa. Ja Pytia käski agyllalaisten tehdä sen, mitä yhä vieläkin suorittavat. He näet toimittavat vainajille suuria kuolinuhreja ja järjestävät voimistelun- ja ratsuleikkejä heidän kunniakseen. Semmoisen lopun nämä fokaialaiset saivat. Mutta ne heistä, jotka pääsivät pakoon Regioniin, läksivät sieltä käsin liikkeelle ja ottivat haltuunsa sen kaupungin Oinotrian maassa, jonka nimenä nyt on Hyele. Ja sinne he asettuivat asumaan, senjälkeen kuin olivat eräältä Poseidonian mieheltä saaneet tietää, että se Kyrnos, jonka perustamisesta Pytia oli puhunut, oli samanniminen puolijumala, vaan ei saari.

168. Niin kävi siis Iooniassa sijaitsevan Fokaiian. Ja jotenkin samalla tapaa kuin fokaialaiset, tekivät myös teolaiset. Sillä sittenkuin Harpagos maavallin avulla oli valloittanut heidän kaupunkinsa, he astuivat kaikki laivoihin, lähtivät purjehtimaan Trakiaa kohti, ja perustivat sinne Abderan kaupungin, jonka sitä ennen klazomenalainen Timesios oli perustanut, vaikka ei ollut siitä nauttinut hyötyä, kun trakialaiset karkoittivat hänet. Mutta nyt Abderassa asuvat teolaiset kunnioittavat häntä puolijumalana.

169. Nämä olivat ainoat ionilaisista, jotka eivät sietäneet orjuutta ja siitä syystä jättivät isänmaansa. Mutta muut ionilaiset, paitsi miletolaisia, antautuivat taisteluun Harpagosta vastaan, samoin kuin maasta lähteneet, ja esiintyivät kelpo miehinä, taistelllessaan kukin oman kotinsa puolesta; mutta he joutuivat alakynteen ja tappiolle, vaan jäivät kuitenkin kukin maahansa ja suorittivat mitä heidän tehtäväksensä pantiin. Sitävastoin miletolaiset, niinkuin ennenkin olen sanonut, olivat tehneet sopimuksen Kyroksen itsensä kanssa ja saivat senvuoksi olla rauhassa. Tällä tavoin siis Ionia toisen kerran joutui orjuuteen. Mutta niin pian kuin Harpagos oli kukistanut mannermaalla asuvat ionilaiset, niin saarilla asuvat ionilaiset, peläten tätä kohtaloa, antautuivat itse Kyrokselle.

170. Silloin kun ionilaiset olivat ahdinkotilassa, mutta siitä huolimatta kokoontuivat Panionioniin,

esitti, kuten olen kuullut, muuan prieneläinen mies, nimeltä Bias, ioonilaisille mitä hyödyllisimmän tuuman; ja jos olisivat sitä noudattaneet, olisi heidän ollut mahdollista olla onnellisimmat helleenien joukossa. Hän ehdotti nimittäin, että ioonilaiset yhteisellä laivastolla lähtisivät merille, purjehtisivat Sardoona [s.o. Sardiniaan] ja perustaisivat yhden yhteisen kaupungin kaikille ioonilaisille; siten he orjuudesta vapautuneina tulisivat olemaan onnellisina, he kun asuisivat suurinta kaikista saarista ja hallitsisivat toisia kansoja. Jos he sitävastoin jäisivät Iooniaan, ei hän sanonut voivansa käsittää, kuinka he enää voisivat saavuttaa vapautensa. Tämä prieneläisen Biaan tuuma esitettiin aikana, jolloin ioonilaiset jo olivat joutuneet perikatoon. Mutta hyödyllinen oli myös se ennen Ioonian perikatoon joutumista tehty ehdotus, minkä esitti miletolainen Thales, joka esi-isiensä kautta oli foinikialaista syntyperää. Hän nimittäin kehoitti ioonilaisia laittamaan itselleen yhden yhteisen neuvoskunnan, jonka sija olisi Teos — Teos oli nimittäin Ioonian keskustana —; muut kaupungit saisivat yhtäkaikki pitää omat asetuksensa, mutta niitä katsottaisiin semmoisiksi, kuin jos olisivat maalaiskuntia. Sellaisia ehdotuksia nämä miehet siis tekivät heille.

171. Kukistettuaan Ioonian Harpagos teki sotaretken kaarilaisia, kaunolaisia ja lykialaisia vastaan, vieden mukaansa sekä ioonilaiset että aiolilaiset. Näistä ovat kaarilaiset saapuneet mannermaahan saarilta. Sillä muinoin, kun he olivat Minoksen alamaisia ja kutsuttiin lelegeiksi, oli heillä hallussaan saaret. Mutta he eivät suorittaneet mitään veroa, niin pitkälle kuin minä saatan päästä taapäin ajassa tiedustelemalla suusanallisia kertomuksia; vaan, joka kerta kun Minos pyysi, he täyttivät hänen laivansa miehillä. Ja koska Minos oli laskenut valtansa alle paljon maata ja oli onnellinen sodassa, niin kaarilainen kansa oli siihen aikaan samalla kertaa kaikista kansoista ehdottomasti huomattavin. He ovat tehneet kolme keksintöä, jotka helleenit ovat ottaneet käytäntöön. Kaarilaiset nimittäin ovat ne, jotka ottivat tavaksi sitoa kypäriin töyhtöjä sekä laittaa kilpiinsä merkkejä, ja he ovat ensimmäiset, jotka ovat kilpiinsä laittaneet kädensijat; siihen asti kantoivat kilpiä ilman kädensijaa kaikki, jotka tapasivat kilpiä käyttäen, ohjaten niitä nahkahihnoilla, jotka ripustivat kaulansa ja vasemman olkansa ympäri. Kauan aikaa myöhemmin doorilaiset ja ioonilaiset sitten häätivät kaarilaiset saarilta, ja siten nämä saapuivat mannermaalle. Näin väittävät kreetalaiset tapahtuneen kaarilaisten suhteen. Mutta itse kaarilaiset eivät kuitenkaan ole samaa mieltä näiden kanssa, vaan katsovat olevansa alkuasukkaita mannermaalla ja aina käyttäneensä samaa nimeä kuin nytkin. He viittaavat Mylasassa olevaan kaarilaisen Zeun vanhaan pyhättöön, jossa myysialaisilla ja lyydialaisilla, muka kaarilaisten veljinä, on osansa. He sanovat näet Lydoksen ja Myloksen olevan Karin veljiä. Näillä on siis siinä osa, jotavastoin niillä, jotka ovat toista kansallisuutta, vaikkakin puhuvat samaa kieltä kuin kaarilaiset, ei ole siinä osaa.

172. Kaunolaiset ovat minun nähdäkseni alkuasukkaita, mutta väittävät itse olevansa Kreetasta. Kielensä puolesta he ovat lähennelleet kaarilaista kansaa, tai sitten kaarilaiset kaunokista —, en näet osaa ratkaista, kummin on laita —; mutta heidän tapansa ovat vallan erilaiset kuin sekä muiden ihmisten että kaarilaisten. Heidän keskuudessaan näet on varsin jaloa ikäluokkien ja ystävyysmuksen mukaan joukottain tulla yhteen juomaan, sekä miehet että naiset ja lapset. He olivat perustaneet vieraita jumalanpalveluksia, mutta luopuivat niistä myöhemmin ja päättivät palvella yksinomaan isiltäperittyjä jumaliaan. Silloin kaikki kaunolaiset järjestänsä pukeutuivat aseisiinsa, iskivät keihäillään ilmaa ja jatkoivat siten aina Kalyndan rajoille saakka, jolloin sanoivat karkoittavansa maastaan vieraat jumalat.

173. Semmoiset tavat näillä on. Lykialaiset taas ovat alkujaan peräisin Kreetasta — koko Kreetaa näet pitivät muinoin hallussaan barbarit. Mutta kun Europan pojat Sarpedon ja Minos olivat riitaantuneet Kreetan kuninkuudesta, ja Minos kiistassa pääsi voitolle, niin hän ajoi Sarpedonin itsensä ja hänen puoluelaisensa pois, jolloin nämä maanpakoon joutuneina saapuivat Aasiaan Milyaan maahan. Sillä se maa, jota nykyään lykialaiset asuvat, oli muinoin nimeltään Milyas, ja milyalaisia kutsuttiin silloin solymeiksi. Niin kauan kuin heitä Sarpedon hallitsi, kutsuttiin heitä sillä nimellä, jonka toivat muassaan, ja jolla nimellä vielä nytkin lykialaisia kutsuvat heidän naapurinsa, s.o. termileiksi. Mutta niin pian kuin Pandionin poika Lykos, hänkin veljensä Aigeuksen karkoittamana, oli Atenasta saapunut termilien luo ja Sarpedonin tykö, niin heitä aikaa myöten ruvettiin Lykoksen nimen mukaan kutsumaan lykiaiaisiksi. Heillä on osaksi kreetalaiset, osaksi kaarilaiset tavat. Mutta tämä yksi tapa on heille ominainen, eivätkä siinä pidä yhtä keidenkään muiden ihmisten kanssa: he kutsuvat itseään äitiensä eikä isiensä mukaan, ja jos toinen kysyy lähimäiseltään, kuka hän on, niin tämä luettelee sukujohtonsa äidin puolelta ja laskee järjestänsä äitinsä äidit. Ja jos porvarismies menee naimisiin orjan kanssa, pidetään lapsia jalosukuisina. Mutta jos porvarismies, olipa vaikka ensimmäinen heidän joukossaan, pitää ulkomaalaista vaimoa tai jalkavaimoa, tulevat lapset olemaan kunnianttomia.

174. Niinpä Harpagos saattoi orjuuteen kaarilaiset, jotka eivät olleet suorittaneet mitään loistavaa tekoa, he, yhtä vähän kuin kaikki ne helleenit, jotka siinä maassa asuivat. Siellä asuivat muiden muassa lakedaimonilaisten siirtolaiset, knidolaiset. Heidän maansa, jota kutsutaan Triopioniksi, antaa merelle päin ja alkaa Bybassoksen niemimäältä. Ja koska koko Knidian alue, paitsi vähäistä väliä, on veden ympäröimä — pohjoispuolelta sitä rajoittaa Kerameikos-lahti, eteläpuolelta Symen ja Rodoksen kohdalla oleva meri —, niin knidolaiset koettivat, siihen aikaan kun Harpagos laski valtansa alle Ioonian, kaivaa

puhki sen vähäisen välin, joka on noin viisi stadionia, tehdäkseen maansa saareksi. Sillä kaikki, mikä sen sisäpuolella oli, tuli olemaan heidän. Sillä kohdalla näet, mihin Knidoksen alue päättyy mannermaahan, on se kannas, jonka läpi he kaivoivat. Sillaikaa kun nyt knidolaiset työskentelivät suurella innolla, niin työmiehet, ikäänkuin jostain ylikuonnollisesta vaikutuksesta ja tavallista enemmän, saivat kallioita louhittaessa vammoja sekä muihin kohtiin ruumista että erittäin silmiin. He lähettivät senvuoksi tiedustelijoita Delfoihin kysymään, mikä heillä oli vastuksena. Pytia vastasi heille, niinkuin knidolaiset itse kertovat, kolmimittarunossa näin:

"varustamasta, kaivamasta herjetkää; ois saaren luonut Zeus, jos niin ois tahtonut."

Tämän vastauksen Pytialta saatuaan knidolaiset lopettivat kaivamisen ja antautuivat taistelutta Harpagoksen valtaan, hänen hyökätessään sotajoukollaan heitä vastaan.

175. Sisämaassa, Halikarnassoksen yläpuolella, asuivat pedasalaiset, joitten luona, aina kun heille itselleen tai naapureille tulee tapahtumaan jotain ikävää, Atenen naispapille kasvaa pitkä parta. Se on sattunut heille kolmasti. Nämä olivat Kaarian asukkaista ainoat, jotka jonkun aikaa pitivät puoliaan Harpagosta vastaan ja tuottivat hänelle varsin paljon tekemistä, linnoitettuaan vuoren, jonka nimi on Lide.

176. Jonkun ajan kuluttua pedasalaiset kukistettiin. Lykialaiset taas menivät, kun Harpagos oli johtanut sotajoukkonsa Xanthoksen kentälle, häntä vastaan ja, vaikka taistellen harvat useita vastaan, he osoittivat suurta urheutta, mutta joutuivat tappiolle ja tungettiin kaupunkiin. Mutta silloin he veivät kokoon linnan vaimonsa, lapsensa, tavaransa ja kotiväkensä, jonka jälkeen sytyttivät tuleen koko linnan, niin että se paloi poroksi. Sen tehtyään ja vannottuaan yhdessä ankarat valat, xantholaiset menivät kaupungista ulos ja kuolivat kaikki taistelussa. Mutta useimmat niistä lykialaisista, jotka sanovat olevansa xantholaisia, paitsi kahdeksaakymmentä taloutta, ovat tulokkaita. Nämä kahdeksankymmentä taloutta sattuivat juuri silloin olemaan poissa kotoa ja pelastuivat siten. Sillä tavoin Harpagos sai haltuunsa Xanthoksen, ja melkein samalla tavalla hän sai myös Kaunoksen. Sillä kaunolaiset noudattivat enimmäkseen lykialaisten esimerkkiä.

177. Harpagos hävitti niinmuodoin alisen Aasian, ylisen taas hävitti Kyros itse, kukistaen joka kansan ja säästämättä mitään. Enemmän osan tästä tahdomme tällä kertaa jättää sikseen; mutta sen, mikä hänelle tuotti suurimman vaivan ja enimmänsä ansaitsee kertomista, tahdon mainita.

178. Laskettuaan koko muun mannermaan alaisekseen Kyros kävi assyrialaisen kimppuun. Assyriassa on kaiketi useita muitakin suuria kaupunkeja, mutta mainioin, vahvin ja se, missä Ninoksen hävityksen jälkeen kuninkaan asumus oli, oli Babylon, joka oli tämäläinen kaupunki. Se sijaitsee suurella tasangolla, suuruudeltaan se on sadankahdenkymmenen stadionin pituinen joka sivultaan ja on neljänmuotoinen. Semmoinen siis on Babylonin kaupungin suuruus, ja se on rakennettu tarkoituksenmukaisemmin kuin mikään muu kaupunki, jonka me tunnemme. Ensiksi sen ympäri kulkee syvä, leveä ja täynnänsä vettä oleva kaivos, sitten viidenkymmenen kuninkaallisen kyynärän levyinen ja kahdensadan kyynärän korkuinen muuri. Mutta kuninkaallinen kyynärä on kolme sormeaa pitempi tavallista kyynärää.

179. Täytyypä minun tämän lisäksi vielä ilmoittaa, mihin vallihaudasta tuleva maa käytetään, ja millä tavoin muuri oli laitettu. Samalla kuin he kaivoivat vallihautaa, he tekivät kaivoksesta luodusta maasta tiilejä, ja laitettuaan riittävän määrän tiilejä, he polttivat ne uuneissa. Sitten he käyttivät muurauslaastiksi kuumaa maapihkaa, sulloivat aina kolmenkymmenen tiilikerroksen väliin ruokomattoja ja rakensivat ensiksi vallihaudan reunat ja sitten itse muurin samalla tavalla. Yläpuolelle muuria, sen ylimmän reunan kohdalle, he rakensivat yksikerroksisia huoneuksia, jotka olivat kääntyneet toisiansa vastaan. Mutta huoneuksien väliin he jättivät sen verran, että nelivaljakko siittä pääsi kulkemaan. Portteja oli yltymäri muurissa sata, kaikki vaskesta, ja pielet ja kamarat niinikään. On olemassa toinen kaupunki, kahdeksan päivämatkan päässä Babylonista. Sen nimi on Is. Siellä on joki, joka ei ole varsin suuri. Is on joenkin nimi, ja se valuu Eufrat-jokeen. Mainittu Is-joki nostattaa vetensä mukana paljon maapihkakokkareita, ja sieltä tuotiin maapihka Babylonin muuria varten.

180. Sillä tavoin siis Babylon oli varustettu muurilla. Kaupunki taas on jaettu kahteen osaan. Sen jakaa nimittäin kahtia joki, jonka nimi on Eufrat, joka virtaa Armeniasta ja on suuri, syvä ja vuolas. Se laskee Punaiseen mereen. Muurista lähtevät sivuhaarat ulottuvat kummaltakin puolelta jokeen. Siitä kohdasta alkaa poltetuista tiileistä tehty pato, joka taipuu sisäänpäin ja jatkuu pitkin joen kumpaakin reunaa. Itse kaupunki on täynnä kolmi- ja nelikerroksisia rakennuksia, ja sen läpi risteilee suoria katuja, muiden muassa semmoisia, jotka kulkevat poikittain joelle päin. Jokaisen kadun kohdalla siis oli joen luona olevassa padossa pieni portti, luvultaan yhtä monta kuin oli kujia. Nekin olivat vaskiset ja veivät myös samalle joelle.

181. Mainittu muuri on niinmuodoin kaupungin haarniskana, mutta sisäpuolelta kulkee toinen muuri, joka ei ole varsin paljon heikompi toista muuria, mutta ahtaampi. Ja kaupungin kumpaiseenkin osaan on

keskelle rakennettu, toiseen kuninkaanlinna, lujine muurineen, toiseen taas Zeus Beloksen vaskiporttinen pyhättö, joka vielä minun aikoihini saakka on ollut olemassa, ollen neliönmuotoinen ja joka puolelta kahden stadionin pituinen. Pyhätön keskelle on rakennettu vahva torni, sekä pituudeltaan että leveydeltään stadionin mittainen, ja tämän tornin päällä on toinen torni ja taas toinen sen päällä, aina kahdeksaan torniin saakka. Niihin johtavat portaat on tehty ulkopuolelta ja kiertävät kaikkien tornien ympäri. Jotenkin keskellä portaita on majapaikka ja lepoistuimet, joille ne, jotka nousevat torniin, voivat istuutua lepäämään. Mutta viimeisen tornin päällä on suuri temppeli. Ja temppelissä sijaitsee suuri, kauniilla patjoilla peitetty leposohva, jonka vieressä on kultainen pöytä. Mutta mitään jumalankuvaa ei sinne ole asetettuna. Eikä kukaan ihminen siellä vietä yötä, paitsi se kotimainen nainen, jonka jumala valitsee itselleen kaikkien keskuudesta, niinkuin kertovat kaldealaiset, jotka ovat tämän jumalan pappeina.

182. Nämä samat väittävät — mitä minä puolestani en usko —, että jumala itse kulkee temppeliin ja lepää sohvalla, samalla tavalla kuin Egyptin Teebassa, kuten egyptiläiset kertovat. Sillä sielläkin nukkuu teebalaisen Zeun temppelissä nainen, ja molemmista näistä kerrotaan, että niillä senjälkeen ei ole yhteyttä minkään miehen kanssa, samalla tavalla kuin Lykian Patarassa on laita jumalan tietäjä-papittaren, silloin kun sellainen siellä on. Siellä näet ei aina anneta oraakelinvastauksia. Mutta aina milloin papitar siellä on, hän yökse suljetaan temppelin sisälle.

183. Babylonin pyhättöalueessa on alhaalla toinenkin temppeli, missä sijaitsee suuri kultainen Zeun kuvapatsas; sen vieressä on kultainen pöytä, ja sen jalusta ynnä istuin ovat kultaiset. Ja kuten kaldealaiset sanoivat, on siihen mennyt kahdeksansataa talenttia. Ja temppelin ulkopuolella on kultainen alttari. Siellä on myös toinen suuri alttari, missä uhrataan täysikasvuisia elukoita, sillä kulta-alttarilla ei ole lupa uhrata muuta kuin ainoastaan imeväisiä. Suuremmalla alttarilla kaldealaiset myös polttavat kymmentuhatta talenttia suitsutusta joka vuosi, silloin kun viettävät juhlaa tämän jumalan kunniaksi. Siihen aikaan oli vielä tässä temppelikartanossa myös kahdentoista kyynärän korkuinen kuvapatsas, pelkästä kullasta. Minä kyllä en sitä nähnyt, mutta kerron sen, mitä kaldealaiset kertovat. Sitä kuvapatsasta tavoitti Dareios, Hystaspeen poika, mutta ei uskaltanut sitä ottaa, jota vastoin Dareioksen poika Xerxes sen otti ja tappoi papin, joka kielsi liikuttamasta kuvapatsasta. Sillä tavoin tämä pyhättö on koristettu; ja siellä on monta yksityistä vihkilahjaa.

184. Tätä Babylonia ovat tietenkin hallinneet useat muut kuninkaat, joita assyrialais-historiassani tulen mainitsemaan, ja jotka ovat laittaneet kuntoon sekä muureja että pyhättöjä, mutta onpa niiden joukossa ollut kaksi naistakin. Se, joka hallitsi ennen, eli viisi miespolvea ennen myöhempää. Hänen nimensä oli Semiramis, ja hän teetti pitkin tasankoa valleja, jotka ansaitsevat katsomista. Sitä ennen joki tapasi tulvia yli koko tasangon.

185. Myöhempi kuningatar, jonka nimi oli Nitokris, oli ymmärtäväisempi sitä, joka hallitsi aikaisemmin. Niinpä hän ensiksi on jättänyt jälkeensä ne muistomerkit, joista tulen kertoamaan, ja toiseksi hän, nähdessään kuinka meedialaisten valta oli suuri ja levoton, ja miten he riistivät toisen kaupungin toisensa jälestä, niiden joukossa Ninoksen, ryhtyi niin useihin varokeinoihin kuin suinkin. Ensiksikin hän kaivamalla kanavia, ylhäältä päin teki Eufrat-joen, saman, joka virtaa kaupungin keskitse ja joka ennen virtasi suoraan, sillä tavoin vääräksi, että se kolme kertaa virratessaan saapuu erään Assyrian kylän luo. Sen kylän nimi, johon Eufrat saapuu, on Arderikka. Vielä nytkin kaikki, jotka matkustavat tästä meidän merestä Babyloniin ja purjehtivat alas Eufrat-jokea myöten, saapuvat kolmasti tämän samaisen kylän tykö ja kolmena päivänä peräkkäin. Tämän suhteen Nitokris siis teki sillä tavoin. Mutta joen kumpaisellekin reunalle hän loi vallin, ja ihmetyttävää on, kuinka suuri ja korkea se on. Paljon yläpuolelle Babylonia hän kaivautti järveä varten altaan, joka oli vain vähän matkan päässä joesta, sekä kaivoi aina siihen saakka, kunnes tuli vettä, ja teki sen alan neljänsadankahdenkymmenen stadionin levyiseksi. Mutta sitä maata, joka tästä kaivamisesta lähti, hän käytti niin, että loi sen pitkin joen reunoja. Ja sittenkuin hän oli sen kaivanut valmiiksi, hän antoi viedä sinne kiviä ja teetti altaan ympäri kivireunuksen. Hän ryhtyi näihin molempiin toimenpiteisiin, että nimittäin teki joen vääräksi ja koko kaivannon suoksi, siinä tarkoituksessa, että joki tulisi hitaammaksi, kun se taipuisi useihin mutkiin, sekä purjehdus Babyloniin siten vääräksi, ja että purjehduksen jälkeen alkaisi pitkä kiertomatka järven ympäri. Ja hän toimitti nämä työt siihen osaan maata, missä solat ja lähin pääsy Meediasta sijaitsivat, siitä syystä, jotteivät meedialaiset, jotka pitivät liikeyhteyttä maan kanssa, saisi vihiä hänen toimistaan.

186. Täten siis hän, mitä syvyyteen tulee, ympäröi kaupungin. Mutta laitoksistaan hän teki itselleen myös seuraavan sivutyön. Katsoen siihen, että kaupunki oli jaettu kahteen osaan, joitten keskitse joki virtasi, oli edellisten kuningasten aikana, joka kerta kun joku tahtoi toisesta osasta mennä joen yli toiseen osaan, täytynyt kulkea veneessä, mikä minun nähdäkseni oli hankalaa. Mutta kuningatar korjasi senkin epäkohdan. Silloin näet kun hän kaivoi altaan järveä varten, hän jätti samaisesta työstä jälkeensä seuraavan toisen muistomerkin. Hän hakkautti hyvin suuria kiviä, ja niin pian kuin kivet olivat valmiit, ja paikka kaivettu, hän käänsi joen koko vuon kaivamaansa paikkaan. Sillävälin kun tämä täytyi, ja vanha uoma kuivi, hän ensiksikin kaupungin porteista joelle vievien porrasten kohdalle

muurautti joen reunat poltetuilla tulleilla samalla tapaa kuin muurin; sitten hän melkein aivan keskelle kaupunkia rakensi louhimistaan kivistä sillan, jonka kivet kiinnitti toisiinsa raudalla ja lyijyllä. Ja aina milloin tuli päivä, hän panetti niiden päälle neliskulmaisia hirssiä, joita myöten babylonilaiset astuivat. Mutta yöksi otettiin nämä hirret pois siitä syystä, etteivät asukkaat yöllä kulkisi toiselle puolelle ja varastaisi toisiltaan. Niin pian kuin kaivanto oli joen kautta tullut täydeksi järveksi, ja siltatyöt olivat järjestyksessä, hän johdatti Euftrat-joen vanhaan uomaansa järvestä, ja sillä tavoin sekä kaivanto tuli suoksi, joksi se olikin tarkoitettu, että kaupunkilaiset olivat saaneet sillan.

187. Tämä samainen kuningatar pani myös toimeen seuraavan petoksen. Sen kaupunginportin päälle, jossa oli suurin väenliike, hän valmisti itselleen haudan, niin että se tuli riippumaan itse portin yläpuolella, ja hakkautti siihen näin kuuluvan kirjoituksen: "jos joku niistä, jotka minun jälkeeni tulevat Babylonin kuninkaiksi, on rahanpuutteessa, hän avatkoon haudan ja ottakoon niin paljon rahaa kuin tahtoo. Mutta jos hän ei ole rahan puutteessa, älköön hän suotta sitä avatko. Sillä se ei ole edullista." Tämä hauta pysyi koskematta siihen saakka, kunnes kuninkuus joutui Dareiokselle. Dareioksesta tuntui ankaralta, ettei saanut käyttää tätä porttia eikä ottaa rahoja, vaikka ne siellä viruivat, ja kirjoitus itse kehoitti ottamaan niitä. Mainittua porttia näet hän ei voinut käyttää siitä syystä, että jos siitä olisi kulkenut läpi, olisi hänen päänsä yläpuolella tullut olemaan ruumis. Mutta avattuaan haudan, hän ei siitä löytänyt rahoja, vaan ainoastaan ruumiin ynnä näin kuuluvan kirjoituksen: "jolle olisi niin määrättömän rahanhimoinen ja häpeällisen voitonpyyntöinen, et olisi vainajain lepokammioita avannut."

188. Semmoinen oli siis, kuten kerrotaan, tämä kuningatar. Mainitun naisen poikaa, Labynetosta vastaan, jolla oli sama nimi kuin hänen isällään sekä hallitsi assyrialaisia, alotti Kyros sotaretken. Kun suurkuningas lähtee sotaretkelle, hän ottaa mukaansa kotoa hyvin valmistettuja ruokia sekä karjaa; myös viepi hän mukanaan vettä Khoaspes-joesta, joka virtaa Susan ohi: ainoastaan sitä nimittäin kuningas juo eikä minkään muun joen vettä. Tämän Khoaspeen vettä keitetään ja sitä kuljettavat hopeisissa astioissa monenmonet nelipyöräiset muulien vetämät vankkurit, jotka seuraavat mukana, mihin kuningas milloinkin matkustaa.

189. Babylonia vastaan marssiessaan Kyros joutui Gyndes-joelle, jonka lähteet ovat matianilaisvuoristossa, ja joka virtaa Dardanian maan läpi sekä laskee toiseen, Tigris-nimiseen jokeen, joka taas virtaa Opis-kaupungin ohi ja laskee Punaiseen mereen. Kun Kyros parailaan koetti kulkea mainitun Gyndes-joen yli, josta päästiin vain laivoilla, astui virmapäissään muuan hänen pyhistä valkoisista hevosistaan virtaan ja yritti kulkea sen yli, mutta joki pyyhkäsi sen syvyyteen ja kuljetti sen mukanaan pois. Kovin pahoillaan tästä joen röyhkeydestä Kyros uhkasi tehdä sen niin voimattomaksi, että vastedes naisetkin polveaan kastamatta huokeasti voisivat siitä kulkea ylitse. Tämän jälkeen hän jättämällä sikseen retken Babylonia vastaan jakoi sotajoukkonsa kahtia. Sen tehtyään hän vedätti pitkin Gyndeen vartta satakahdeksankymmentä joka suuntaan menevää kanavaa, asetti sotajoukon pitkään riviin, ja niin järjestettyään sen, käski sen kaivaa. Ja katsoen suureen työväen joukkoon saatiin työ valmiiksi, mutta kuitenkin he tällä tavoin kuluttivat koko kesän siihen työhön.

190. Mutta niin pian kuin Kyros oli kurittanut Gyndestä jakamalla sen kolmeensataankuuteenkymmeneen kanavaan, ja seuraava kevät koitti, hän marssi Babylonia vastaan. Babylonilaiset puolestaan lähtivät häntä vastaan taisteluun ja odottivat häntä. Vaan kun hän marssiessaan tuli lähelle kaupunkia, niin babylonilaiset iskivät yhteen hänen kanssaan, mutta joutuivat taistelussa tappiolle ja tungettiin kaupunkiin. Koska he kuitenkin entisestäkin hyvin tiesivät, että Kyros ei pysyisi rauhallisena, vaan näkivät hänen samalla tapaa käyvän joka kansan kimppuun, niin he olivat ennakolta tuottaneet sinne elintarpeita hyvin moneksi vuodeksi. Siksi he eivät ollenkaan välittäneet piirityksestä. Mutta Kyros oli suuressa pulassa, kun kului paljon aikaa asiain ollenkaan edistymättä.

191. Joko nyt sitten joku toinen antoi hänelle siinä pulassa neuvon, taikka hän itse älysi, mitä hänen oli tekeminen; joka tapauksessa hän teki seuraavasti. Järjestettyään osan sotajoukkoansa joen suun kohdalle, sinne, missä se laskee kaupunkiin, ja taas toisen osan kaupungin taakse, missä joki lähtee kaupungista ulos, hän käski sotajoukon menemään mainituista kohdista sisään kaupunkiin, milloin näkisivät uoman yli päästävän kahlaamalla. Näin siis järjestettyään ja sillä tavoin neuvottuaan sotajoukkoa, hän marssi itse pois, mukanaan se osa sotaväkeään, joka ei ollut taistelukelpoinen. Ja saavuttuaan järvelle Kyros teki uudestaan saman, minkä yllämainittu Babylonin kuningatar oli tehnyt joen ja järven suhteen. Hän johti nimittäin kanavan avulla joen järveen, joka silloin oli suona, ja teki vanhan uoman ylikuljettavaksi sen kautta, että joki oli laskeutunut. Kun oli näin tapahtunut, niin ne persialaiset, joille hän oli sen antanut tehtäväksi, tunkeutuivat Euftrat-joen uomaa myöten, joka oli laskeutunut niin, että se ulottui noin miehen reiden keskikohtaan, sisään Babyloniin. Jos nyt babylonilaiset olisivat ennakolta kuulleet tai huomanneet, mitä Kyroksella oli tekeillä, niin he nähdessään persialaisten tulleen sisään kaupunkiin, olisivat kurjasti tuhonneet heidät. Sillä jos olisivat sulkeneet kaikki joelle vievät portit ja itse nousseet joen varsia pitkin sijaitseville padoille, he olisivat ottaneet persialaiset aivan kuin rysään. Mutta nyt olivat persialaiset odottamatta heidän kimpussa. Ja kaupungin asukkaat kertovat, että sen suuruuden vuoksi keskellä asuvat babylonilaiset eivät

huomanneet mitään, silloin kun jo kaupungin laidassa asuvat olivat voitettut, vaan kun heillä juuri sattui olemaan juhla, he parastaikaa tanssivat ja pitivät hyviä päiviä, kunnes kylläkin saivat tietää asianlaidan.

192. Sillä tavoin Babylon ensi kerran valloitettiin. Mutta kuinka suuri babylonilaisten mahti on, sen tahdon monen muun tosiasian ohella osoittaa seuraavalla seikalla. Suurkuninkaalla on kaikki hallitsemansa maat, paitsi säännöllisen veron suorittamista varten, jaettuina hänen ja hänen sotajoukkonsa ylläpidon maksamista varten. Vuoden kahdestatoista kuukaudesta elättää häntä neljä kuukautta Babylonian maa, kahdeksan kuukautta taas koko muu Aasia. Siten on Assyrianmaa mahtinsa puolesta kolmas osa muusta Aasiasta. Ja tämän maan maaherrakunta, jota persialaiset kutsuvat satrapiaksi, on kaikista maaherrakunnista kaikkein mahtavin. Niinpä Tritantaikhmes, Artabazoksen poika, joka kuninkaalta oli saanut tämän piirin, sai tuloina siitä joka päivä täyden artabin hopeata; artabi on persialainen mitta, joka vetää attikalaisen medimnin ynnä kolme attikalaista koiniksia. Hänellä oli siellä myös itseänsä varten, paitsi sotaratsuja, muitakin hevosia, nimittäin kahdeksansataa oritta ja kuusitoistatuhatta tammaa; jokaista oritta vastasi nimittäin kaksikymmentä tammaa. Indialaisia koiria taas elätettiin niin suuri joukko, että neljä tasangolla olevaa suurta kylää, jotka olivat muista veroista vapaat, olivat saaneet tehtäväkseen hankkia elatuksen koirille. Semmoiset tulot oli Babylonin maaherralla.

193. Assyrialisten maassa sataa vähän, mutta se vähä ravitsee viljan juuren. Saamalla vettä joesta, laiho kuitenkin kypsyy ja vilja tuleeentuu, mutta ei sillä lailla kuin Egyptissä, missä joki itse nousee vainioille, vaan kastaminen tapahtuu käsin ja pumpuin. Koko Babylonian maata halkovat nimittäin, samoin kuin Egyptiä, kanavat. Suurin kanavista on laivoilla kuljettava ja kulkee kaakkoon päin sekä ulottuu Eufratista toiseen jokeen, Tigrikseen, jonka luona sijaitsee Ninon-kaupunki. Se maa on kaikista maista, joita tunnen, kaikkein paras tuottamaan viljaa. Mutta muuta, nimittäin puita, se ylimalkaan ei yritäkkään kantamaan, ei viikunapuuta, ei viiniköynnöstä eikä öljypuuta. Viljaa sitävastoin se on siihen määrään hyvä tuottamaan, että se antaa ainakin kahdennensadannen jyvän, ja, silloin kun se on tuottavimmillaan, kolmannensadannen. Niinpä vehnän ja ohran lehdet siellä helposti tulevat neljän sormen levyisiksi. Kuinka suuriksi puuntapaisiksi sitävastoin hirssi ja sesami tulevat, sitä en tahdo mainita, vaikka sen varsin tunnen, hyvin tietäen, että niistä, jotka eivät ole saapuneet Babylonian maahan, jo se, mikä viljalajien suhteen on sanottu, on tuntunut sangen uskomattomalta. Öljypuun öljyä he eivät ollenkaan käytä, vaan valmistavat öljyn sesamista. Pitkin koko tasankoa heillä kasvaa palmuja, useimmat hedelmiäkantavia, joista he myös valmistavat itselleen ruokaa, viiniä ja hunajaa. Niitä he hoitavat viikunapuiden tavoin niin hyvin muissa suhteissa kuin erittäin siinä kohden, että sitovat niitten palmujen hedelmän, joita helleenit kutsuvat urospuolisiksi, taateleita kantavien palmujen ympäri, jotta ampiainen tunkisi sisään niihin ja kypsyttäisi ne, ja jottei palmun hedelmä variseisi. Urospalmujen hedelmissä tavataan nimittäin ampiaisia, samoin kuin metsäviikunapuissa.

194. Mutta siitä, mikä siellä minusta itse kaupungin jälkeen on ihmeellisintä, minä nyt käyn kertomaan. Heidän laivansa, jotka kulkevat alas virtaa myöten Babyloniin, ovat kokonaan pyöreät ja nahasta tehdyt. Assyrialisten yläpuolella asuvien armenialaisten maassa he pajusta leikkaavat ja tekevät itselleen kaaripuita, sekä verhoavat niitä ulkoapäin nahkapeitteillä, jotka muodostavat pohjan. Mutta he eivät tee laivojaan leveiksi peräkeulan, eivätkä kapeiksi kokan kohdalta, vaan tekevät ne pyöreiksi kuin kilven. Sitten he täyttävät ne oljilla ja tavaroilla ja antavat niiden mennä myötävirtaan. Enimmin he tuovat ruukkuja, täynnä palmuviiniä. Laivaa ohjaa kahdella airolla kaksi miestä, jotka seisovat pystyssä, ja joista toinen vetää airoa puoleensa, toinen työntää luotaan. Näitä aluksia tehdään niin hyvin varsin suuria kuin pienempiäkin, ja suurimmat niistä kantavat jopa viidentuhannen talentin painoista lastia. Joka veneessä on elävä aasi ja suuremmissa useampia. Kun he sitten laivamatkallaan saapuvat Babyloniin, he asettavat lastinsa näytteille ja myyvät heti pois aluksen kaaripuut ja kaikki oljet, mutta nahat he säilyttävät aasiensa selkään ja ajavat ne Armeniaan. Sillä vasten virtaa ei käy millään keinoin päinsä purjehtia, koska joki on siihen määrään vuolas. Siitäpä syystä he eivät teekkään aluksiaan puusta, vaan nahasta. Ja sittenkin he aaseja ajaen ovat saapuneet takaisin Armeniaan, he samalla tapaa laittavat itselleen toiset alukset.

195. Heidän vaatteensa taas ovat tämmöiset. Heillä on liinainen, jalkoihin ulottuva ihotakki, jonka päälle pukevat toisen, villaisen ihotakin, ja kietovat ylleen pienen valkoisen vaipan; edelleen heillä on kotimaiset kengät, jotenkin samanlaiset kuin boiotalaiset virsut. He käyttävät pitkää tukkaa, jota sitovat päänauhoilla, ja voitelevat koko ruumistaan. Jokaisella on sinettisormuksensa ja veistetty keppinsä. Ja jokaiseen keppiin on kuvattu joko omena, ruusu, lilja, tai kotka, taikka jotain muuta. Sillä ilman vaakunaa ei heillä ole tapana pitää keppiä.

196. Täten he siis koristavat ruumistaan. Heidän keskuudessaan vallitsevien tapojen joukosta taas on meidän käsityksemme mukaan viisain seuraava, jota kuulen myös enetien, erään illyrialaisen kansan, noudattavan. Kussakin kylässä tehtiin kerta kunakin vuotena näin. Niin pian kuin neidot olivat tulleet naimakuntoisiksi, koottiin heidät kaikki ja vietiin yhteen paikkaan, ja niiden ympärille asettui miesjoukko. Siinä antoi kuuluttaja jokaisen neidon, toisen toisensa perästä, nousta seisaalleen ja möi ne, alkaen kaikkein kauniimmasta. Sitten, aina kun tämä suuresta summasta oli myyty, hän kuulutti

myytäväksi toisen, nimittäin sen, joka edellisen jälkeen oli kauniin. Ja ne myytiin sillä ehdolla, että joutuisivat naimisiin. Ne babylonilaisten joukosta, jotka olivat rikkaat ja naimahaluiset, ostelivat niinmuodoin ihanimmat, tarjoten toinen toistaan enemmän. Kaikki yhteisestä kansasta taas, jotka olivat naimahaluiset, he eivät ollenkaan pyytäneet hyvää ulkomuotoa, vaan ottivat rahat ja rumemmat neidot. Sillä niin pian kuin kuuluttaja oli järjestänsä myynyt kauniimmat neidoista, hän antoi rumimman tai jos kuka heistä oli raajarikko, nousta, ja tämän sai se, joka pienintä rahasummaa vastaan tahtoi naida hänet, kunnes hän joutui sille, joka lupasi vähimmästä sen tehdä. Vaan raha kertyi kauniista neidoista, ja siten kauniit naittoivat rumat ja raajarikot. Mutta ei ollut lupa naittaa tytärtään kenelle kukin vain tahtoi, eikä ilman takuumiestä viedä ostamaansa neitoa mukaansa, vaan täytyi ensin asettaa takuu siitä, että todella aikoi hänet naida, jonka jälkeen vasta sai viedä hänet pois. Vaan jos aviopuolisot eivät sopineet keskenään, sääsi laki, että sai viedä rahansa takaisin. Kellä hyvänsä, joka tahtoi, oli myös tilaisuus tulla toisesta kylästä ostamaan. Tämäpä oli heidän kaunein lakinsa, mutta se ei kuitenkaan enää ole voimassa, vaan he ovat äskettäin keksineet erään toisen. Sillä siitä saakka, kun he valloituksen jälkeen ovat joutuneet huonoon tilaan, ja heidän taloutensa rappiolle, niin jokainen puutetta kärsivä rahvaan mies panee tyttölapsensa harjoittamaan haureutta.

197. Toinen viisas tapa on heillä seuraava. He kantavat sairaansa ulos torille, sillä he eivät käytä lääkäreitä. Tällöin tulee sairaan luo ja antaa neuvoja taudin suhteen kuka vain itsekin on potentu jotain samantapaista, kuin mitä sairas kärsii, tai nähnyt toisen potevan. He tulevat neuvomaan ja opastamaan, miten itse ovat tehneet, kun ovat samanlaisesta taudista pelastuneet tai nähneet toisen pelastuneen. Ääneti ei ole lupa kulkea sairaan ohi, vaan täytyy ensin kysyä, mikä tauti hänellä on.

198. Ruumiit asetetaan hunajaan, ja surumenot ovat jotenkin samanlaiset kuin Egyptissä. Joka kerta kun babylonilainen mies on pitänyt yhteyttä vaimonsa kanssa, hän sytyttää suitsutuksen ja istuu sen ääreen, ja toisaalla taas vaimo tekee samoin. Mutta päivän valjetessa molemmat kylpevät. Sillä he eivät kajoa mihinkään astiaan, ennenkuin ovat kylpeneet. Tätä samaa tekevät myös arabialaiset.

199. Mutta häpeällisin tapa babylonilaisilla on seuraava. Jokaisen syntyperäisen naisen täytyy istuutua Afroditen pyhättöön ja kerran elämässään pitää yhteyttä vieraan miehen kanssa. Myöskin monet rikkaudestaan ylpeilevät, jotka katsovat itselleen alentavaksi sekaantua toisten naisten joukkoon, ajavat juhtien vetämissä katetuissa vaunuissa ja seisauttavat pyhätön luo. Ja heidän takanaan seuraa lukuisa palvelijajoukko. Mutta useimmat tekevät seuraavasti. Afroditen temppelikartanossa istuvat monet naiset, päässään seppeleeksi kiedottu nauha. Toisia tulee, toisia menee. Valtateistä kulkee joka taholle sivuteitä naisjoukon läpi, ja niitä myöten vieraat kulkevat valitsemassa. Senjälkeen kuin nainen kerran on sinne istuutunut, ei hän saa lähteä pois kotiinsa, ennenkuin joku vieraista on viskannut rahan hänen syliinsä ja sitten pitänyt hänen kanssaan yhteyttä pyhätön ulkopuolella. Mutta sen, joka viskaa rahan, tulee sanoa vain nämä sanat: "minä vaadin sinua nimessä Mylitta jumalattaren!" Mylittaksi nimittäin assyrialaiset kutsuvat Afroditea. Ja olkoon raha kuinka pieni tahansa, niin nainen aivan varmasti ei sitä luotaan työnnä; sitä näet hänen ei ole oikeus tehdä, sillä tämä raha tulee pyhäksi. Vaan hän seuraa sitä, joka ensiksi rahan on viskannut, eikä hylkää ketään. Mutta sittenkuin hän on yhteyttä pitänyt, hän on täyttänyt velvollisuutensa jumalatarra kohtaan ja saa lähteä kotiinsa; eikä häntä siitä perin saa siihen suostumaan, vaikka antaisi hänelle miten paljon hyvänsä. Kaikki ne, jotka ovat saaneet osakseen hyvän ulkomuodon ja kookkaan vartalon, lähtevät pian pois; mutta ne heistä, jotka ovat rumia, saavat siellä viipyä kauan aikaa voimatta täyttää lakia, niinpä muutamat kolmen ja neljän vuoden ajan. Monin paikoin myös Kyprosta on olemassa jotenkin tämänkaltaisen tapa.

200. Nämä tavat vallitsevat babylonilaisilla. Heidän joukossaan on kolme heimoa, jotka eivät syö mitään muuta kuin kaloja, joita pyytävät, kuivaavat auringon paahteessa ja sitten valmistavat seuraavalla tavalla. He viskaavat ne huumareeseen ja survottuaan ne petkeleillä he siivilöivät niitä hienolla liinakankaalla. Ja joka tahtoo niitä syödä, tekee niistä joko taikinan tai leipoo leivän.

201. Niin pian kuin Kyros oli tämänkin kansan kukistanut, teki hänen mieli saattaa massagetit valtansa alle. Kerrotaan, että tämä kansa on suuri ja urhoollinen, ja se asuu itään ja auringon nousuun päin, Araxes-joen toisella puolen ja vastapäätä issedoneja. Muutamat sanovat myös, että tämä kansa on skyttalainen.

202. Araxes on toisten mukaan suurempi, toisten mukaan pienempi kuin Istros. Kerrotaan, että siinä on useita jotenkin Lesboksen kokoisia saaria, joissa on ihmisiä, jotka kesät syövät kaikenmoisia maasta kaivamiaan juuria, mutta panevat kypsinä löytämänsä puunhedelmät talteen ravinnoksi ja syövät niitä talvisaikana. He kuuluvat myös löytäneen toisia puita, jotka kantavat joitakin semmoisia hedelmiä, että ihmiset joukottain kokoontuvat yhteen niistä nauttimaan, jolloin sytyttävät tulen, istuutuvat piiriin sen ympäri ja heittävät hedelmät tuleen. Ja kun he tuntevat tuleen heitetyn, palavan hedelmän hajun, he päihtyvät päihtymistään, kunnes nousevat tanssimaan ja päätyvät laulamaan. Semmoinen on kertomuksen mukaan heidän elinlaatunsa. — Araxes-joki virtaa matianilais-vuorista, mistä myös virtaa Gyndes — se, jonka Kyros jakoi kolmeensataan kuuteenkymmeneen kanavaan. Se purkautuu neljäänkymmeneen suuhaaraan, joista kaikki, paitsi yhtä, valuvat soihin ja rämeisiin, missä kerrotaan

asuvan ihmisiä, jotka syövät raakaa kalaa ja käyttävät pukunaan hylkeennahkoja. Mutta tuo yksi Araxeen suuhaaroista virtaa esteettä Kaspianmereen. Tämä Kaspianmeri on itsenäinen eikä ole yhteydessä muun meren kanssa. Sillä koko se meri, jolla helleenit harjoittavat merenkulkua, sekä Herakleen patsasten ulkopuolella oleva niinkutsuttu Atlantinmeri että Punainen meri, ovat yhtenä ainoana merenä.

203. Kaspianmeri on siis toinen, itsenäinen meri, ja on pituudeltaan viidentoista päivämatkan pituinen soudettaessa ja leveydeltään, siinä missä se on leveimmillään, kahdeksan päivämatkan levyinen. Ja pitkin tämän meren länsirantaa kulkee Kaukasos, joka alaltaan on laajin ja suuruudeltaan korkein kaikista vuorista. Kaukasoksessa asuu useita ja kaikenmoisia kansanheimoja, jotka enimmäkseen kokonaan elävät metsänhedelmistä. Heillä kerrotaan myös tavattavan puita, joiden lehdistä on semmoinen ominaisuus, että hieromalla ja sekoittamalla niihin vettä maalaavat niillä kuvia pukuunsa. Eivätkä ne kuvata pesemällä lähde, vaan kuluvat muun villan mukana, ikäänkuin olisivat siihen alunpitäen kudotut. — Lihallisen sekauksen kerrotaan näillä ihmisillä tapahtuvan julkisesti niinkuin eläimillä.

204. Tämän niinkutsutun Kaspianmeren länsirantaa rajoittaa Kaukasos, mutta itään ja auringonnousuun päin alkaa tasanko, laajuudeltaan silmänsiintämätön. Melkoisen osan tätä suurta tasankoa omistavat massagetit, ja heitä vastaan teki Kyroksen mieli lähteä sotaretkelle. Siihen näet oli monta syytä häntä yllyttämässä ja kiihoittamassa, ensiksi hänen syntynsä, jonka nojalla katsoi olevansa jotain enempää kuin ihminen, ja sitten hänen sodissa nauttimansa onni. Sillä mihin päin ikänä Kyros suuntasi sotaretkensä, ei minkään kansan ollut mahdollista pelastua hänen käsistään.

205. Miehensä kuoltua oli massagetien kuningattarena eräs nainen. Hänen nimensä oli Tomyris. Tämän luokse Kyros lähetti kosimaan, näennäisesti, koska tahtoi saada hänet vaimokseen. Mutta Tomyris, joka älysi, että Kyros ei kosiskellut häntä itseään, vaan massagetien kuninkuutta, hylkäsi hänen lähentelemisensä. Koska siis Kyros ei petoksella päässyt tarkoituksensa perille, marssi hän Araxesta kohti ja alotti julkisesti sotaretken massagetejä vastaan, laitto laivasillan joen yli, sotajoukon kuljettavaksi, ja rakensi tornit niille laivoille, joitten tuli viedä se joen yli.

206. Hänen paraillaan ollessaan tässä työssä Tomyris lähetti airueen, joka lausui näin: "oi meedialaisten kuningas, lakkaa puuhaamasta mitä puuhaat! Ethän sinä saata tietää, tuleeko tämä hanke päättymään eduksesi. Lakkaa siis tästä, hallitse sinä omaasi ja katso tynesti, kuinka me hallitsemme sitä, mitä me hallitsemme. Varmaan et kuitenkaan tahdo noudattaa näitä neuvoja, vaan tahdot tehdä kaikkea muuta mieluummin kuin elää rauhassa. Mutta jos niin kiihkeästi haluat mitellä voimiasi massagetien kanssa, no hyvä, heitä sikseen vaivasi, joka sinulla on sillan rakentamisesta, ja tule joen yli meidän puolelle, jahka me olemme vetäytyneet takaisin joelta kolmen päivän matkan. Tahi jos tahdot mieluummin ottaa vastaan meidät teidän maahanne, niin tee sinä samoin." Sen kuultuaan Kyros kutsui kokoon persialaisten ensimmäiset, ja kerättyään heidät yhteen hän esitti heille asian ja kysyi heiltä neuvoa, kumminpäin tuli tehdä. Heidän mielipiteensä kävivät yhteen siinä, että kehoittivat omassa maassa ottamaan vastaan Tomyriin sotajoukkoineen.

207. Mutta lyydialainen Kroisos, joka oli läsnä, ei hyväksynyt tätä mielipidettä, vaan esitti käsilläolevalle mielipiteelle vastakkaisen, sanoen näin: "oi kuningas, olen ennenkin sinulle sanonut, että koska Zeus on antanut minut sinun käsiisi, olen voimieni mukaan torjuva kaiken vahingon, minkä mahdollisesti näen huonettasi uhkaavan. Sillä vahingostani, niin katkera kuin se onkin ollut, olen viisastunut. Jos luulet olevasi kuolematon ja vallitsevasi samanlaista sotajoukkoa, ei olisi ollenkaan tarvis, että minä ilmaisen sinulle mielipiteeni. Jos sitävastoin olet oppinut tuntemaan sekä itse olevasi ihminen että vallitsevasi toisia samanlaisia, niin ota ensin huomioon, että ihmiskohtalot muodostavat kehän, joka pyörii ympäri eikä salli samojen henkilöiden aina pysyä onnellisina. Siksipä minulla on esilläolevan asian suhteen päinvastainen ajatus kuin näillä toisilla. Jos nimittäin tahdomme ottaa vastaan viholliset maaliamme, koituu siitä sinulle seuraava vaara. Jos joudut tappiolle, kadotat lisäksi koko hallituksen, sillä onhan selvää, että jos massagetit voittavat, eivät he tule pakenemaan takaisin, vaan tulevat marssimaan maakuntiasi vastaan. Jos taas sinä voitat, et saa niin täydellistä voittoa, kuin jos mentyäsi joen yli heidän maahansa voittaisit massagetit ja ajaisit heitä takaa heidän paetessaan. Tuota toista mielipidettä vastaan minä siis tahdon asettaa sen, että voitettuaasi vastaantulijat voit marssia suoraan Tomyriin valtakuntaa vastaan. Mutta paitsi jo mainittua seikkaa, on häpeällistä ja sietämätöntä, että Kyros, Kambyseen poika, naisen edestä väistyy ja vetäytyy takaisin asemastaan. Nyt siis minusta näyttää parhaalta, että kuljemme joen yli sekä etenemme saman verran kuin he väistyvät, ja sitten koetamme päästä heistä voitolle tekemällä seuraavalla tavalla. Sen mukaan kuin minä olen saanut tietää, massagetit ovat kokemattomia persialaisten hyvyksiin nähden ja tottumattomat suuriin nautintoihin. Sellaisia miehiä varten tulee meidän siis runsaasti teurastaa suuri joukko karjaa sekä valmistaa ja asettaa ne leirissämme esille ateriaksi ja lisäksi myös ruukkuja, runsaasti täynnä sekoittamatonta viiniä, ja kaikenmoisia ruokia. Sen tehtyämme tulee meidän jättää jälkeemme sotajoukon huonoin osa, ja muiden taas tulee vetäytyä takaisin joelle. Ja ellen erehdy mielipiteessäni, niin he nähdessään niin paljon hyvyksiä, tulevat kääntymään niiden puoleen, ja meille jää sen kautta

tilaisuus suorittamaan suuria töitä."

208. Nämä mielipiteet olivat toisiansa vastassa. Mutta jättämällä sikseen edellisen mielipiteen Kyros valitsi Kroisoksen ja käski Tomyrista vetäytymään takaisin, koska hän itse aikoi kulkea joen yli kuningattaren maahan. Tämä peräytyi, niinkuin ennakolta oli luvannut. Kyros taas uskoi Kroisoksen poikansa Kambyseen huostaan, jolle hän antoi hallituksen. Ja paljon kehoiteltuaan tätä kunnioittamaan ja kohtelemaan Kroisosta hyvin, siinä tapauksessa että ylimeno massageteja vastaan ei onnistuisi, — paljon siis kehoiteltuaan ja lähetettyään heidät pois Persiaan, Kyros itse sotajoukkoineen kulki joen yli.

209. Sittenkuin Kyros oli päässyt toiselle puolen Araxeen, hän yön tultua nukkuessaan massagetien alueella näki tällöisen näyn. Hän oli unessa näkevinään vanhimman Hystaspeen pojista, hartioissa siivet, joista toisella varjosti Aasian, toisella Europan. Akhaimenidi Hystaspeen, Arsameen pojan, lapsista oli vanhin Dareois, joka silloin oli noin kahdenkymmenen vuotias ja oli jätetty Persiaan syystä, että ei vielä ollut sotilasiässä. Kun nyt siis Kyros oli herännyt, hän harkitsi itsekseen näkyä. Koska näky hänestä näytti merkilliseltä, hän kutsui luokseen Hystaspeen, otti hänet yksikseen ja lausui: "Hystaspes, sinun poikasi on tavattu vehkeilemästä minua ja minun hallitustani vastaan. Kuinka minä tämän niin varmaan tiedän, sen tahdon ilmoittaa. Minusta jumalat pitävät huolta ja näyttävät minulle ennakolta kaikki uhkaavat vaarat. Niinpä minä siis viimekuluneena yönä nukkuessani näin sinun vanhimman poikasi hartioissa siivet, joista toisella varjosti Aasian, toisella Europan. Tämän näyn johdosta niinmuodoin ei ole muuta mahdollista, kuin että hän vehkeilee minua vastaan. Matkusta siis sinä pikimmiten takaisin Persiaan ja laita niin, että, kohta kun minä, laskettuani massagetit valtani alle, tulen sinne, asetat poikasi minun eteeni tutkittavaksi."

210. Niin Kyros lausui, koska luuli Dareioksen vehkeilevän häntä vastaan. Mutta itse asiassa jumaluus ilmaisi hänelle ennakolta, että hän tulisi kuolemaan siinä paikassa, ja että hänen kuninkuutensa oli siirtyvä Dareiokselle. Hystaspes vastasi siis näin: "pois se, että olisi ketään persialaissyntyistä miestä, joka sinua vastaan vehkeilisi, ja jos semmoinen on, joutukoon hän pikimmiten turmion omaksi. Olethan sinä orjista tehnyt persialaiset vapaiksi, muiden hallitsemista kaikkien hallitsijoiksi. Mutta jos nyt joku näkysi ilmoittaa, että minun poikani suunnittelee vallankumousta vastaan, niin minä annan hänet sinun käsiisi, kohdellaksesi häntä niinkuin tahdot."

211. Näin vastattuaan Hystaspes kulki Araxeen yli ja meni Persiaan, vartioidakseen poikaansa Dareiosta Kyroksen varalle. Mutta Kyros eteni Araxeen luota yhden päivämatkan ja teki niinkuin Kroisos oli neuvonut. Senjälkeen Kyros ynnä se osa persialaisten sotajoukkoa, joka oli taistelukuntoinen, marssi takaisin Araxeelle, jätettyään huonon osan jällelle. Näiden Kyroksen sotajoukosta jääneiden kimppuun hyökkäsi massagetien kolmas osa, surmasi heidät, heidän vastarinnastaan huolimatta, ja nähtyään tarjonaolevan aterian he, niin pian kuin olivat lyöneet vastustajansa, laskeutuivat sen ääreen syömään. Ja kyllykseen syötyään ja juotuaan viiniä he nukkuivat. Mutta silloin hyökkäsivät persialaiset heidän kimppuunsa, surmasivat useita heistä ja ottivat vielä useampia vangiksi, muiden muassa myös massagetien päällikön, Tomyriin pojan, jonka nimi oli Spargapises.

212. Saatuaan tietää, kuinka oli käynyt sotajoukon ja poikansa, Tomyris lähetti Kyroksen luo airueen, joka lausui näin: "vereen kyllästymätön Kyros, älä ollenkaan ylvästele siitä seikasta, mikä on tapahtunut, että nimittäin viiniköynnöksen hedelmällä, jolla juovutatte itsenne ja raivoatte siihen määrään, että samalla kuin viini valuu alas ruumiiseen, teistä lähtee pahoja sanoja — että siis semmoisella myrkyllä pettämällä olet poikani masentanut, vaan ei voimien takaisella taistelulla. Ota niinmuodoin varteen se neuvo, minkä hyväntahtoisesti sinulle annan. Anna pois poikani ja lähde sitten matkaasi ilman mitään rangaistusta, vaikka olet häväissyt kolmannen osan massagetien sotajoukosta. Mutta jos et tätä tee, niin minä vannon kautta auringon, massagetien herran, että minä tulen tekemään niin, että saat kylläksesi verta, olitpa kuinka kyllästymätön tahansa."

213. Kun nämät sanat tuotiin Kyroksen kuuluviin ei hän ollenkaan niistä välittänyt. Mutta kohta kun päihtymys oli lähtenyt Tomyris-kuningattaren pojasta, Spargapiseestä, ja hän huomasi, kuinka onnettomassa tilassa oli, hän pyysi Kyrokselta päästä vapaaksi kahleistaan, ja hän pääsikin vapaaksi. Vaan heti kun hänet oli vapautettu, ja hän saattoi esteettä liikuttaa käsiään, hän teki lopun itsestään. Sillä tavoin siis hän päätti päivänsä.

214. Koska Kyros ei kuunnellut Tomyrista, niin tämä kokosi koko sotavoimansa ja iski yhteen Kyroksen kanssa. Tätä taistelua minä arvostelen ankarimmaksi kaikista taisteluista, mitä barbarien kesken on ollut, ja olen kuullut siinä käyneen seuraavasti. Ensiksi kerrotaan heidän seisoneen matkan päässä toisistaan ja ampuneen toisiansa vastaan, mutta sittemmin, kun nuolet heiltä oli ammuttu pois, olivat he karanneet yhteen ja keihäin sekä tikarin toisiinsa takertuneet. Pitemmän aikaa molemmat taistelussa pitivät puoliaan, eikä kumpainenkaan puoli tahtonut paeta. Mutta lopuksi massagetit pääsivät voitolle. Enin osa persialaista sotajoukkoa tuhoutui täten siihen paikkaan, niinpä myös itse Kyros kuoli, hallittuaan kaikkiaan yhdeksänkolmatta vuotta. Mutta Tomyris täytti säkin ihmisverellä ja

etsi persialaisten kuolleitten joukosta Kyroksen ruumista; ja niin pian kuin hän sen löysi, hän laski hänen päänsä säkkiin. Ja herjaten vainajaa hän päälle päätteeksi sanoi näin: "vaikka elän ja olen taistelussa sinut voittanut, sinä kuitenkin olet minut syössyt turmioon, kun petoksella vangitsit poikani. Mutta minäpä tahdon, niinkuin uhkasinkin, verellä sinua kyllästyttää." Useista kertomuksista, joita on olemassa Kyroksen kuolemasta, on tämä minusta uskottavin.

215. Massageteillä on samanlainen vaateparsi ja elinlaatu kuin skyyteillä. He esiintyvät joko ratsumiehinä tai jalkamiehinä — kumpaakin tapaa he käyttävät —, tahi myös jousi- ja keihäsmiehinä, ja heillä on tapana käyttää kaksiteräistä kirvestä. Kultaa ja vaskea he käyttävät kaikkeen. Sillä kaikkeen, mikä kuuluu keihäsiin, nuolenkärkiin ja kirveisiin, he käyttävät vaskea. Mutta päähineitä, voitä ja olkanauhoja he koristavat kullalla. Samalla tapaa he pukevat hevosten rinnat vaskihaarniskoihin, mutta ohjaksiin, suitsiin ja hevosen päänkoristeisiin he käyttävät kultaa; vaan rautaa ja hopeaa he eivät ollenkaan käytä. Semmoista näet ei heillä ole maassaan, jota vastoin heillä on kultaa ja vaskea suunnattomat määrät.

216. Heillä on seuraavat tavat. Jokainen tosin ottaa itselleen vaimon, mutta ne ovat yhteiset kaikille. Sillä mitä helleenit sanovat skyytien tekevän, sitä eivät tee skyytit, vaan massagetit. Niinpä aina kun massagetilaisen miehen tekee mieli naista, hän ripustaa viinensä tämän vaunujen eteen ja pitää kainostelematta yhteyttä hänen kanssaan. Mitään määrättyä elämänrajaa ei heillä ole säädettyä. Vaan kun joku on tullut hyvin vanhaksi, tulevat kaikki hänen läheisensä kokoon, teurastavat hänet ynnä hänen mukanaan elukoita, keittävät lihat ja pitävät kestiä. Tätä heillä pidetään autuaimpana loppuna. Mutta tautiin kuollutta he eivät syö, vaan kätkevät maahan, murehtien sitä, että hän ei joutunut uhratuksi. He eivät kylvä mitään, elävät nautaeläimistä ja kaloista, joita heille runsaasti tulee Araxes-joesta, ja juovat maitoa. Jumalista he kunnioittavat ainoastaan aurinkoa, jolle uhraavat hevosia. Sen uhrin merkitys on tämä: nopeimmalle kaikista jumalista he omistavat nopeimman olennon.

TOINEN KIRJA.

1. Kyroksen kuoltua sai kuninkuuden Kambyses, Kyroksen ja Kassandanen, Farnaspeen tyttären, poika saman kuningattaren, jonka aikaisemmin tapahtuneen kuoleman johdosta Kyros itse osoitti suurta surua ja käski myös kaikkien alamaistensa tehdä samoin. Mainitun naisen ja Kyroksen poika siis oli Kambyses, joka katsoi ioonilaisia ja aiolilaisia isältä perityiksi orjikkeeseen, teki sotaretken Egyptiä vastaan ja otti muiden hallitsemiensa kansojen ohella mukaansa myös ne helleenit, joita vallitsi.

2. Ennenkuin Psammetikhos hallitsi egyptiläisiä, nämä pitivät itseään ensimmäisinä kaikista ihmisistä. Mutta siitä perin kun Psammetikhos, tultuaan kuninkaaksi, tahtoi tietää, ketkä olivat ensimmäiset ihmiset, he pitivät fryygalaisia itseään vanhempina, mutta itseään muita vanhempina. Kun nimittäin Psammetikhos ei tiedustelemalla voinut keksiä mitään keinoa sen kysymyksen selvittämiseksi, ketkä ovat olleet ensimmäiset ihmiset, niin hän ryhtyi seuraavaan juoneen. Hän otti kaksi halpaa syntyperää olevaa, vastasyntynyttä lasta ja antoi ne muutamalle paimenelle kasvatettavaksi laumojensa joukossa sillä tavalla, että kielsi ketään lasten kuullen ääntämästä mitään, vaan tuli niiden yksikseen maata autiossa majassa. Ajallansa tuli paimenen viedä heidän luokseen vuohia, ruokkia heitä maidolla ja toimittaa muut askareet. Tämän Psammetikhos teki ja määräsi senvuoksi, että tahtoi kuulla, minkä äänen lapset, epäselvästä sopertamisesta päästyään ensin lausuivat. Ja niin tapahtuikin. Kun nimittäin paimen kahden vuoden ajan siten tehtyään kerran avasi oven ja astui sisään, niin molemmat lapset ryntäsivät häntä vastaan ja ojentaen käsiään lausuivat: "bekos". Aluksi paimen sen kuultuaan pysyi hiljaa. Mutta kun tämä sana tavallisesti uudistui joka kerta kun hän kävi niitä katsomassa, niin hän ilmaisi sen herralleen ja vei lapset tämän käskystä hänen nähtäväkseen. Kuultuaan itsekin sen Psammetikhos tiedusteli, ketkä ihmiset käyttävät nimitystä "bekos" jostakin esineestä, ja tiedustellessaan sai hän tietää, että fryygalaiset siten nimittävät leipää. Siten egyptiläiset myönsivät ja siitä tapauksesta he päättivät, että fryygalaiset ovat heitä vanhemmat. Että niin tapahtui, sen kuulin Hefaistoksen papeilta Memfiissä. Helleenit sitävastoin kertovat paljon muun joutavan ohella, että Psammetikhos leikkasi muutamilta naisilta pois kielet ja antoi lasten sitten elää näiden naisten luona.

3. Lasten hoidon suhteen he siis kertoivat näin. Ja minä kuulin myös muuta Memfiissä, jouduttuani puheisiin Hefaistoksen pappien kanssa. Minä käännyin myös Teebaan ja Heliopoliiseen, siitä syystä että tahdoin tietää, pitivätkö sieltä saamani tiedot yhtä sen kanssa, mitä Memfiissä kerrottiin. Sillä Heliopoliin asukkaiden sanotaan egyptiläisten joukosta paraiten tuntevan historiaa. Siellä kuulemistani kertomuksista, mikäli ne koskevat jumalia, en ole halukas kertomaan muuta kuin vain niiden nimet, koska arvelen, että kaikilla ihmisillä on yhtä vähän tietoa niistä. Ja sen, minkä minä niistä olen mainitseva, tulen muun yhteyden pakoittamana mainitsemaan.

4. Mitä inhimillisiin asioihin tulee, niin mainitut papit keskenään yhtäpitäväisesti sanoivat, että egyptiläiset ensiksi kaikista ihmisistä keksivät vuoden, jakamalla sen vuodenaikojen mukaan kahteentoista osaan. Sen he sanovat keksineensä tähdistä. He laskevat minun nähdäkseni siinä kohden viisaammin kuin helleenit, että helleenit vuodenaikojen vuoksi joka toinen vuosi asettavat väliin kuukauden, jota vastoin egyptiläiset laskevat kaikki kaksitoista kuukautta kolmekymmeneksi päiväksi ja lisäävät sitten joka vuosi viisi päivää ulkopuolelle laskua, jotenka vuodenaikojen kehä kierrossaan aina sattuu samaan aikaan. He sanoivat, että egyptiläiset ensiksi ovat ottaneet käytäntöön kahdentoista jumalan nimitykset, jotka helleenit heiltä ovat saaneet, ja että he ensiksi omistivat alttareita, kuvia, patsaita ja temppeleitä jumalille sekä kaiversivat kuvia kiviin.

Ja että enin osa tästä on tapahtunut sillä lailla, sen he tosiasiolla näyttivät toteen. Ensimmäinen ihminen, joka hallitsi Egyptiä heidän mukaansa, oli Min. Hänen aikanaan oli muka koko Egypti, paitsi Teeban piiriä, suona, eikä veden yläpuolelle kohonnut mitään siitä maasta, mikä nyt on tällä puolella Moiris-järveä, johon mereltä on seitsemän päivän laivamatka ylävirtaan.

5. Ja mielestäni he puhuivat oikein maan suhteen. Onhan ennalta kuulemattakin selvää sille, joka näkee ja jolla on ymmärrystä, että se osa Egyptiä, johon helleenit purjehtivat, on vesijättömaata ja joen lahja, jopa että vielä sekin, mikä on tämän järven tuolla puolen aina kolmen päivän laivamatkaan saakka, ja josta he eivät enää kertoneet mitään sellaista, on toinen samanlainen voittomaa. Egyptinmaan luonne on nimittäin tämmöinen. Ensiksikin, jos vielä lähestyessään sitä ja ollessaan päivämatkan päässä maasta, laskee luodin pohjaan, saadaan sieltä mutaa jopa yhdentoista sylen syvyydeltäkin. Tämä osoittaa, että tulvamaata ulottuu näin kauas.

6. Egyptin pituus pitkin merta on kuusikymmentä skhoinia, niinkuin me määrittelemme Egyptiä, Plinthinen mutkasta aina Serbonis-järveen saakka, jonka luona Kasion-vuori on. Siitä lukien siis on kuusikymmentä skhoinia. Sillä kaikki ihmiset, joilla on puute maasta, mittaavat sylillä maataan, joilla on vähemmän puutetta, stadioneilla, joilla on paljon maata, parasangeilla, ja joilla on hyvin runsaasti, skhoineilla. Parasangi tekee kolmekymmentä stadionia, kukin skhoini, joka on egyptiläinen mitta, kuusikymmentä stadionia. Siten olisi se osa Egyptiä, joka on meren luona, kolmetuhattakuusisataa stadionia.

7. Sieltä aina Heliopoliiseen saakka, joka sijaitsee keskiosassa maata, Egypti on leveä, kokonaan lakea, vesiperäinen ja liejuinen. Matka mereltä sisämaahan, Heliopoliiseen, on pituudelleen jotenkin sama kuin matka Atenasta, kahdentoista jumalan alttarilta, Pisaan, Zeus Olympolaisen temppelin tykö. Jos nimittäin laskisi, huomaisi näiden matkojen erotuksen olevan vallan vähäisen, ei enempää kuin viisitoista stadionia. Sillä matka Pisasta Atenaan on viisitoista stadionia vailla tuhattaviittäsataa, mutta matka mereltä Heliopoliiseen on täyteen tämä määrä.

8. Mutta Heliopoliista ylöspäin Egypti on kapea. Toisella puolen näet pitkitty Arabian vuorijono, kulkien pohjoisesta etelään ja suvea kohti ja ulottuen aina niinkutsuttuun Punaiseen mereen saakka. Siinä ovat ne kivilouhokset, joita on louhittu Memfiin pyramideja varten. Siinä vuorijono kääntyy ja päätty sitten mainittuihin paikkoihin. Mutta missä se on leveimmillään, siinä se, kuten kuulin, on kahden kuukauden matkan pituinen idästä länteen, ja sen äärimäiset seudut itäänpäin tuottavat suitsutusta. Semmoinen siis se vuori on. Libyaan päin olevassa Egyptin osassa kulkee toinen kallioinen vuorijono, jossa pyramidit ovat; se on hiekan peittämä, samoinkuin se osa Arabian vuorta, joka kulkee eteläänpäin. Heliopoliista alkaen siis maa, sikäli kuin se kuuluu Egyptiin, ei enää ole laaja, vaan Egypti on ainoastaan noin neljäntoista päivän laivamatkan levyinen. Maa on tasankoa, ja siitä kohtaa, mistä se on kapein, minun nähdäkseni ei enempää kuin noin kahdensadan stadionin levyinen Arabian vuoresta niinkutsuttuun Libyan vuoreen.

9. Siten tämä maa on muodostunut. — Heliopoliista Teebaan on yhdeksän päivän laivamatka ylävirtaan, neljätuhattakahdeksansataakuusikymmentä stadionia matkaa, mikä tekee kahdeksankymmentäyksi skhoinia. Jos laskee yhteen nämä stadionit, niin on se osa Egyptiä, joka on meren luona, niinkuin jo ennenkin olen osoittanut, kolmetuhattakuusisataa stadionia. Mutta minkä verran on mereltä keskimaahan, Teebaan saakka, tahdon ilmoittaa. Sitä on kuusituhattakaksikymmentä stadionia. Teebasta taas Elefantine nimiseen kaupunkiin on tuhatkahdeksansataa stadionia.

10. Enin osa tätä yllämainittua maata näytti minusta itsestänikin, aivan niinkuin papitkin sanoivat, olevan egyptiläisille myöhemmin tullutta vesijättömaata. Sillä mainittujen, Memfiin yläpuolella sijaitsevien vuorten välinen maa näytti minusta kerran olleen meren lahti, samoinkuin Monin, Teuthranian ja Efesoksen seudut sekä Maiandroksen tasanko, sikäli kuin on lupa verrata näitä vähäisiä seikkoja suuriin. Sillä niistä joista, jotka ovat maaduttaneet mainitut seudut, ei yhtä ainoatakaan kannata laajuudeltaan verrata yhteenkään Niilin viidestä suuhaarasta. On olemassa muitakin jokia, jotka suuruudelleen eivät tule Niilin rinnalle, mutta silti ovat saaneet suuria töitä aikaan. Niitä saatan mainita nimeltä useitakin, ja varsinkin Akhelooksien, joka virtaa Akarnanian kautta sekä laskee mereen ja on tehnyt puolet Ekhinadien saarista mannermaaksi.

11. Arabianmaassa on, lähellä Egyptiä, merenlahti, joka tunkee niinkutsutusta Punaisesta merestä maahan ja on niin pitkä ja kapea, kuin juuri käyn ilmoittamaan. Se on niin pitkä, että jos alkamalla sisimmästä sopukasta purjehtii väljälle merelle, siihen matkaan menee soudettaessa neljäkymmentä päivää. Leveydeltään lahti on siitä kohtaa, mistä se on leveimmillään, puolen päivän laivamatkan mittainen. Siinä on joka päivä vuoksi ja luode. Toinen samanlainen lahti näyttää minusta Egyptikin kerran olleen, joten toinen lahti pohjoisesta merestä tunki Etiopiaa kohti, Arabianlahti taas etelästä kulki Syyriaa kohti, niin että molemmat melkein tunkivat sopukoillaan toisiinsa kiinni ja poikkesivat toistensa suunnasta vain sen verran, että jäi väliin maakaistale. Jos siis Niili tulee kääntämään uomansa mainittuun Arabianlahteen, niin mikä estää tätä kahdessakymmenessä tuhannessa vuodessa maatumasta, kun joki yhä siihen virtaa. Luulenpa, että se kymmenessäkin tuhannessa vuodessa täytyisi. Kuinka ei sillä ajalla, joka on kulunut ennen minun syntymääni, vielä paljoa tätä suurempikin lahti olisi täyttynyt niin suuren ja niin toimeliaan joen vaikutuksesta?

12. Mitä siis Egyptiin tulee, niin minä sekä uskon niitä, jotka tämän väittävät, että itse luulen asianlaidan olevan aivan sillä lailla, katsoen siihen, että Egypti pistäytyy ulommaksi kuin siihen rajoittuva maa, että vuorilla tavataan näkinkenkiä, että suolavettä tihkuu esiin, jotta se vahingoittaa pyramidejakin, ja että Egyptissä ainoastaan Memfiin yläpuolella olevalla vuorella on hiekkaa. Lisäksi Egypti ei ole samankaltainen kuin sen rajamaa Arabia tai Libya tai edes Syyria; Arabian rannikolla asuu näet syyrialaisia. Egypti on nimittäin mustaa ja möyheätä maaperää, se kun on virran Etiopiasta tuomaa liejua ja tulvamaata. Libya sitävastoin on, niinkuin tiedämme, punaisempaa ja jonkun verran hiekkaisempaa, ja Arabia sekä Syyria savisemmat ja kiviperäiset.

13. Myös seuraavan suuren ihmeen tämän maan suhteen papit kertoivat, että nimittäin aina kun joki Moiris-kuninkaan aikana nousi vähintään kahdeksan kyynärää, se kasteli Memfiin alapuolella olevaa Egyptiä. Eikä Moiris vielä ollut yhdeksäsataa vuotta ollut kuolleena, silloin kun minä tämän kuulin papeilta. Mutta nykyään joki ei kohoa yli maan, jollei se nouse vähintään kuusitoista tai viisitoista kyynärää. Ja jos tämä maa samassa suhteessa kasvaa korkeudelleen ja yhtäpaljon karttuu laajuudelleen, niin tulevat luullakseni Moiris-järven alapuolella ja niinkutsutussa Deltassa (s.o. suistamossa) asuvat egyptiläiset ikipäiviksi kärsimään samaa haittaa kuin mitä sanovat helleenien kärsivän, koska Niili ei enää tulvi yli maan. Sillä saatuaan tietää, että sataa yli koko helleenien maan, ja että sitä eivät kastele joet, niinkuin heidän omaa maataan, egyptiläiset sanoivat, että jos helleenit joskus pettyvät toiveessaan, he tulevat kurjasti näkemään nälkää. Se lausunto tiesi, että jos jumala ei tahdo helleeneille suoda sadetta, vaan antaa kuivuuden jatkua, niin helleenit tulevat kuolemaan nälkään. Sillä eihän heillä ole muuta keinoa saada vettä kuin Zeulta yksinään.

14. Ja siinä egyptiläiset puhuvat oikein mitä helleeneihin tulee. Mutta annappas, kun ilmoitan, miten on laita egyptiläisten itsensä. Jos, kuten ennenkin olen maininnut, Memfiin alapuolella oleva maa — sehän se on, joka kasvaa — kasvaisi korkeudelleen suhteessa kuluneeseen aikaan, mikä muu olisi siitä seurauksena, kuin että siellä asuvat egyptiläiset tulisivat näkemään nälkää, jos heidän maassaan ei sada, eikä joki kykene kohoomaan vainioille? Mutta, niinkuin nyt on asiain tila, niin he korjaavat viljan maasta vähemmällä vaivalla kuin ketkään muut ihmiset, vieläpä kuin toiset egyptiläiset. Heidän nimittäin ei tarvitse nähdä vaivaa vakojen kyntämisestä auralla tai kuokkimisesta, eikä heidän ole tarvis toimittaa mitään muutakaan, mitä ihmiset viljansa saamiseksi puuhaavat. Vaan sittenkin joki itsestään on tullut ja kastellut heidän vainioitaan, ja kastettuaan jälleen poistunut, silloin jokainen kylvää vainionsa ja laskee siihen sikoja; ja annettuaan sikojen tallata siemenen maahan, hän odottaa leikkuaikaa, jolloin sioilla puittaa viljan ja vihdoin korjaa sen talteen.

15. Jos nyt siis tahtoisimme noudattaa ioonilaisten mielipiteitä Egyptistä, jotka sanovat, että Egyptin muodostaa ainoastaan suistamo, jolloin he lukevat siihen kuuluvaksi rannikon niinkutsutusta Perseuksen vartiotornista Pelusionin kalankuivauspaikoille saakka, minne on neljäkymmentä skhoinia, ja sanovat sen ulottuvan mereltä sisämaahan Kerkasoros-kaupunkiin saakka, jonka kohdalla Niili haarautuu, virraten Pelusioniin ja Kanobokseen, mutta väittävät, että muut osat Egyptiä kuuluvat osaksi Libyaan, osaksi Arabiaan — jos siis tätä mielipidettä noudattaisimme, voisimme sen nojalla näyttää toteen, että egyptiläisillä aikaisemmin ei ollut mitään maata. Sillä, niinkuin egyptiläiset itse sanovat ja minusta näyttää, on suistamo tulvamaata ja vasta äskettäin niin sanoakseni tullut päivän valoon. Jos heillä nyt ei ole ollut mitään maata, miksi he sitten suotta häärivät otaksumalla olevansa ensimmäiset ihmiset? Eikä heidän olisi ollut tarvis ruveta tutkimaan, mitä kieltä lapset ensiksi puhuisivat. Enpä luule egyptiläisten syntyneen samalla kertaa kuin se maa, jota ioonilaiset sanovat Deltaksi, vaan luulen heidän aina olleen olemassa siitä saakka, jolloin ihmiskunta syntyi; ja maan edetessä ovat monet heistä jääneet jällelle, mutta monet vähitellen vetäytyneet virtaa myöten alas. Muinaisajalla ainakin kutsuttiin Egyptiksi Teebaa, ja sen alueen ympäryys oli kuusituhattasatakaksikymmentä stadionia.

16. Jos siis meidän mielipiteemme näistä seikoista pitää paikkansa, niin ioonilaisilla ei ole oikeata käsitystä Egyptistä. Jos taas ioonilaisten mielipide on oikea, niin minä näytän toteen, että helleenit ja ioonilaiset itse eivät osaa laskea lukua, väittäessään, että on kaikkiaan kolme maanosaa, Europpa, Aasia ja Libya. Neljänneksiheidän heidän täytyy lukea Egyptin suistamo, jos nimittäin se ei ole Aasiata eikä

Libyaa. Sillä tämän käsityksen mukaan ei Niili ole se, joka erottaa Aasian Libyasta; ja koska Niili jakaantuu mainitun suistamon kärjen kohdalla, niin viimeksi mainittu tulisi olemaan Aasian ja Libyan välillä.

17. Niinpä me heitämme sikseen ioonilaisten mielipiteen ja itse puolestamme sanomme tämän seikan suhteen näin. Egyptin muodostaa koko tämä egyptiläisten asuma maa, samoin kuin Kilikian kilikialaisten ja Assyrian assyrialaisten asuma maa, emmekä oikeudenmukaisesti tunne muuta rajaa Aasialle ja Libyalle kuin Egyptin rajat. Jos sitä vastoin hyväksymme helleenien otaksunan rajan, täytyy meidän olettaa, että koko Egypti, alkaen Katadupa-putouksesta ja Elefantine-kaupungista on jaettu kahteen osaan, joista toinen kuuluu Libyaan, toinen Aasiaan. Sillä Niili alkaa Katadupa-putouksesta ja virtaa mereen, halkaisten Egyptin keskeltä. Aina Kerkasoros-kaupunkiin saakka Niili virtaa yhtenä jokena, mutta siitä kaupungista alkaen se jakaantuu kolmeen reittiin. Sitä, joka kääntyy itään päin, sanotaan Pelusionin suuhaaraksi. Toinen reiteistä antaa länteenpäin ja sen nimenä on Kanoboksen suuhaara. Niilin suora reitti taas on tämmöinen. Kulkiessaan ylämaista päin se saapuu suistamon kärjen luo, mutta siitä alkaen se, halkaisten suistamon keskeltä, laskee mereen, eikä se tuo vähintä vesimäärää tai ole vähimmin kuuluisa. Sitä kutsutaan Sebennytoksen suuhaaraksi. On olemassa myös kaksi muuta suuhaaraa, jotka erottautuvat Sebennytoksen haarasta ja kulkevat mereen. Niitten nimet ovat, toisen Saiin, toinen Mendeen suuhaara. Sitä vastoin bolbitinen ja bukolinen suuhaara eivät ole luontaisia, vaan kaivetut.

18. Sen mielipiteeni puolesta, että Egypti on niin suuri kuin minä järkiperusteella olen näyttänyt, puhuu myös Ammonin oraakelin antama vastaus. Sen minä sain tietää vasta sen jälkeen kuin jo olin muodostanut mielipiteeni. Sillä kun Mareia ja Apis nimisten kaupunkien asukkaat, jotka asuivat Libyaa vastaan rajoittuvassa osassa Egyptiä ja itse pitivät itseään libyalaisina eivätkä egyptiläisinä, olivat vaivatut jumalanpalvelukseen kuuluvista menoista eivätkä tahtoneet kieltäytyä syömästä lehmänlihaa, he lähettivät Ammonin luo sanomaan, ettei heillä ollut mitään yhteistä egyptiläisten kanssa. He asuivat muka suistamon ulkopuolella eivätkä tapojensa puolesta pitäneet yhtä egyptiläisten kanssa ja tahtoivat, että heidän olisi lupa syödä kaikkia ruokia. Mutta jumala ei sallinut heidän tehdä tätä, vaan sanoi, että Egypti on se maa, jota Niili saapuessaan kastelee ja egyptiläisiä ne, jotka asuvat Elefantine-kaupungin alapuolella ja juovat siitä joesta. Semmoinen oraakelinvastaus heille annettiin.

19. Sen jälkeen kuin Niili on paisunut, se ei tulvi ainoastaan yli suistamon, vaan myös monin paikoin niin sanotun Libyan ja Arabian yli, kahden päivämatkan pituudelle kummallekin puolelle, välistä kuitenkin enemmän, välistä vähemmän.

Mitä joen luontoon tulee, en voinut saada siitä mitään tietoa en papeilta enkä keneltäkään muulta. Olin kuitenkin halukas saamaan heiltä tietää, minkä vuoksi Niili paisuu ja on tulvillaan sata päivää, alkaen kesäpäivän seisauksesta, mutta saavutettuaan tämän päiväluvun, jälleen vetäytyy takaisin ja vähenee uomassaan, niin että se pysyy matalana koko talven aina seuraavaan kesäpäivänseisaukseen saakka. Kaiken tämän suhteen en pystynyt saamaan keltään egyptiläiseltä mitään tietoa, tutkiskellessani heiltä, mikä kyky Niilillä on olla päinvastaista luontoa kuin muut joet. Näitä seikkoja tahdoin tietää ja tutkiskelin niitä, kuin myös minkä vuoksi Niili yksin kaikista joista ei aikaansaa tuulenpuuskaa.

20. Muutamat helleeneistä, jotka ovat tahtoneet tulla kuuluisiksi viisaudestaan, ovat tämän veden suhteen esittäneet kolmea eri mahdollisuutta, joista kuitenkin kaksi ovat semmoiset, etten katso tarvittavan niistä sen enempää puhua, kuin vain sen verran, että olen tahtonut mainita ne. Niistä toinen väittää asuntatuulten olevan syynä siihen, että joki paisuu, koska estävät Niiliä virtaamasta mereen. Mutta useinpa asuntatuulet eivät puhalla, ja Niili tekee kuitenkin samalla tavalla. Lisäksi, jos asuntatuulet olisivat siihen syynä, pitäisi kaikkien muidenkin jokien, jotka virtaavat asuntatuulia vastaan, käydä samalla tavoin kuin Niilin, ja sitä enemmänkin, kuta pienempiä ovat, ja kuta heikompi virta niissä on. Mutta monta jokea on Syyriassa, monta Libyassa, joitten suhteen ei mitään semmoista tapahdu kuin Niilin.

21. Toinen selitys on ymmärtämättömämpi äskenmainittua ja samalla jo sanomattakin ihmeellisempi. Se väittää, että Niili virtaa Okeanoksesta ja sen kautta aikaansaa puheenaolevan ilmiön, ja että Okeanos taas virtaa koko maan ympäri.

22. Kolmas selityksistä on kyllä kaikkein todennäköisin, mutta itse asiassa enimmin väärässä. Sillä sekään ei sano mitään, väittäessään, että Niili saa vetensä sulavasta lumesta. Sehän virtaa Libyasta Etiopian keskittse ja laskee Egyptiin. Kuinka sitten se voisi saada vetensä lumesta, se kun enimmäkseen virtaa mitä lämpimimmistä maista kylmempiin maihin? Miehelle, joka pystyy harkitsemaan tämmöisiä seikkoja, tarjoavat näistä maista puhaltavat lämpimät tuulet ensimmäisen ja tärkeimmän todistuksen siihen, että ei ole luultavaa, jotta Niili lumesta saisi vetensä. Toinen todistus on se seikka, että tuo maa alati on sateettomana ja jäättömänä; ja lumentulon jälkeen täytyy pakostakin seurata sadetta viisi päivää, niin että jos näissä tienoissa tulisi lunta, niissä myös sataisi. Kolmanneksi ovat ihmiset

kuumuudesta mustia. Ja ilmahaukat sekä pääskysset pysyvät siellä vuoden umpeensa eivätkä sieltä poistu; kurjet taas, jotka pakenevat, kun talvi tulee Skytytian maahan, matkaavat niihin paikkoihin talvehtimaan. Jos siis sataisi lunta vaikka kuinkakin vähän siinä maassa, jonka kautta Niili virtaa ja mistä se alkaa virrata, niin ei mikään näistä tosiasioista tapahtuisi, kuten välttämättömyys todistaa.

23. Sen mielipidettä, joka puhui Okeanoksesta, ei edes tarvitse näyttää vääräksi, koska hän liittää puheensa johonkin, joka on tuntematonta. En näet minä ainakaan tiedä minkään Okeanos-joen olemassaolosta, vaan luulen Homeroksen tai jonkun aikaisemmista runoilijoista keksineen sen nimen ja tuoneen sen runouteen.

24. Jos nyt minun itseni täytyy, moitittuani esilläolevia mielipiteitä, esittää oma kantani näistä hämäristä seikoista, niin tahdon ilmaista, minkä vuoksi minusta Niili kesäisin paisuu. Talvisin ajavat talvimyrskyt auringon pois sen vanhalta radalta, ja se saapuu Libyan yläosiin. Ja osoittaakseni aivan lyhyesti asian, niin sillä on kaikki sanottu. Sillä on luonnollista, että se maa, jota lähimpänä ja jossa juuri tämä jumala [s.o. Aurinko] oleskelee, enimmin janoo vettä, ja että siinä jokien omaperäiset vuolteet ehtyvät.

25. Osoittaakseni sen laveammalti, on asianlaita tämmöinen. Silloin kun aurinko kulkee etelä-Libyan yli, se aikaansaa seuraavan ilmiön. Koska ilma näillä seuduin alati on selkeä ja maa lämmin, siellä kun ei ole kylmiä tuulia, niin aurinko kulkiessaan vaikuttaa saman kuin sillä on tapana tehdä kesällä kulkiessaan keskitaivaalla. Se vetää nimittäin puoleensa vettä ja sen tehtyään se työntää veden pois pohjoisiin seutuihin, jolloin tuulet ottavat vastaan, hajoittavat ja sulattavat sen. Ja luonnollisesti tästä maasta puhaltavat tuulet, etelä ja lounas, ovat kaikista tuulista ne, jotka ovat sateisimmat. Mutta minusta näyttää siltä, että aurinko ei joka kerta laske luotaan kaikkea sitä vettä, minkä se vuotuisesti Niilistä saa, vaan että se myös jättää ympärilleen osan. Vaan talven lauhtuessa aurinko jälleen poistuu keskelle taivasta ja siitä perin se taas vetää kaikista joista samalla tapaa vettä. Siihen saakka toiset joet virtaavat suurina, niihin kun yhtyy paljon rankkasadevettä, ja koko maa on sateiden ja tulvapurojen vallassa; mutta kesällä, jolloin rankkasateet lakkaavat vuotamasta jokiin, ja aurinko vetää vettä niistä, ne ovat voimattomat. Niili taas, joka ei saa rankkasadetta, mutta jota aurinko vetää puoleensa, on luonnollisesti ainoa joki, joka talvella virtaa paljoa matalampana kuin kesällä. Sillä kesällä sitä vedetään yhtä paljon kuin kaikkia muitakin vesiä, mutta talvella sitä yksin ahdistetaan. Sillä lailla luulen auringon olevan syypäänä mainittuun ilmiöön.

26. Aurinko on niinkään minun mielipiteeni mukaan syynä myös siihen, että ilma siellä päin on kuivaa, se kun radallaan polttaa kaiken. Siten Libyan etäisimmässä osassa alati vallitsee kesä. Jos nyt vuodenaikojen asema muuttuisi, ja siinä osassa taivasta, missä nyt pohjoinen ja talvi sijaitsevat, olisi etelätuulen ja suven asema, ja pohjoinen sijaitsisi siinä, missä nyt etelä on, — jos niin olisi laita niin aurinko, talvimyrskyn ja pohjatuulen karkoittamana keskitaivaalta, menisi Europan etäisimpiin osiin, samoin kuin se meni Libyaan, ja kulkiessaan koko Europan läpi, se luullakseni vaikuttaisi Istroksen suhteen sen, minkä se nyt tekee Niilin suhteen.

27. Mitä siihen tulee, että Niilin luona ei puhalla tuulia, on minulla tämä mielipide: ei ole ollenkaan todennäköistä, että tuuli puhaltaa kovin lämpimistä seuduista, koska se tavallisesti puhaltaa jostain kylmästä.

28. Olkoon nyt tämän asian laita miten on ja miten se alunpitäen on ollut. Mutta Niilin lähteitä ei kukaan minun puheilleni tulleista egyptiläisistä, libyalaisista tai helleeneistä voinut vakuuttaa tuntevansa, paitsi Atenen temppelirahaston kirjuria Egyptin Sais-kaupungissa. Vaan hän tuntui ainakin minusta laskevan leikkiä, väittäessään tietävänsä sen niin varmasti. Hän sanoi nimittäin näin: "on olemassa kaksi vuorta, jotka päättyvät suippoon huippuun ja sijaitsevat Tebaiksessa olevan Syenen kaupungin ja Elefantinen välillä; niitten nimet ovat, toisen Krofi ja toisen Mofi. Näitten vuorten keskeltä pulppuavat Niilin lähteet, jotka ovat pohjattomat; toinen puoli vettä virtaa Egyptiin ja pohjatuulta kohti, toinen puoli Etiopiaan ja etelätuulta kohti." Ja että lähteet ovat pohjattomat, sen hän sanoi Egyptin kuninkaan Psammetikhoksen kokeen avulla saaneen selville. Hän punoi nimittäin monen tuhannen sylen pituisen köyden ja laski sen alas veteen, mutta ei päässyt pohjaan. Näin siis rahastonkirjuri selitti, jos nimittäin todella niin on asianlaita; mutta minun ymmärtääkseni joessa on joitakin voimakkaita pyörteitä ja vastavuolle, jotka viskaavat veden vuoria vastaan, niin että laskettu luoti ei voi päästä pohjaan. Mutta keltään muulta en voinut saada mitään tietoa.

29. Mutta mitä minä sitäpaitsi sain tietää, kun läksin Elefantine-kaupunkiin saakka omin silmin näkemään, ja mitä siitä alkaen kuulustelemalla muilta olen saanut tietää, se on seuraava. Jos menee Elefantine-kaupungista virtaa ylöspäin, niin maa kohoaa. Siinä täytyy siis sitoa kiinni laiva kummaltakin puolen ja vetää sitä kuin härkää ja kulkea siten. Ja jos köysi katkee, niin laiva lähtee menemään virran vuolteen voimasta. Tämä väli on neljän päivän laivamatka, ja Niili on tältä kohtaa yhtä mutkikas kuin Maiandros. Sillä tavoin täytyy matkustaa kaksitoista skhoinia. Sitten saavutaan lakealle tasangolle, missä Niili virtaa erään saaren ympäri. Sen nimi on Takhompo. Elefantinen takaisessa maassa,

samoin kuin toisessa puolessa saarta, asuu jo etiopilaisia, mutta toisessa puolessa egyptiläisiä. Saareen rajoittuu suuri järvi, jonka ympärillä asuu paimentolais-etiopeja. Sen yli purjehdittua tullaan jälleen Niilin uomaan, joka laskee tähän järveen. Sitten täytyy astua maihin ja jokea pitkin tehdä neljäkymmenen päivän matka. Sillä Niilistä kohoaa teräviä kiviä ja siinä on paljon kallioita, joitten välitse ei käy purjehtiminen. Nuo neljäkymmentä päivää mainitun maan läpi kuljettua, astutaan taas toiseen laivaan ja purjehditaan kaksitoista päivää, jonka jälkeen saavutaan suureen kaupunkiin, jonka nimi on Meroe. Tämän kaupungin sanotaan olevan muiden etiopilaisten emäkaupunki. Sen asukkaat kunnioittavat jumalista ainoastaan Zeusta ja Dionysosta, ja niitä he pitävät suurella arvossa, ja heillä on olemassa Zeun ennuspaikka. He lähtevät sotaretkelle, silloin kun tämä jumala oraakelineuvojensa kautta heitä siihen kääntää, ja sinne, mihin hän vain kääntää.

30. Viimemainitusta kaupungista purjehdittaessa tullaan, jälleen yhtä pitkässä ajassa kuin Elefantinesta tultiin etiopilaisten emäkaupunkiin, automolien (s.o. karkulaisten) luo. Näitten karkulaisten nimi on Asmakh, mikä sana helleenien kielellä merkitsee: kuninkaan vasemmalla kädellä seisovat. Nämä kaksikymmentäneljä tuhatta sotilassäätyyn kuuluvaa egyptiläistä olivat luopuneet etiopilaisten puolelle seuraavasta syystä. Psammetikhos-kuninkaan aikana oli vartiojoukkoja asetettuina sekä Elefantine-kaupunkiin, etiopilaisia vastaan, että Pelusionin Dafnaihiniin, arabialaisia ja syyrialaisia vastaan, ja vielä Mareiaan, Libyaa vastaan. Vielä minun aikanani on olemassa persialaisten vartiojoukkoja aivan niinkuin Psammetikhoksen aikana, sillä persialaiset pitivät vahtia Elefantinessä ja Dafnaissa. Kun nyt egyptiläiset olivat kolme vuotta pitäneet vahtia, eikä kukaan heitä vahdinpidoista vapauttanut, niin he neuvottelivat keskenään ja luopuivat kaikki yhteisestä päätöksestä Psammetikhoksesta sekä menivät Etiopiaan. Saatuaan sen tietää, Psammetikhos ajoi heitä takaa. Ja niin pian kuin hän heidät yllätti, hän pyysi hartaasti ja kehoitti, etteivät hylkäisi isiltä perittyjä jumaliaan, vaimojaan ja lapsiaan. Silloin oli, kuten kerrotaan, muuan heistä osoittanut kaluaan ja sanonut, että missä se on, siellä tulevat heidän sekä vaimonsa että lapsensa olemaan. — Sen jälkeen kuin he olivat saapuneet Etiopiaan, he antautuivat Etiopian kuninkaan valtaan. Ja tämä antoi heille seuraavan vastalahjan. Muutamat etiopilaisista olivat joutuneet hänen kanssaan riitaan. Nämä hän käski heidän karkoittaa ja sitten asettua heidän maahansa. Ja siitä perin kun he ovat asettuneet asumaan etiopien keskuuteen, etiopit, opittuaan egyptiläisiä tapoja, ovat tulleet sivistyneemmiksi.

31. Neljän kuukauden vesi- ja maamatkan pituudelta siis Niili on tunnettu, lukuunottamatta sitä matkaa, minkä se virtaa Egyptin läpi. Sillä jos laskee yhteen, niin huomataan, että tarvitaan niin monta kuukautta kulkeakseen Elefantinestä mainittujen automolien luo. Mutta siitä perin ei kukaan saata selvästi ilmoittaa mitään, sillä tämä maa on kuumuuden vuoksi autio.

32. Mutta seuraavan minä kuulin kyreneläisiltä miehiltä, jotka sanoivat tulleensa Ammonin oraakelin luo ja joutuneensa puheisiin ammonilaisten kuninkaan Etearkhoksen kanssa. He olivat muista puheaineista johtuneet juttelemaan Niilistä, ja siitä, kuinka ei kukaan tunne sen lähteitä. Silloin Etearkhos oli sanonut hänen luokseen kerran tulleen nasamonilaisia miehiä. Mainittu kansa on libyalainen ja asuu Syrtin luona sekä Syrtin itäpuolella olevassa maassa, ei kuitenkaan kauas itään. Kun nasamonit olivat saapuneet, ja heiltä kysyttiin, oliko heillä mitään enempiä kerrottavana Libyan erämaasta, he kertoivat näin. Heidän mahtavilla miehillään oli ollut ylimielisiä poikia, jotka miehiksi vartuttuaan olivat muiden toimeenpanemiensa vallattomuuksien muassa kerran arvalla määränneet viisi joukostaan lähtemään Libyan erämaihin, katsomaan voisivatko he mahdollisesti nähdä jotain enempiä kuin mitä oli nähty, silloin kun oli pisimmälle päästy. Sillä pitkin sitä osaa Libyaa, joka koskettaa pohjoista merta, Egyptistä alkaen aina Soloeisniemeen saakka, missä Libyan rannikko päättyy, asuu libyalaisia ja näitä useita eri kansoja, paitsi missä helleenit ja foinikialaiset asuvat. Mutta ylempänä, loitompana merestä ja meren ääressä asuvista ihmisistä, Libya on täynnä petoeläimiä. Ja tuolla puolen petoeläinten alueen on hiekkaa ja kauhean vedetöntä ja vallan autiota maata. Sittenkin siis nuorukaiset ikätoveriensä lähettäminä olivat lähteneet liikkeelle, he hyvin varustettuaan itseään vedellä ja ruokavaroilla ensin kulkivat asutun seudun kautta, sen tehtyään he saapuivat petoeläinten alueeseen, siitä he menivät erämaan halki, matkaten länsituulta kohti; tultuaan sitten laajan, hiekkaisen maan läpi, he vihdoinkin näkivät tasangolla kasvavia puita, joita he lähestyivät ja joiden hedelmiä he poimivat. Mutta heidän poimiessaan ilmestyi pieniä, keskikokoa vähäisempiä miehiä, jotka ottivat ja veivät heidät pois. Ja nasamonit ymmärsivät yhtä vähän viejien kieltä kuin nämä nasamonien. Mutta he veivät viimein mitä suurimpien soiden halki, ja tultuaan niiden läpi nämä saapuivat kaupunkiin, jossa kaikki olivat samankokoiset kuin viejät ja iholtaan mustat. Ja kaupungin ohi virtasi suuri joki, ja se virtasi lännestä auringonnousua kohti, ja siinä näkyi krokotiilejä.

33. Ammonilaisen Etearkhoksen kertomuksesta olkoon sen verran mainittuna, ja sitäpaitsi, että hän, niinkuin kyreneläiset sanoivat, väitti nasamonien palanneen takaisin, ja kaikkien ihmisten, joiden luo vain saapuivat, olevan noitia. Siispä tuon paikan ohi virtaavan joen Etearkhos päätti olevan Niilin, ja niinpä terve järkikin neuvoo. Virtaahan Niili Libyasta ja halkoo Libyan keskeltä. Ja, niinkuin minä arvaan päättämällä ilmeisistä asioista tuntemattomiin, niin se lähtee yhtä pitkien välimatkojen takaa kuin Istros. Sillä Istros-joki alkaa keltien maasta ja Pyrenen kaupungin luota sekä virtaa niin, että se

halkaisee Europan. Keltit taas asuvat ulkopuolella Herakleen patsaiden ja rajoittuvat kynesiläisiin, jotka Europan asujaimista asuvat viimeisinä länttä kohti. Virraten koko Europan kautta Istros päättyy Pontos Euxeinokseen, siihen paikkaan, missä miletolaisten lähettämät siirtolaiset, istrolaiset, asuvat.

34. Istros puolestaan on yleisesti tunnettu, se kun virtaa asutun seudun läpi, mutta Niilin lähteistä ei kukaan voi sanoa mitään. Sillä Libya, jonka läpi se virtaa, on asumaton ja autio. Ja kuinka pitkälle tiedustellessa sen juoksua saattoi päästä, olen maininnut. Se laskee Egyptiin; mutta Egypti on jotenkin suoraan vastapäätä vuorista Kilikiaa. Sieltä on suoraa tietä Sinopeen, Pontos Euxeinoksen rannalle, viiden päivän matka nopeakulkuiselle miehelle; Sinope taas sijaitsee vastapäätä sitä kohtaa, missä Istros laskee mereen. Siten luulen, että Niili, kulkiessaan koko Libyan läpi, on yhtä pitkä kuin Istros.

35. Olkoon tämä Niilin suhteen sanottu. Lähden nyt pitemmältä puhumaan Egyptistä, koska se omistaa enimmät ihmeet ja tarjoaa suurempia muistomerkkejä kuin koko muu maa. Siitä syystä tulee siitä enemmän puhuttavaksi.

Samoin kuin egyptiläisillä taivas on toisenlainen, ja heidän jokensa osoittaa toisenlaista luonnetta kuin muut joet, samoin heillä kaikkein useimmissa suhteissa on päinvastaiset tottumukset ja tavat kuin muilla ihmisillä. Heidän keskuudessaan naiset käyvät torilla tekemässä kauppvoja, mutta miehet ovat kotona kutomassa. Toiset kutovat työntämällä kuteen ylöspäin, egyptiläiset alaspäin. Taakkoja miehet kantavat päänsä päällä, naiset hartioillaan. Naiset heittävät vetensä seisaaltaan, miehet istualtaan. Tarpeella he ovat sisällä, mutta syövät ulkona kaduilla, jolloin selittävät, että mikä on häpeällistä, mutta välttämätöntä, on tehtävä salassa, mutta sitä, mikä ei ole häpeällistä, julkisesti. Ei yksikään nainen ole mies- tai naisjumalan pappina, mutta miehet kaikkien jumalten ja jumalatarten pappeina. Poikien ei ole ollenkaan pakko elättää vanhempiaan, jolleivät tahdo, mutta tytärten on ehdoton pakko, vaikka eivät tahtoisikaan.

36. Muualla jumalten papit käyttävät pitkää tukkaa, Egyptissä taas he ajavat hiuksensa. Muilla ihmisillä on surun aikana tapana, että lähimmät sukulaiset leikkaavat tukkansa lyhyeksi, egyptiläiset taas antavat kuolemantapauksissa sekä hiustensa että leukapartansa kasvaa, vaikka sillävälän ajavat ne. Muitten ihmisten elämä on erotettu eläimistä, egyptiläiset viettävät elämänsä yhdessä eläinten kanssa. Toiset elävät vehnästä ja ohrista, egyptiläisistä saa se joka niistä valmistaa elatuksensa, osakseen suurinta häpeätä; egyptiläiset nimittäin laittavat ravintonsa speltistä, jota muutamat kutsuvat maissiksi. He sotkevat taikinan jaloillaan, mutta saven käsillään, ja nostavat käsin myös lannan. Kalunsa toiset antavat olla niinkuin ovat, paitsi kaikkia niitä, jotka egyptiläisiltä ovat oppineet ympärileikkaamisen; viimemainitut nimittäin käyttävät tätä tapaa. Jokainen mies pitää kahta vaatekappaletta, jokainen nainen yhtä. Purjeiden renkaita ja köysiä toiset kiinnittävät ulkopuolelta, egyptiläiset sisäpuolelta. Helleenit kirjoittavat kirjaimensa ja laskevat lukua laskukivillään viemällä kätensä vasemmalta oikealle, egyptiläiset oikealta vasemmalle. Mutta vaikka tekevät niin, he väittävät itse vievänsä kätensä oikealle, helleenien taas vasemmalle. He käyttävät kahtalaista kirjoitusta, joista toista kutsutaan pyhäksi, toista kansanomaiseksi.

37. He ovat erinomaisen jumalaiset, vieläpä enimmäin kaikista ihmisistä, ja heillä on tämmöiset tavat. He juovat vaskipikareista, joita huuhtovat joka päivä eikä vain silloin tällöin. Heillä on aina yllään vastapestyt liinavaatteet ja ovat siinä hyvin tarkkoja. He ympärileikkaavat itsensä puhtauden vuoksi, pitäen tärkeämpänä olla puhtaat kuin komeat. Papit ajavat koko ruumiinsa joka toinen päivä, jottei tätä tai jotain muuta likaista olisi heidän päällään heidän palvellessaan jumalia. Papeilla on ainoastaan liinainen puku ja bybloksesta tehdyt jalkineet, eikä heidän ole lupa ottaa muuta pukua tai muita jalkineita. Kahdesti joka päivä ja kahdesti joka yö he pesevät itseään kylmällä vedellä. He vaarinottavat sitäpaitsi sanalla sanoen lukemattomia muita menoja. Mutta toiselta puolen he nauttivat melkoisia etuja. Yksityisomaisuudesta näet eivät he käytä tai kuluta mitään, vaan heillä on pyhät leipänsä leivottuina ja jokainen saa suuren määrän naudan- ja hanhenlihaa joka päivä, annetaanpa heille rypäleviiniäkin. Vaan kalaa ei heidän ole lupa maistaa. Papuja eivät egyptiläiset ollenkaan kylvä eivätkä syö raa'altaan tai keitettyinä niitä, joita siellä mahdollisesti kasvaa. Mutta papit eivät edes siedä nähdä niitä, koska pitävät palkohedelmiä epäpuhtaina. Jokaisella jumalalla on useita pappeja, eikä vain yksi, ja niistä on yksi ylimäinen pappi. Ja kun joku semmoinen on kuollut, asetetaan hänen poikansa hänen sijalleen.

38. Sonneja egyptiläiset pitävät Epafokselle pyhitettyinä ja siitä syystä he tutkivat niitä seuraavalla tavalla. Jos eläimessä nähdään vaikkapa vain yksi musta karva, niin sitä ei pidetä puhtaana. Tätä tarkastaa vartavasten siihen määrätty pappi, elukan sekä seistessä että selällään ollessa, ja vetää ulos kielen katsoakseen, onko se puhdas niistä säädetyistä merkeistä, jotka minä toisessa osassa historiaani olen mainitseva. Hän katselee myös, ovatko häntäkarvat sillä luonnollisesti kasvaneet. Jos se on vapaa kaikesta tästä, niin hän merkitsee sen käärimällä byblos-niintä sarvien ympäri, sivelee senjälkeen sinettisavea päälle ja painaa siihen sormuksensa. Ja sitten he vievät sen pois. Mutta sille, joka uhraa merkitsemättömän sonnin, on määrätty kuolemanrangaistus.

39. Semmoisellapa tavalla elukkaa tutkitaan. Mutta uhraaminen tapahtuu seuraavalla lailla. Vietyään merkityn elukan alttarin luo, missä aikovat uhrata sen, uhraajat sytyttävät tulen. Sitten he alttarilla olevan teuraan päälle valavat viiniä, kutsuvat avuksi jumalaa ja teurastavat eläimen. Ja teurastettuaan he leikkaavat poikki pään. Sitten he nylkevät elukan ruumiin ja vievät pois pään, monin kerroin sitä ensin kirottuaan. Ne, joilla on toripaikka, ja joiden keskuudessa asuu helleeniläisiä kauppiaita, vievät pään torille ja myyvät sen siellä pois, mutta ne, joilla ei ole saatavissa helleenejä, viskaavat sen jokeen. Ja he kiroavat päätä näillä sanoilla: "jos jonkun onnettomuuden pitää sattuman joko näille uhraajille tai koko Egyptille, niin se kääntyköön tähän päähän." Mitä nyt tulee uhrattujen eläinten päihin ja viiniuhriin, niin kaikki egyptiläiset noudattavat yhtäläisiä tapoja samalla lailla kaikissa uhritoimituksissa, ja tästä tavasta johtuu, ettei kukaan egyptiläinen maista minkään elollisen olennon päätä.

40. Mutta uhriteurasten sisälmysten poisottamiseen ja niiden polttamiseen katsoen on heillä säädettynä mikä tapa minkin uhrieläimen suhteen... [Tässä paikassa on tekstissä aukko.] Lähden niinmuodoin mainitsemaan, ketä jumalatarta he katsovat mahtavimmaksi ja kenenkä kunniaksi he viettävät suurinta juhlaa. Sittenkuin he rukoillen ovat nylkeneet härän, he ottavat pois koko vatsaontelon, jättävät muut sisälmykset ynnä rasvan paikoilleen, mutta leikkaavat poikki reisiluut, häntäluun, lapaluut ja kaulan. Sen tehtyään he täyttävät härän muun ruumiin puhtailla leivillä, medellä, rusinoilla, viikunoilla, suitsutuksilla, mirhamilla ja muilla hyvänhajuisilla aineilla. Ja täytettyään sen näillä sekä valettuaan päälle runsaasti öljyä he polttavat sen. Sitten he uhraavat, sitä ennen paastottuaan. Ja sillaikaa kuin uhriteuraat palavat, lyövät kaikki rintoihinsa. Senjälkeen kuin he ovat lyöneet itseään, he asettavat esille syötäväksi sen, mikä on jäänyt jällelle uhriteuraista.

41. Kaikki egyptiläiset siis uhraavat puhtaita sonneja ja vasikoita, mutta lehmiä heidän ei ole lupa uhrata, vaan ovat ne Isille pyhitetyt. Sillä Isis kuvataan lehmänsarvisena naisena, niinkuin helleenit esittävät Ioa, ja kaikki egyptiläiset kunnioittavat lehmiä enimmin kaikista elukoista. Siitä syystä ei egyptiläinen mies eikä nainen suutelisi helleeniläistä miestä suulle, eikä käytä helleeniläisen miehen veistä, paistinvirtaita tai kattilaa, eipä edes maista helleeniläisellä veitsellä leikattua puhtaan härän lihaa. Kuolleet naudat he hautaavat seuraavalla tavalla. Lehmät he viskaavat jokeen, mutta härät he kaivavat maahan, kukin etukaupunkiinsa, niin että toinen tai molemmat sarvet pistävät esiin merkiksi. Ja kun ne ovat mädänneet, ja määrätty aika lähestyy, saapuu joka kaupunkiin vene niinkutsutusta Prosopitis-saaresta. Se on suistamossa, ja ympärimitaltaan se on yhdeksän skhoinia. Mainitussa Prosopitis-saareissa on lukuisten muiden kaupunkien ohella myös se, josta veneet saapuvat korjaamaan härkien luut; sen kaupungin nimi on Atarbekhis, ja siinä on olemassa Afroditen pyhä temppeli. Tästä kaupungista hajaantuu paljon väkeä, mikä mihinkin kaupunkiin, ja kaivettuaan ylös luut he vievät ja hautaavat kaikki yhteen paikkaan. Samalla tapaa kuin nautoja he myös hautaavat muita elukoita, kun nämä kuolevat. Semmoinen tapa heillä on niiden suhteen käytännössä. He eivät näet tapa niitäkään.

42. Kaikki, joilla on perustettuina teebalaisen Zeun pyhättöjä tai jotka kuuluvat teebalaiseen piirikuntaan, pidättyvät lampaista, mutta uhraavat vuohia. Mutta kaikki egyptiläiset eivät yhtäläisesti kunnioita samoja jumalia, paitsi Isistä ja Osirista, jota jälkimäistä he väittävät Dionysokseksi. Näitä kaikki yhtäläisesti kunnioittavat. Kaikki ne taas, jotka omistavat Mendeen pyhätön tai kuuluvat mendeeläiseen piiriin, pidättyvät vuohista ja uhraavat lampaista. Teebalaiset puolestaan ja kaikki, jotka näiden vaikutuksesta pidättyvät lampaista, sanovat sen tavan tulleen heille säädetyksi seuraavasta aiheesta. Herakles tahtoi kaikin mokomin nähdä Zeun, mutta jumala ei tahtonut, että hän näkisi hänet. Lopulta kun Herakles hellittämättä pyysi, Zeus ryhtyi seuraavaan juoneen. Hän nylki oinaan, hakkasi poikki sen pään ja piti tätä edessään sekä pukeutui sen nahkaan ja näytti siten itseään. Siitä pitäen egyptiläiset tekevät Zeun kuvan oinaanpäiseksi, egyptiläisiltä taas ovat sen oppineet ammonilaiset, jotka ovat egyptiläisten ja etiopilaisten siirtolaisia ja käyttävät kieltä, joka on näiden molempien kielten välillä. Ja minun nähdäkseni ammonilaiset siitä myös ottivat nimensä. Egyptiläiset kutsuvat nimittäin Zeusta Amuniksi. Oinaita eivät teebalaiset uhraa, vaan ne ovat heillä pyhät mainitusta syystä. Mutta yhtenä päivänä vuodessa, Zeun juhlassa, he tappavat oinaan, nylkevät, pukevat sen nahan samalla tapaa Zeun kuvan ylle ja vievät sitten sen luo toisen, nimittäin Herakleen kuvan. Sen tehtyään surevat oinasta kaikki pyhätön ympärillä olevat ja hautaavat sen sitten pyhään hautaan.

43. Mitä Herakleeseen tulee, niin kuulin, että hän muka kuului kahdentoista jumalan joukkoon. Mutta toisesta Herakleesta, hänestä, jonka helleenit tuntevat, en voinut missään osassa Egyptiä kuulla mitään. Ja että egyptiläiset todella eivät ole ottaneet Herakleen nimeä helleeneiltä, vaan helleenit pikemmin egyptiläisiltä, ja helleeneistä juuri ne, jotka antoivat Amfitryonin pojalle nimeksi Herakles, — että niin on asianlaita, siihen on minulla useiden muiden todistusten joukossa todistuksena myös se, että tämän Herakleen molemmat vanhemmat, Amfitryon ja Alkmene, alkujaan polveutuivat Egyptistä, ja että egyptiläiset eivät sano tuntevansa Poseidonin tai dioskurien nimiä eivätkä ole ottaneet näitä toisten jumalien joukkoon. Ja tosiaan, jos he helleeneiltä olisivat ottaneet jonkun jumaluuden nimen, niin heidän ei vähimmin, vaan päinvastoin enimmin, olisi pitänyt muisteleman viimeainittuja, koskapa he jo siihen aikaan harjoittivat merenkulkua, ja jo silloin muutamat helleeneistä minun luullakseni ja

käsittääkseni olivat merimiehiä. Niin ollen egyptiläiset ennemminkin olisivat oppineet tuntemaan näiden jumalien nimet kuin Herakleen. Vaan Herakles on egyptiläisillä ikivanha jumala. Ja niinkuin he itse sanovat, on seitsemäntoistatuhatta vuotta kulunut Amasiin hallitusaikaan siitä, jolloin kahdeksasta jumalasta muodostui kaksitoista jumalaa.

44. Koska tahdoin näitten seikkojen suhteen saada, mikäli mahdollista, jotain selvää, purjehdin myös Foinikian Tyrokseen, saatuani tietää, että siellä oli Herakleelle pyhitetty temppele. Ja minä näinkin, kuinka äveriäästi se oli koristettu useilla vihkilahjoilla; ja muiden muassa oli siinä kaksi pylvästä, toinen pelkästä kullasta, toinen smaragdikivestä, joka öisin suuresti hohti. Minä jouduin puheisiin jumalan pappien kanssa ja kysyin, kuinka pitkä aika oli siitä, kun pyhättö perustettiin. Ja huomasin silloin, etteivät hekään pitäneet yhtä helleenien kanssa. He sanoivat näet, että jumalan pyhättö perustettiin samalla kertaa kuin Tyros rakennettiin, ja Tyroksen rakentamisesta oli kaksituhattakolmesataa vuotta. Tyroksessa näin toisenkin Herakleen pyhätön, ja tämä oli liikanimeltään thasolainen. Minä saavuin myös Thasokseen, jossa löysin foinikialaisten perustaman Herakleen pyhätön. He olivat nimittäin purjehtineet etsimään Europpaa ja perustaneet Thasoksen. Ja tämä tapahtui jopa viisi miespolvea, ennenkuin Amfitryonin poika Herakles syntyi Hellaassa. Nämä tutkimukset siis osoittavat selvästi, että Herakles on vanha jumala. Ja minusta näyttävät ne helleeneistä menettelevän oikeimmin, jotka ovat perustaneet kahdenlaatuisia Herakleen temppeleitä ja uhraavat toiselle ikäänkuin kuolemattomalle, ja hänen liikanimensä on "olympolainen", mutta toisen kunniaksi he toimittavat kuolinuhreja, kuten puolijumalalle ainakin.

45. Helleenit kertovat myös paljon muuta ajattelemattomasti, ja yksinkertainen on myös se heidän Herakleesta kertomansa tarina, kuinka tämä muka saapui Egyptiin, ja kuinka egyptiläiset seppelöivät ja veivät hänet juhlasaatossa uhrattavaksi Zeulle. Aluksi Herakles tällöin pysyi alallaan, mutta kun he alttarin luona vihkivät hänet uhrattavaksi, niin hän kääntyi puolustautumaan ja surmasi heidät kaikki. Näin kertoessaan helleenit minusta näyttävät olevan kokonaan tietämättömät egyptiläisten luonteesta ja tavoista. Sillä kuinka ne, joista on jumalatonta teurastaa elukoita, paitsi sikoja ja semmoisia sonneja ja vasikoita, jotka ovat puhtaat, sekä hanhia, uhraisivat ihmisiä? Ja edelleen, koska Herakles on yksi, vieläpä ihminen, kuten sanovat, kuinka hänessä oli kykyä murhaamaan monia kymmeniä tuhansia? Mutta olkoot sekä jumalat että puolijumalat armolliset meille, kun näistä seikoista niin paljon puhumme!

46. Mutta vuohia ja pukkeja yllämainitut egyptiläiset seuraavasta syystä eivät uhraa. Mendeeläiset lukevat Panin kahdeksan jumalan joukkoon, ja sanovat näiden kahdeksan jumalan olleen ennen kahtatoista jumalaa. Maalarit maalaavat ja kuvanveistäjät veistävät Panin kuvan, niinkuin helleenit, vuohenkasvoiseksi ja pukinjalkaiseksi, vaikka itse asiassa eivät katso hänen olevan semmoisen, vaan samanmuotoisen kuin muutkin jumalat. Minkä vuoksi he kuvaavat häntä semmoiseksi, ei minun juuri tee mieli sanoa. Mendeeläiset kunnioittavat kaikkia vuohielukoita, ja enemmän pukkeja kuin vuohia, ja edellisten paimenet nauttivat suurempaa kunniaa. Ja niistä he varsinkin kunnioittavat yhtä, ja kun se kuolee, tuottaa se suurta surua mendeeläiselle piirille. Egyptin kielellä kuuluu sekä pukki että Pan: "Mendes". Ja minun ollessani tässä piirissä tapahtui seuraava ihme: pukki piti julkisesti yhteyttä naisen kanssa. Tämä tuli ihmisten tietäväksi.

47. Mutta sikaa egyptiläiset pitävät saastaisena eläimenä. Niinpä, jos joku heistä ohikulkiessaan tulee koskettaneeksi sikaa, niin hän vaatteineen päivineen heti astuu ja sukeltaa jokeen.

Edelleen sikopaimenet, vaikka ovat syntyperäisiä egyptiläisiä, ovat ainoat, jotka eivät saa mennä sisälle mihinkään pyhättöön Egyptissä, eikä kukaan tahdo naittaa tytärtään heille eikä heidän joukostaan ottaa vaimoa, vaan sikopaimenet naittavat ja ottavat vaimonsa omasta keskuudestaan. Muille jumalille egyptiläiset pitävät vääränä uhrata sikoja; ainoastaan Selenelle ja Dionysokselle he samaan aikaan, nimittäin täysikuulla, sen tekevät ja syövät niiden lihaa. Minkä vuoksi he muissa juhlissa inhoovat sikojen uhraamista, tässä juhlassa sitävastoin uhraavat niitä, siitä asiasta on olemassa egyptiläisten kertoma tarina; mutta vaikka minä sen tunnen, ei sitä oikein sovi kertoa. Sikojen uhraaminen Selenelle toimitetaan täten. Kun pappi on teurastanut, hän asettaa hännänpäähän, pernan ja mahapaidan yhteen läjään, peittää ne koko sillä rasvalla, joka on vatsan ympärillä, ja polttaa ne sitten tulella. Mutta muun lihan egyptiläiset syövät täysikuulla, jolloin he uhraavat uhriteuraat. Vaan jonakin muuna päivänä eivät he enää maistaisi. Ja köyhät heidän joukossaan muodostavat varattomuutensa vuoksi taikinasta sikoja sekä paistavat ja uhraavat ne.

48. Juhlan aattona jokainen teurastaa Dionysoksen kunniaksi ovensa edessä porsaan ja antaa sen poisvietäväksi sille sikopaimenelle, joka sen on myynyt. Mutta muun osan Dionysos-juhlaa egyptiläiset viettävät melkein kokonaan samalla tavalla kuin helleenit, lukuunottamatta kuorotansseja. Fallosten sijasta he ovat keksineet muita, noin kynnäränpituisia nuoralla vedettäviä kuvia, joita naiset kantavat ympäri pitkin kyliä; niissä on nuokkuva miehenkalu, joka ei ole paljoa pienempi muuta ruumista. Etunenässä kulkee huilunsoittaja, ja naiset seuraavat laulellen Dionysosta. Mutta minkä vuoksi sillä kuvalla on niin suuri kalu ja liikuttaa vain sitä ruumiinosaa, siitä kerrotaan pyhä tarina.

49. Näyttääpä minusta siltä, kuin nämä uhrimenot eivät olisi olleet tuntemattomat Amytheonin pojalle Melampukselle, vaan että hän on ollut niihin hyvinkin perehtynyt. Melampus on nimittäin se, joka on tuonut helleeneille Dionysoksen sekä nimen että uhrimenot ynnä fallos-kulkueen. Mutta koska hän ei ymmärtänyt kaikkea, ei hän tarkoin ilmoittanut tarinaa, vaan hänen jälkeensä elävät viisaat ovat enemmän sitä ilmaisseet. Falloksen kuljettamisen Dionysoksen kunniaksi on siis Melampus ensiksi ottanut käytäntöön, ja häneltä ovat helleenit oppineet tekemään sen, minkä tekevät. Minäpä nyt väitän, että Melampus, joka oli viisas mies, hankki itselleen ennustustaidon, ja paljon muun ohella, minkä hän oppi tuntemaan Egyptissä ja sieltä toi helleeneille, hän myös toi maahan Dionysos-palveluksen menot, vähän niitä muuttamalla. En näet voi väittää, että tämän jumalan menot Egyptissä sattumalta pitävät yhtä helleenien kesken vallitsevien menojen kanssa. Silloin ne olisivat keskenään yhtäläiset helleeneillä, eikä niitä olisi vasta äsken maahan tuotu. En minä myöskään saata väittää, että egyptiläiset ovat ottaneet helleeneiltä joko tämän tai jonkun muun tavan. Vaan minusta näyttää enimmin siltä, että Melampus on oppinut Dionysos-palveluksen tyrolaiselta Kadmokselta ja niiltä, jotka hänen kanssaan saapuivat Foinikiasta nyt niinkutsuttuun Boiotiaan.

50. Myös melkein kaikkien jumalien nimet ovat Egyptistä tulleet Hellaaseen. Että ne nimittäin ovat tulleet barbarein luota, sen minä tiedustelemalla olen saanut selville. Ja minä luulen siis, että ne ovat saapuneet Egyptistä. Sillä lukuunottamatta Poseidonia ja dioskureja, niinkuin jo ennenkin olen maininnut, sekä Heraa, Hestiaa, Themistä, khariteja ja nereidejä, ovat muiden jumalien nimet ammoisista ajoista olleet egyptiläisillä tunnetut tässä maassa. Tässä minä kerron mitä egyptiläiset itse kertovat. Mutta ne jumalat, joiden nimiä he eivät sano tuntevansa, näyttävät minusta saaneen nimensä pelasgeilta, paitsi Poseidonia. Tämän jumalan viimeainitut oppivat tuntemaan libyalaisilta, sillä alkujaan olivat libyalaiset ainoat, joilla oli Poseidonin nimi. Mutta puolijumalain palvelusta egyptiläiset eivät käytä.

51. Tämän ja sen lisäksi muuta, mitä tulen mainitsemaan, helleenit ovat egyptiläisiltä omaksuneet. Mutta tapaa tehdä pystykaluisia Hermeen kuvapatsaita he eivät ole oppineet egyptiläisiltä, vaan sen ovat pelasgeilta kaikista helleeneistä ensiksi ottaneet atenalaiset, heiltä taas muut. Sillä pelasgit asettuivat asumaan yhteen atenalaiden kanssa, jotka siihen aikaan jo luettiin helleeneiksi, näiden maahan, jonka johdosta ensinmainittujakin ruvettiin katsomaan helleeneiksi. Joka mies, joka on vihitty kabirien salaismenoihin, tietää, mitä minä tarkoitan. Sillä Samothrakessa asuivat nämä pelasgit, jotka asettuivat asumaan yhteen atenalaiden kanssa. Atenalaiset ovat siis ensimmäisinä helleeneistä pelasgeilta oppineet tekemään itselleen pystykaluisia Hermeen kuvapatsaita. Pelasgit kertoivat siitä pyhän tarinan.

52. Aikaisemmin pelasgit toimittivat kaikki uhrin rukoilemalla jumalia ylimalkaan, kuten tiedän sen nojalla, mitä minä kuulin Dodonassa, mutta nimitystä tai nimeä eivät he antaneet kellekään niistä. He eivät näet vielä olleet kuulleet mitään nimiä. Vaan he kutsuivat niitä jumaliksi siitä syystä, että nämä olivat asettaneet järjestykseen kaikki asiat, ja niillä oli vallassaan kaikkien antimien jakaminen. Sitten pelasgit pitkän ajan kuluttua saivat tietää muiden jumalien nimet, jotka Egyptistä tulivat tunnetuiksi, mutta paljoa myöhemmin Dionysoksen nimen. Ja jonkun ajan kuluttua he kysyvät Dodonan oraakelilta neuvoa nimien suhteen; sitä ennuspaikkaa on näet pidetty vanhimpana helleenien keskuudessa, ja se oli siihen aikaan ainoa. Kun siis pelasgit kysyivät Dodonassa neuvoa, tuliko heidän ottaa barbareilta saamansa nimet, niin oraakeli käski käyttämään niitä. Siitä ajasta alkaen he uhrasivat ja käyttivät jumalien nimiä. Ja pelasgeilta helleenit myöhemmin perivät ne.

53. Mutta mistä mikin jumala on syntyisin, ovatko kaikki aina olleet olemassa, ja millaiset ne ovat ulkomuodoltaan, sitä eivät he niin sanoakseni aina viime päiviin saakka ole tienneet. Sillä minä luulen, että Hesiodos ja Homeros eivät ole eläneet enempää kuin neljäsataa vuotta ennen minua. Ja nämä ne juuri ovat, jotka helleeneille ovat sepittäneet jumalten synnyn, antaneet jumalille nimitykset, jakaneet niille arvoasteet ja ammatit ja kuvailleet niiden ulkomuotoa. Mutta ne runoilijat, joiden sanotaan eläneen ennen näitä miehiä, elivät minun nähdäkseni myöhemmin. Edellisen puolen tästä sanovat Dodonan papittaret, mutta jälkimäisen, nimittäin sen, joka koskee Hesiodosta ja Homerosta, sanon minä.

54. Mutta kahdesta oraakelista, joista toinen on helleenien keskuudessa, toinen Libyassa, egyptiläiset kertovat seuraavan tarinan. Teebalaisen Zeun papit väittivät, että foinikialaiset olivat vieneet pois Teebasta kaksi papitarta, joista he saivat tietää, että toinen oli myyty Libyaan, toinen helleenien maahan; nämä naiset muka olivat ne, jotka ensiksi olivat perustaneet ennuspaikkoja mainittujen kansojen keskuuteen. Kysyessäni, mistä he niin varmasti tiesivät kertoa tämän, he väittivät varta vasten laajalti etsineensä näitä naisia: voimatta kuitenkaan löytää niitä; mutta myöhemmin he olivat niitten suhteen kuulleet sen, minkä juuri kerroin.

55. Tämän siis minä kuulin Teeban papeilta. Dodonan ennuspapittaret taas väittävät, että kaksi mustaa kyyhkystä lensi Egyptin Teebasta ja saapui, toinen Libyaan, toinen heidän luokseen; jälkimäinen oli istunut ruokatammeen ja ihmisäänellä julistanut, että piti laitettaman sinne Zeun ennuspaikka.

He olivat otaksuneet tätä jumalalliseksi ilmoitukseksi ja tehneet sen mukaan. Mutta Libyaan lähtenyt kyyhkynen oli, kuten he kertovat, käsenyt libyalaisten perustaa Ammonin oraakelin. Tämäkin on Zeun oma. Niin kertoivat Dodonan papittaret, joista vanhimman nimi oli Promeneia, toisen Timarete, ja nuorimman Nikandra. Heidän kanssaan pitivät yhtä myös muut pyhätön ympärillä asuvat dodonalaiset.

56. Minulta on tämän seikan suhteen seuraava mielipide. Jos foinikialaiset todella ryöstivät pyhät naiset ja möivät toisen niistä Libyaan, toisen Hellaaseen, niin minusta jälkimäinen nainen näyttää joutuneen myydyksi thesprotilaisten luo, nyt niinkutsuttuun Hellaaseen, jota ennen sanottiin Pelasgiaksi. Ja sitten hän, ollessaan siellä orjana, on luontaisen ruokatammen alle laittanut Zeun pyhätön; olihan luonnollista, että hän, joka Teebassa hoiti Zeun pyhättöä, muisteli jumalaa sielläkin, minne oli saapunut. Senjälkeen hän perusti oraakelin, sittenkuin oli oppinut helleenien kielen. Ja hän väitti, että samat foinikialaiset, jotka olivat hänet itsensä myyneet, olivat myyneet hänen sisarensakin Libyaan.

57. Kyyhkysiksi näyttävät dodonalaiset kutsuneen naisia siitä syystä, että koska nämä olivat barbareja, ne tuntuivat heistä ääntelevän lintujen lailla. Mutta jonkun ajan kuluttua he sanoivat kyyhkysen puhuneen ihmiskielellä, sittenkuin nimittäin nainen puhui niin, että he ymmärsivät; vaan niinkauan kuin hän käytti barbarikieltä, hän tuntui heistä ääntelevän linnun tavoin. Sillä kuinka kyyhkynen olisi ihmisäänellä puhunut? Sanoessaan taas kyyhkystä mustaksi, he viittaavat siihen, että nainen oli egyptiläinen.

58. Mutta ennus-tavat Egyptin Teebassa ja Dodonassa ovat keskenään jotenkin samankaltaiset. Myös uhriteuraista ennustaminen on Egyptistä tullut.

Kaikissa tapauksissa egyptiläiset ovat ensimmäiset ihmiset, jotka ovat panneet toimeen juhlakokouksia, -kulkueita ja -saattoja, ja heiltä ovat helleenit ne oppineet. Sen todistuksena on minusta seuraava seikka. Egyptiläiset ovat ilmeisesti jo ammoisista ajoista toimittaneet niitä, jota vastoin helleenien keskuudessa vasta äskettäin on ruvettu panemaan niitä toimeen.

59. Juhlakokouksia eivät egyptiläiset yhtä kertaa vuodessa pane toimeen, vaan heillä on niitä useita, mutta ennen kaikkea ja hartaimmin semmoisia vietetään Bubastis-kaupungissa Artemiin kunniaksi, ja toiseksi Busiris-kaupungissa Isiin kunniaksi. Tässä kaupungissa näet on Isiin suurin pyhättö, ja kaupunki sijaitsee keskellä Egyptin suistamaa. Isis on kreikankielellä Demeter. Kolmanneksi he panevat toimeen juhlakokouksen Sais-kaupungissa Atenen kunniaksi, neljänneksi Heliopoliissa Helioksen kunniaksi, viidenneksi Buton kaupungissa Letolle, kuudenneksi Papremis-kaupungissa Areelle.

60. Kun he nyt lähtevät Bubastis-kaupunkiin, he tekevät seuraavalla tavalla. He purjehtivat, miehet ja naiset yhdessä, suuri joukko kumpaakin sukupuolta kussakin veneessä. Muutamilla naisista on kalistimet, joilla kalistavat, jotkut miehet puhaltavat huilua koko purjehduksen kestäessä, ja muut miehet sekä naiset laulavat ja paukuttavat käsiään. Mutta kun he purjehtiessaan joutuvat johonkin toiseen kaupunkiin, he työntävät veneensä lähelle rantaa ja tekevät seuraavalla tavalla. Muutamat naisista tekevät sen, minkä juuri olen maininnut, toiset huutaen pilkkaavat kaupungissa olevia naisia, toiset tanssivat, toiset seisovat ja vetävät ylös vaatteitansa. Sen he tekevät jokaisen virran varrella olevan kaupungin kohdalla. Mutta sittenkuin he saapuvat Bubastiiseen, he juhliivat panemalla toimeen suuria uhreja, ja siinä juhlassa kuluu enemmän rypäleiviiniä kuin muuten koko vuotena. Siinä tulee kokoon miestä ja naista, aina seitsemäänsataantuhanteen henkeen, paitsi lapsia, niinkuin maan asukkaat kertovat. Niin siellä tehdään.

61. Mutta kuinka Busiris-kaupungissa vietetään juhlaa Isiin kunniaksi, sen olen aikaisemmin maininnut. Uhrijuhlan jälkeen kaikki miehet ja naiset, hyvin monet tuhannet ihmiset, lyövät rintoihinsa. Kenenkä kunniaksi he lyövät rintoihinsa, sitä on minun synty sanoa. Mutta kaikki kaarilaiset, jotka asuvat Egyptissä, tekevät vielä enemmän kuin nämä, he kun puukoilla iskevät otsaansa; ja sen kautta he ilmaisevat olevansa ulkomaalaisia eivätkä egyptiläisiä.

62. Mutta sittenkuin ihmiset ovat kokoontuneet Sais-kaupunkiin uhrijuhlallisuuksia varten, niin kaikki jonakin yönä sytyttävät useita lampuja taivasalla piiriin talojensa ympäri. Lamput ovat kulpeja, täynnä suolavettä ja öljyä. Pinnalla kelluu lampunsydän. Tämä palaa koko yön, ja juhlan nimenä on lampunsytyttäjät. Ja ne egyptiläiset, jotka mahdollisesti eivät tule tähän kansanjuhlaan, ottavat vaaria uhrijuhlan yöstä ja sytyttävät nekin kaikki lampunsa, ja siten ei pala ainoastaan Saiissa, vaan kautta koko Egyptinkin. Mutta minkä vuoksi tämä yö on saanut osakseen valaistusta sekä kunniata, siitä kerrotaan pyhä tarina.

63. Heliopoliiseen ja Butoon egyptiläiset menevät ainoastaan uhraamaan. Papremiissa sitävastoin he toimittavat sekä uhrejaan että muita pyhiä menojaan aivan niinkuin muuallakin. Kun aurinko menee mailleen, puuhaavat vain muutamat harvat papeista jumalankuvan ympärillä, mutta useimmat heistä, käsissään puiset nuijat, seisovat pyhätön sisäänkäytävän luona. Ja toisia, enemmän kuin tuhatta miestä, seisoo toisella puolella taajassa joukossa, kullakin heistäkin kädessään karttu, täyttäen siten erään

lupauksen. Mutta jumalankuvan, joka on pienessä, kullatussa puutemppelissä, he edellisenä päivänä toimittavat toiseen pyhään asumukseen. Ja harvat kuvan ympärille jääneet vetävät nelipyöräisiä vaunuja, jotka kuljettavat temppeliä sekä temppelissä olevaa kuvaa. Mutta etupihoissa seisijat eivät salli heidän tulla sisälle. Silloin lupauksen tehneet puolustavat jumalaa ja lyövät edellisiä, jotka taas puolestaan torjuvat heitä. Siinä syntyy ankara karttukahakka, missä he lyövät toistensa päät halki, ja missä moni minun luullakseni kuoleekin vammoistaan. Egyptiläiset itse kuitenkin väittivät, ettei kukaan kuole.

Maan asukkaat väittävät seuraavasta aiheesta ottaneensa tämän kansanjuhlan käytäntöön. Pyhätössä asui muka Areen äiti; Ares taas, joka oli kasvatettu poissa, tuli mieheksi vartuttuaan sinne ja tahtoi seurustella äitinsä kanssa. Mutta koska äidin palvelijat eivät olleet häntä ennen nähneet, niin he eivät sallineet hänen tulla luo, vaan torjuivat häntä. Silloin hän toi muassaan toisesta kaupungista väkeä, piteli palvelijoita pahoin ja meni sisälle äitinsä luo. Tämän johdosta he väittävät ottaneensa tavaksi tuon tappelun Areen juhlassa.

64. Egyptiläiset ovat ensimmäiset, jotka ovat säätäneet sen lain, ettei pyhätöissä saa pitää yhteyttä naisten kanssa eikä pesemätönnä mennä naisen luota pyhättöön. Sillä melkein kaikki muut ihmiset, paitsi egyptiläisiä ja helleenejä, pitävät yhteyttä pyhätöissä ja menevät vaimojensa luota pesemättöminä pyhättöön, koska katsovat ihmisten olevan samanlaisia kuin muut elukat. Näkevähän he, miten muut elukat ja lintujen heimot yhtyvät toisiinsa sekä jumalten tempeleissä että pyhitetyissä alueissa; jos siis tämä ei olisi jumalalle otollista, eivät elukatkaan niin tekisi.

65. Sillä tavoin selitellen he tekevät semmoista, joka minusta ainakin on vastenmielistä. Mutta egyptiläiset noudattavat liiallisestikin pyhiä asioita koskevia säännöksiä, muiden muassa varsinkin seuraavia. Vaikka Egypti rajoittuu Libyaan, ei siinä ole erittäin runsaasti eläimiä. Mutta kaikkia niitä, joita siellä on, pidetään pyhinä, ja toiset niistä elävät yhdessä ihmisten itsensä kanssa, toiset eivät. Jos minä sanoisin, minkä vuoksi eläimet ovat pyhitetyt jumalille, joutuisin puhumaan jumalallisista asioista, joista minä mieluummin olen kertomatta. Senkin, minkä vain sivumennen olen niistä maininnut, olen pakosta puhunut. Eläimiin nähden on olemassa seuraava tapa. Kunkin eläimen ruokkoa varten on erikseen määrätty egyptiläisten keskuudesta hoitaja, mies- tai naispuolinen, jolloin poika isältään perii arvon. Kaikki, jotka kaupungissa ovat tehneet jumalalle jonkun lupauksen, täyttävät sen seuraavalla tavalla. Rukoillen sitä jumalaa, jonka oma eläin on, he ajavat lastensa joko koko pään tai puolen tai kolmannen osan päätä ja punnitsevat hiukset hopeassa. Ja sen, mitä ne painavat, he antavat eläinten hoitajattarelle, joka sen edestä ostaa kaloja, leikkaa ne kappaleiksi ja tarjoaa ne syötäväksi eläimille. Semmoinen ruokko siis on niille säädetty. Jos joku tappaa jonkun näistä eläimistä ja tekee sen tahallaan, on rangaistuksena siitä kuolema; jos hän tekee sen vasten tahtoaan, niin hän kärsii sen rangaistuksen, minkä papit määräävät. Mutta sen, joka tappaa ibiksen tai haukan — teki hän sen sitten tahallaan tai vasten tahtoaan —, on pakko kuolla.

66. Vaikka niitä eläimiä, jotka elävät yhdessä ihmisten kanssa, on niin paljon, tulisi niitä vielä paljoa enemmän, ellei kissojen kävisi seuraavalla tavalla. Senjälkeen kuin naaraat ovat poikineet, eivät ne enää juoksentele koirasten jälestä. Ja kun nämä pyytävät yhtyä, naaraat eivät laske niitä luokseen. Tällöin koirakset keksivät seuraavan tempun. Ne ryöstävät ja sieppaavat pois naarakselta poikaset sekä tappavat ne, mutta tapettuaan eivät kuitenkaan niitä syö. Kun nyt naarakset ovat kadottaneet poikansa, tekee niiden mieli toisia, ja tulevat silloin koirasten tykö; sillä se eläin rakastaa suuresti poikasiaan. Mutta tulipalon sattuessa tapahtuu kissojen suhteen kumma asia. Egyptiläiset näet asettuvat matkan päähän toisistaan vartioimaan kissoja eivätkä huoli sammuttaa paloa; mutta kissat pujahtavat ihmisten välitse tai hyppäävät niiden yli ja heittäytyvät tuleen. Jos tämä tapahtuu, valtaa suuri suru egyptiläiset. Niissä taloissa, joissa itsestään kuolee kissa, kaikki asujaimet ajavat ainoastaan kulmakarvansa, mutta missä kuolee koira, koko ruumiinsa ja päänsä.

67. Kuolleet kissat viedään pyhiin huoneisiin, mihin ne palsamoituina haudataan Bubastis-kaupungissa. Koirat sitävastoin jokainen hautaa omassa kaupungissaan pyhiin hautoihin. Samalla tapaa kuin koirat, haudataan farao-rotat. Mutta päästäiset ja haukat viedään Buto-kaupunkiin, ja ibikset Hermupoliiseen. Vaan karhut, jotka ovat harvinaiset, ja sudet, jotka eivät ole sanottavasti suuremmat kettuja, haudataan siihen paikkaan, mistä ne tavataan makaamassa.

68. Krokotiilien luonto taas on tämmöinen. Neljänä sydäntalvi-kuukautena krokotiili ei syö mitään. Se on nelijalkainen, mutta on kuitenkin samalla maa- ja järvieläin. Se munii ja hautoo munansa maalla, ja enimmän osan päivää se viettää kuivalla, mutta koko yön joessa. Sillä vesi on lämpimämpi kuin ilma ja kaste. Kaikista elävistä olennoista, joita me tunnemme, se tulee pienimmästä suurimmaksi. Sillä sen munat eivät ole paljoa suuremmat hanhien munia, ja poikanen on kooltaan munaa myöten, mutta kasvaessaan se tulee seitsemänkintoista kyynärän pituiseksi, vieläpä sitäkin suuremmaksi. Sillä on siansilmät ja suuret hampaat sekä torahampaat suuruudeltaan ruumista myöten. Se on ainoa eläin, joka ei ole saanut kieltä. Ei se myöskään liikuta alaleukaansa, vaan se on siinäkin kohden ainoa eläin, että se laskee yläleukansa vasten alaleukaansa. Sillä on myös vahvat kynnet ja suomuinen nahka, joka selästä

on läpituokematou. Vedessä se on sokea, mutta ilmassa mitä tarkkanäköisin. Koska se elelee vedessä, se tulee sieltä, suu täynnä iilimatoja. Muut linnut ja eläimet pakenevat sitä, mutta trokhiilos-lintu [s.o. niinkutsuttu "krokotiilinvartija"] saa siltä olla rauhassa, tämä kun tekee sille hyötyä. Sillä aina kun krokotiili nousee vedestä maalle ja avaa kitansa — niin se ylimalkaan tapaa tehdä länsituulen vallitessa —, trokhiilos hiipii sen suuhun ja ahmii iilimadot. Toinen on siitä palveluksesta hyvillään eikä tee mitään pahaa.

69. Toisille egyptiläisille krokotiilit ovat pyhiä, toisille eivät, vaan jälkimäiset kohtelevat niitä vihollisinaan. Mutta Teeban ja Moiris-jarven seuduilla asuvat pitävät niitä erittäinkin pyhinä. Ja molemmissa paikoissa he elättävät yhtä kaikkien joukosta valittua krokotiiliä, joka on kesytetty; sen korviin he pistävät lasisia ja kultaisia korvarenkaita sekä käätyjä sen etukäpälien ympäri ja antavat sille erityisiä ruokia ja uhrieläimiä. Ja he vaalivat krokotiilejä mitä paraiten niitten eläessä, ja niitten kuoltua he palsamoivat ja hautaavat ne pyhiin hautoihin. Mutta Elefantine-kaupungin seuduilla asuvat syövätkin niitä eivätkä niinmuodoin pidä niitä pyhinä. Eikä näitä eläimiä kutsutakaan nimellä "krokotiili", vaan "khampsa". Mutta ioonilaiset nimittävät niitä krokotiileiksi, koska ne heidän mielestään ulkomuodoltaan muistuttavat niitä sisiliskoja, joita heidän luonaan tavataan pensasaitauksissa [sisilisko on ionianmurteella "krokodeilos"].

70. Niitä pyydetään monella eri tavalla. — Mutta sitä tapaa, joka minusta näyttää enimmin ansaitsevan kertomista, tahdon tässä kuvata. Pyydystäjä kiinnittää ensin koukkuun syötiksi sianselän ja viskaa sen sitten keskelle jokea, mutta itse hän joen äyräällä pitelee elävää porsasta ja lyö sitä. Kuullessaan äänen krokotiili pyrkii ääntä kohti ja tavattuaan sianselän se nielee sen suuhunsa. Mutta pyydystäjät vetävät krokotiiliä. Senjälkeen kuin se on vedetty maihin, pyydystäjä kaikkein ensiksi heti sivelee sen silmät kiinni savella. Sen tehtyään hän aivan huokeasti saa sen täydellisesti valtaansa, mutta ellei hän sitä tee, hänen täytyy nähdä siitä vaivaa.

71. Virtahevot ovat Papremiin piirin asukkaille pyhät, mutta muille egyptiläisille ne eivät ole pyhiä. Niitten ulkomuoto on tämänluontoinen. Virtahepo on nelijalkainen, kaksoiskaviainen, tylppäkuonoinen, sillä on hevosenharja, torahampaat, hevosenhäntä ja -ääni, ja kooltaan se on kuin suurin härkä. Ja sen nahka on niin paksua, että kun se on tullut kuivaksi, niin siitä tehdään keihäänvarsia.

72. Joessa on myös saukkoja, joita pidetään pyhinä. Myös kaloista egyptiläiset pitävät niinkutsuttua suomukalaa ja ankeriasta pyhinä; näiden he sanovat olevan pyhitetyt Niilille, samoin kuin linnuista ristisorsan.

73. On myös toinen pyhä lintu, jonka nimi on foinix. Minä tosin en ole sitä nähnyt muuta kuin kuvassa. Sillä se käy harvoin siellä — joka viidessadas vuosi, kuten Heliopoliin asukkaat sanovat. Ja väitetään sen käyvän siellä silloin, kun sen isä on kuollut. Jos se on kuvan kaltainen, niin se on tämän kokoinen ja tämmöinen. Toiset sen sulista ovat kullankarvaiset, toiset punaiset. Enimmin se on rakenteeltaan ja kooltaan kotkan kaltainen. He kertovat sen tekevän seuraavalla tavalla, mitä minä puolestani en kuitenkaan voi uskoa. Se lähtee liikkeelle Arabiasta, kätkee isänsä mirhamiin ja tuo sen Helioksen pyhättöön sekä hautaa sen siihen. Ja tuominen tapahtuu seuraavalla tavalla. Ensiksi lintu muodostaa mirhamista muuan, niin suuren kuin se jaksaa kantaa, ja sitten se koettaa kantaa sitä. Ja kyllyiksi koeteltuaan, se kovertaa munan, panee isänsä siihen ja sivelee uudestaan mirhamilla sitä kohtaa munasta, jonka se koversi ja johon pani isänsä; kun nyt isä on sisällä, tulee paino olemaan sama kuin se oli ensin. Ja siveltyään munaa lintu tuo isän Egyptiin Helioksen pyhättöön. Näin he väittävät tämän linnun tekevän.

74. Teeban seudulla on pyhiä käärmeitä, jotka eivät ensinkään ole vahingollisia ihmisille. Ne ovat kooltaan pienet, niillä on kaksi sarvea, jotka kasvavat pääläelta, ja kuoltuaan ne haudataan Zeun pyhättöön, sillä niiden väitetään olevan tälle jumalalle pyhitetyt.

75. Arabiassa on paikka, joka sijaitsee melkein aivan Buton kohdalla, ja siihen paikkaan minä tulin saadakseni tietoa siivekkäistä käärmeistä. Sinne saavuttuani näin käärmeiden luita ja selkärankoja niin suuret joukot, ettei niitä voi kuvailla. Siinä oli selkärangoista muodostuneita läjiä, sekä suuria että vähempiä ja vieläkin pienempiä, ja niitä oli paljon. Se paikka, missä selkärangat makaavat hajallaan, on tämäntapainen: se on ahdas, suurelle tasangolle johtava vuorensola, mikä tasanko taas on yhteydessä Egyptin tasangon kanssa. On olemassa semmoinen tarina, että siivekkäät käärmeet kevään tullen lentävät Arabiasta Egyptiä kohti, mutta että ibislinnut menevät niitä vastaan siinä maassa olevaan solaan, eivätkä salli käärmeiden siitä kulkea läpi, vaan tappavat ne. Sen työn vuoksi sanovat arabialaiset egyptiläisten pitävän ibistä suuressa kunniaissa, ja egyptiläiset myöntävät itsekin siitä syystä kunnioittavansa näitä lintuja.

76. Ibiksen ulkomuoto on tämmöinen. Se on kokonaan sysimusta, sillä on kurjen jalat, erittäin käyrä nokka, ja kooltaan se on jotenkin krex-linnun [eräs kahlaaja, jota ei ole voitu tarkemmin määrittellä] suuruinen. Semmoinen siis on käärmeitä vastaan taistelevien, mustien ibiksien ulkonäkö, mutta enemmän ihmisten jaloissa juoksentelevilla — ibiksiä on nimittäin kahta laatua — ovat pää ja kaula

kokonaan paljaat, höyhenet valkeat, paitsi päässä, niskassa, siiven- ja pyrstönpäässä; kaikki tämä, minkä mainitsin, on nimittäin sysimustaa. Jalat sekä piirteet muuten ovat samanlaiset kuin toisellakin. Käärmeen ulkomuoto taas on aivan niinkuin vesikyiden. Sillä ei ole höyhensiipiä, vaan sen siivet ovat jokseenkin yökön siipien kaltaiset. Sen verran olkoon mainittu pyhistä eläimistä.

77. Itse egyptiläisistä ne, jotka asuvat viljelyssä osassa Egyptiä, harjoittavat kaikista ihmisistä enimmin muistiaan ja tuntevatkin historiaa paraiten kaikista ihmisistä, joita minä tiedän. Heidän elintapansa on tämmöinen. Kolme päivää peräkkäin joka kuukausi he puhdistavat vatsansa ja tavoittelevat terveyttä oksennuslääkkeillä ynnä vatsanhuuhtomisilla, he kun arvelevat kaikkien tautien ihmisille tulevan elantoaineista. Ja muutenkin egyptiläiset libyalaisten jälkeen ovat kaikista ihmisistä terveimmät, — minun nähdäkseni vuodenaikojen vuoksi, koska vuodenaajat eivät vaihteile. Sillä vaihteista, niin hyvin kaikilla muilla aloilla kuin erittäin vuodenaikojen vaihteista, syntyvät enimmäkseen taudit ihmisille. Egyptiläiset syövät speltistä laittamiaan leipiä, joita he kutsuvat "kyllestis"-nimellä. He käyttävät ohrista valmistettua viiniä, sillä heidän maassaan ei ole viiniköynnöksiä. Kaloista he paahtavat päivänpaisteessa ja syövät raa'altaan toisia, toisia he liuvottavat suolavedessä ja kuivaavat sitten. Linnuista he syövät viiriäiset, ankat ja pikkulinnut raakoina, sitä ennen suolattuaan ne. Mutta kaikki muut lintu- tai kalalajit, paitsi niitä, jotka heillä ovat määrätty pyhiksi, he syövät paistettuina tai keitettyinä.

78. Heidän varakkaitensa seuroissa kantaa eräs mies aterialta päästyä ympäri puusta tehtyä kirstussaan olevaa kuollutta, joka sekä maalaamalla että veistämällä on tehty niin luonnonmukaiseksi kuin suinkin ja kooltaan joka puolelle on noin kyynärän tai kahden pituinen. Näyttäen sitä kullekin juomaveikolle mies lausuu: "katso tähän, juo ja nauti! Sillä kuoltuasi sinusta tulee tällainen."

79. Niin he tekevät juomingeissaan. Muuten he noudattaen isiltä perittyjä tapojaan eivät omaksu mitään vierasta. Muiden mainitsemista ansaitsevien tapojen joukossa on myös erään laulun, Linos-laulun, esittäminen, jota lauletaan sekä Foinikiassa että Kyproksessa ja muuallakin, ja vaikka sillä kunkin kansan mukaan on oma nimensä, niin se kuitenkin on sama kuin se, jota helleenit laulavat Linoksen nimellä. Senvuoksi minä useiden muiden seikkojen ohella, jota Egyptissä ihmettelin, kummastelin myös sitä, mistä olivat saaneet Linos-laulun. Mutta he näyttävät alusta alkaen laulaneen sitä. Egyptinkielellä kutsutaan Linosta Manerokseksi. Egyptiläiset väittävät hänen olleen Egyptin ensimmäisen kuninkaan ainokaisen pojan, jota, hänen ennen aikojaan kuoltuaan, egyptiläiset olivat kunnioittaneet valituslauluilla; ja se oli heidän ensimmäinen ja ainoa laulunsa.

80. Myös seuraavassa toisessa kohden egyptiläiset pitävät yhtä helleenien kanssa, joskin heistä ainoastaan lakedaimonilaisten kanssa. Kohdatessaan vanhempia antavat nuoremmat tietä sekä väistyvät syrjään ja nousevat istuimeltaan niiden lähestyessä. Mutta eräässä toisessa kohden eivät he kuitenkaan pidä yhtä keidenkään helleenien kanssa: sensijaan että tiellä puhuttelemalla tervehtisivät toisiaan, he ilmaisevat kunnioitustaan laskemalla kätensä alas polveen saakka.

81. He pukeutuvat liinaiisiin mekkoihin, joissa säärien ympärillä on heltut ja joita he kutsuvat nimellä "kalasiris". Niitten ylle he heittävät valkoiset villavaatteet. Kuitenkaan eivät he mene pyhättöön, yllään villavaatteita, eikä heitä haudata niissä, sillä se on syntiä. Siinä he pitävät yhtä niinkutsuttujen ortilaisten ja pythagorealaisten kanssa. Sillä myös sen, joka on näistä salamenoista osallinen, on synti tulla haudatuksi villavaatteissa. Siitä kerrotaan pyhä tarina.

82. Myös seuraavat toiset seikat egyptiläiset ovat keksineet: kellekä jumalista mikin kuukausi ja päivä on pyhitetty, ja mikä tulee minkin kohtaloksi sen mukaan, minä päivänä hän on syntynyt, minkä lopun hän on saapa ja millainen ihminen hänestä tulee. Ja näitä keksintöjä ovat käyttäneet ne helleeneistä, jotka ovat liikkuneet runouden alalla. Enteitä egyptiläiset ovat keksineet enemmän kuin ketkään muut ihmiset. Sillä kun joku enne on tapahtunut, he pitävät silmällä ja merkitsevät muistiin, miten asia päättyy, ja jos joskus myöhemmin tapahtuu jotain tämän kaltaista, niin he luulevat, että päätös tulee olemaan sama.

83. Heidän ennustaitonsa laita on semmoinen, ettei se ammatti ole kenenkään ihmisen asiana, vaan muutamien jumalien. Niinpä siellä on Herakleen, Apollon, Atenen, Artemiin, Areen ja Zeun ennuspaikat; ja se, jota he kaikista ennuspaikoista enimmin pitävät arvossa, on Leton, Buto-kaupungissa oleva. Heidän ennustapansa eivät kuitenkaan ole keskenään samanlaiset, vaan erilaiset.

84. Lääketaito on heillä täten jaettuna: jokainen on yhden taudin lääkäri eikä useampien. Joka paikka on täynnään lääkäreitä. Toiset ovat silmälääkäreitä, toiset pää-, toiset hammas-, toiset vatsalääkäreitä ja vielä toiset ovat näkymättömiä tauteja [s. o. sisätauteja] varten.

85. Heidän surumenonsa ja hautajaisensa ovat tämmöiset. Siinä talossa, missä on kuollut jonkun verran huomattava henkilö, sivelee kaikki talon naisväki heti päänsä tai myös kasvonsa savella, ja sitten he, jätettyään vainajan kotiin, itse juoksentelevat pitkin kaupunkia ja lyövät paljastettuihin rintoihinsa, joitten alapuolelle ovat vyöttäneet vaatteensa. Ja heidän seurassaan ovat kaikki naissukulaiset. Miehet

puolestaan lyövät myös rintaansa, hekin vyötettyinä samalla tapaa. Ja sittenkuin he näin ovat tehneet, he vievät ruumiin palsamoitavaksi.

86. On olemassa semmoisia, jotka vartavasten ovat lyöttäytyneet palsamoimistoimeen ja omistavat sen taidon. Aina kun heille tuodaan ruumis, he näyttävät tuojille puisia vainajien malleja, jotka maalaamalla on tehty luonnonmukaisiksi. Ja kalliimman lajin niistä he sanovat olevan sen oma, jonka nimen mainitsemista tämmöisessä tilaisuudessa minä pidän syntinä. Sitten he näyttelivät toista lajia, joka on halvempi ja huokeampi edellistä, ja vihdoin kolmatta, joka on huokein. Ja selitellessään he kyselevät tuojilta, minkä mallin mukaan tahtovat vainajaansa käsiteltävän. Sukulaiset sopivat silloin heidän kanssaan hinnasta ja menevät sitten tiehensä, mutta toiset jäivät asuntoihinsa ja palsamoivat. Ja sen he tekevät seuraavalla tavalla, jos kalliinta tapaa noudatetaan. Ensiksi he rautakoukulla ajavat sierainten kautta ulos aivoja; sillä tavoin he ottavat ulos osan niistä, mutta toisen osan valamalla sisään lääkkeitä. Sitten he terävällä etiopilaisella kivellä tekevät leikkauksen pitkin kupeita ja ottavat sieltä ulos koko vatsaontelon; puhdistettuaan ja huuhdottuaan sitä palmuviinillä he uudestaan huuhtovat sitä survotuilla suitsutusaineilla. Kun he sitten ovat täyttäneet vatsaontelon puhtaalla survotulla mirhamilla, kasialla ja muilla suitsutusaineilla, paitsi libanotos-nimisellä, he jälleen ompelevat sen kiinni. Sen tehtyään he asettavat ruumiin lipeäsuolaan ja säilyttävät sitä niin seitsemänkymmentä päivää. Sen kauemmin ei ole lupa säilyttää ruumista tällä tavoin. Vaan sittenkuin nuo seitsemänkymmentä päivää ovat kuluneet, he pesevät vainajan, kääriävät ruumiin kokonaan byssos-liinasta leikattuihin kaistaleisiin ja sivelevät sitä hiukan kummilla, jota egyptiläiset enimmäkseen käyttävät liiman sijasta. Sitten sukulaiset ottavat vastaan vainajan ja teettävät itselleen puisen ihmisen näköisen kuvan, jonka jälkeen he siihen sulkevat vainajan ja sen tehtyään panevat sen säilöön hautakammioon, asettaen sen seisomaan pystyyn seinää vasten.

87. Sillä tavoin he käsittelevät vainajia kalliimmalla tavalla. Mutta niitten vainajia, jotka haluavat keskimäistä tapaa ja karttavat kalleutta, he käsittelevät täten. Täytettyään peräruiskuja seeteripuusta saadulla öljyllä he ajavat vatsaontelon täyteen öljyä, leikkaamalla kuitenkin auki tai ottamatta ulos vatsaa, vaan ainoastaan huuhtomalla ruiskuilla takapuolen kohdalta ja estämällä huuhdetta vuotamasta takaisin ulos. Sitten he kuivaavat ruumiit säädetyt päivät, mutta viimeisenä päivänä he laskevat vatsaontelosta ulos sen seeteriöljyn, jonka aikaisemmin ovat laskeneet sisään. Ja öljyllä on semmoinen voima, että se työntää matkassaan ulos samalla sekä vatsan että sisälmykset, jotka sillävälillä ovat lienneet. Mutta lipeäsuola sulattaa lihat, niin että ruumiista jää jällelle ainoastaan nahka ja luut. Senjälkeen kuin ovat niin tehneet, he antavat pois vainajan, tekemättä sille mitään sen koommin.

88. Kolmas palsamoimistapa, jonka mukaan käsitellään vähemmän varakkaita, on seuraava. Huuhdottuaan vatsaonteloa retikkaöljyllä he kuivaavat sitä seitsemänkymmenen päivän kuluessa ja antavat sen sitten poisvietäväksi.

89. Mutta kun ylhäisten miesten vaimot ovat kuolleet, ei niitä heti anneta palsamoitavaksi, samoinkuin ei myöskään erinomaisen kauniita tai huomattavampia naisia, vaan vasta sittenkuin ovat olleet kuolleina kolme tai neljä päivää, ne annetaan palsamoitavaksi. Sen he tekevät siinä tarkoituksessa, etteivät palsamoitsijat raiskaisi niitä. He kertovat näet, että muuan niistä tavattiin raiskaamasta äsken kuollutta naista, ja että hänen ammattiveljensä antoi hänet ilmi.

90. Mutta jos käy ilmi, että kuka tahansa joko egyptiläisistä itsestään tai muukalaisista on joutunut krokotiilin hampaisiin tai itse virtaan hukkunut, niin täytyy sen kaupungin asukasten, johon ruumis on ajautunut, välttämättömästi palsamoida se ja koristeltuaan sitä mitä kauniimmin haudata se pyhiin hautakammioihin. Mutta ei kukaan muu saa edes kajotakaan siihen, ei sukulaisista eikä ystävästä, vaan itse Niilin papit hautaavat sen omin käsin, ikäänkuin se olisi jotain enemmän kuin ihmisruumis.

91. He karttavat noudattamasta helleeniläisiä tapoja ja, lyhyesti sanoen, kaikkien muidenkin ihmisten tapoja. Sitä nyt muut egyptiläiset varovat, mutta lähellä Neapolista on teebalaisessa piirissä Khemmis-niminen kaupunki, missä on Danaen pojan, Perseuksen, pyhättö. Se on neliskulmainen, ja sen ympärillä kasvaa palmuja. Pyhätön eteispylvästäöt ovat erittäin suuret ja niiden edessä on kaksi suurta kivistä ihmisenkuvaa. Mutta siinä ympäryksessä on temppeli ja siinä on Perseuksen kuva. Nämät kliemmiläiset sanovat, että Perseus monasti ilmestyy heidän maassaan temppelin sisällä, ja että on olemassa anturakenkä, jota hän muka on käyttänyt; se on kooltaan kahden kyynärän pituinen, ja joka kerta kun se ilmestyy, käy koko Egyptin hyvin. Niin he kertovat ja viettävät seuraavanlaista helleeniläistä juhlaa Perseuksen kunniaksi. He ovat säätäneet voimistelukilpailun, joka käsittää kaikki kilpailulajit, ja jossa asettavat palkinnoksi elukoita, vaippoja ja nahkoja. Ja kysyessäni, minkä vuoksi Perseus tapasi ilmestyä ainoastaan heille, ja minkä vuoksi he erosivat muista egyptiläisistä säätämällä voimistelukilpailut, niin he väittivät, että Perseus polveusi heidän kaupungistaan. Sillä Danaos ja Lynkeus, jotka purjehtivat Hellaaseen, olivat muka khemmiläisiä, ja seuraten sukujohtoa näistä alkaen he johtuivat Perseukseen saakka. Kun viimeainittu oli saapunut Egyptiin siinä tarkoituksessa, minkä myös helleenit mainitsevat, nimittäin tuodakseen Libyasta Gorgon pään, niin hän, kuten he väittävät, myös oli tullut heidän luokseen ja hyvin tuntenut kaikki heimolaisensa. Niinpä hän jo tullessaan Egyptiin tuns

Khemmiin nimen, jonka äidiltään oli oppinut. Mutta voimisteluleikit he hänen käskystään panivat toimeen.

92. Kaikki nämä tavat ovat käytännössä suomaiden yläpuolella asuvien egyptiläisten keskuudessa. Suomaissa asuvat taas noudattavat samoja tapoja kuin muutkin egyptiläiset, muun muassa siinä, että jokaisella heistä on yksi vaimo, kuten helleeneilläkin. Mutta huojistaakseen elintarpeitaan he sitäpaitsi ovat keksineet seuraavan. Aina kun joki tulee täyteen ja tulvii yli ketojen, kasvaa vedessä paljon liljoja, joita egyptiläiset kutsuvat lotokseksi. Nämä he poimivat ynnä kuivaavat päivänpaisteessa; sitten he rouhentavat lotoksen unikukankaltaisen keskustan ja valmistavat siitä tulella paahdettuja leipiä. Myös mainitun lotoksen juuri on syötävä ja jotenkin makea; se on pyöreähkö sekä omenan kokoinen. On myös olemassa muita liljoja, jotka ovat ruusujen kaltaiset ja kasvavat nekin joessa; niitten hedelmä on toisessa, juuresta kasvavassa suojuksessa, ja on näöltään enimmin mehiläisleivän kaltainen. Sen sisässä on laajasti syötäviä hedelmiä, jotka ovat yhtä suuret kuin öljymarjansiemen, ja niitä syödään sekä tuoreina että kuivina. Vuosittain versovan bybloksen taas he kiskovat soista ylös, ja leikkaavat poikki sen yläosan, jota käyttävät johonkin muuhun tarkoitukseen, mutta alapuolelle jätetyn, noin kyynärän pituisen osan, he syövät. Mutta jos he tahtovat tehdä bybloksen erittäin maukkaaksi, he kuumentavat sitä hehkuvassa uunissa ja syövät sen sitten. Vaan muutamat heistä elävät ainoastaan kaloista, joita pyytävät ja joista ottavat ulos vatsaontelon, jonka jälkeen kuivaavat niitä päivänpaisteessa ja sitten syövät kuivattuina.

93. Muuttokaloja ei juuri tavata virroissa, vaan ne oleskelevat järvissä ja tekevät seuraavalla tavalla. Aina kun niiden tekee mieli kutea, ne uivat parvittain mereen. Etunenässä kulkevat koirakset ja pirskoittavat maitiansa, naarakset taas seuraavat ja hotaisevat sen suuhunsa sekä hedelmöityvät siitä. Mutta sittenkuin ne ovat meressä tulleet raskaiksi, ne uivat kukin takaisin omille asuinsijoilleen. Silloin kuitenkin eivät enää koirakset kulje etunenässä, vaan johto on naaraksilla. Parvessa edellä kulkiessaan ne tekevät aivan niinkuin koiraksetkin tekivät. Ne pirskoittavat pienissä erissä mätijyväsiä, vaan koirakset seuraavat jälestä ja nielevät ne. Mutta niistä jyväsistä, jotka jäävät jälelle ja joita ei niellä, kasvaa ja tulee kaloja. Niiden, jotka mereen uidessaan pyydystetään, huomataan olevan hangattuja pään vasemmalta puolelta, ne taas, jotka takaisin uidessaan pyydetään, ovat hangatut oikealta puolelta. Siten niiden käy seuraavasta syystä. Uidessaan alas merelle ne pysyttelevät vasemmalla puolella lähellä maata, mutta uidessaan takaisin ne pysyttelevät päinvastaisella puolella, työntäytyen rantaa vastaan ja koskettaen sitä niin läheltä kuin suinkin, tietenkään jotteivät virran vuolteen vuoksi eksyisi suunnastaan. Mutta aina kun Niili alkaa paisua, alkavat ensin maakuopat ja pitkin jokea olevat lätäkököt täyttyä, sitä myöten kuin joesta niihin tihkuu vettä. Ja kohta kun ne tulevat täyteen, vilisee heti paikalla kaikkialla pikkukaloja. Ja luulen päässeeni selville siitä, mistä nämä todennäköisesti tulevat. Kun Niili edellisenä vuonna vetäytyy pois, laskevat kalat mätinsä liejuun ja lähtevät sitten viimeisen veden mukana tiehensä. Mutta kun jonkun ajan kuluttua vesi jälleen tulee sinne, syntyy tästä mädistä heti kaloja. Niin on laita kalojen.

94. Sen öljyn, jota suomaassa asuvat egyptiläiset käyttävät, he saavat risinikasvin hedelmästä, jota egyptiläiset kutsuvat nimellä "kiki". Ja he valmistavat sen seuraavalla tavalla. He kylvävät jokien ja järvien varsille risinikasvia, joka Hellaassa kasvaa itsestään viljelemättä. Tätä siis kylvetään Egyptissä, ja se kantaa runsasta, mutta pahanhajuista hedelmää. Sittenkuin he ovat koonneet hedelmät, niin toiset kolhimalla pusertavat ulos öljyn, toiset myös paahtamalla keittävät ja keräävät yhteen sen, mikä niistä vuotaa pois. Öljy on rasvaista ja kelpaa yhtä hyvin kuin puuöljy valaistukseksi, mutta siitä lähtee ilkeä haju.

95. Hyttysten varalta, joita on runsaasti, egyptiläiset ovat keksineet seuraavat suojeluskeinot. Niitä, jotka asuvat yläpuolella suomaita, suojaavat tornit, joihin he nousevat makaamaan. Sillä hyttyset eivät voi tuulilta lentää korkealle. Ne taas, jotka asuvat suoseuduilla, ovat tornien sijasta keksineet nämä toiset varokeinot. Joka mies heidän joukossaan omistaa verkon, jolla päivin pyytää kaloja, mutta jota öisin käyttää seuraavasti. Sen vuoteen ympäri, missä hän lepää, hän virittää verkon, ja sitten hän ryömii sen alle ja nukkuu siinä. Jos sitävastoin nukkuu kääriytyneenä vaippaan tai liinavaatteeseen, niin hyttysset purevat niitten läpi, vaan verkon läpi eivät ollenkaan koetakaan sitä tehdä.

96. Ne alukset, joilla egyptiläiset kuljettavat tavaroita, ovat tehdyt orjantappurasta, jonka ulkomuoto on enimmin kyreneläisen lotoksen kaltainen, ja jonka pihkana on kummi. Tästä orjantappurasta siis he hakkaavat noin kahden kyynärän pituisia lautoja ja asettavat ne yhteen tiilien tapaan sekä rakentavat laivat seuraavalla lailla. He kiinnittävät kahden kyynärän pituisia lautoja lujaan iskettyjen, pitkien vaarnojen ympäri ja senjälkeen kuin he tällä tavoin ovat rakentaneet laivat, he levittävät niitten päälle poikkilautoja. Mutta kaaripuita he eivät käytä. Vaan sisältä he tilkitsevät liitepaikat byblosniinillä. Edelleen he laittavat itselleen peräsimen, joka pistetään laivan pohjan läpi. He käyttävät orjantappurapuista mastoa ja bybloksesta tehtyjä purjeita. Nämä laivat eivät voi kulkea ylävirtaan, ellei vallitse ripeä tuuli, vaan niitä hinataan maasta käsin. Mutta myötävirtaan niitä kuljetetaan näin. On tamariskipensaasta tehty oventapainen lautta, joka on yhteenliitetty kaislapunouksilla, sekä jokseenkin kaksi talenttia painava kivi, missä on läpi. Näistä antaa laivuri lautan, sidottuna köyteen, kulkea

aluksen edellä, ja kiven, toiseen köyteen sidottuna, tulla jälestä. Kun nyt virta tarttuu lauttaan, niin viimemainittu kulkee nopeaan ja vetää "baris'ta" — se näet on näitten veneiden nimi —, mutta kivi, joka laahaa perässä ja pysyttelee pohjassa, pitää laivaa suunnassaan. Näitä aluksia heillä on suuri joukko ja muutamilla on monen tuhannen talentin kantavuus.

97. Mutta kun Niili tulvii yli maan, näkyvät ainoastaan vedestä ylenevät kaupungit, jotka jokseenkin muistuttavat Aigeian meressä olevia saaria. Sillä muu osa Egyptiä tulee mereksi, ja vain kaupungit kohoavat vedestä. Aina milloin tämä tapahtuu, asukkaat eivät enää kulje pitkin joen uomaa, vaan tasangon keskitse. Niinpä sen matka, joka Naukratiista purjehtii ylös Memfiiseen, kulkee aivan pyramidien sivu. Tavallinen reitti ei nimittäin käy tästä, vaan suistamon kärjen ja Kerkasoros-kaupungin sivu.

98. Mereltä sekä Kanoboksesta taas päästään tasangon halki Naukratiiseen Anthyllan kaupungin ja niinkutsutun Arkhandroksen kaupungin kohdalta. Näistä on Anthylla huomattava kaupunki ja se on vartavasten määrätty kustantamaan sen hallitsijan puolison jalkineita, joka kulloinkin Egyptiä hallitsee. Niin on ollut laita siitä saakka, jolloin Egypti joutui persialaisten vallan alle. Toinen kaupunki taas näyttää minusta saaneen nimensä Danaoksen vävyn, Arkhandroksen, Fthioksen pojan mukaan, joka taas oli Akhaioksen poika. Sitä kutsutaan nimittäin Arkhandroksen kaupungiksi. Saattaahan tuo olla joku toinenkin Arkhandros, mutta egyptiläinen ainakaan nimi ei ole.

99. Tähän asti ovat minun omat havaintoni, arvosteluni ja tutkimukseni puhuneet, mutta tästä perin tulen kertomaan egyptiläisten historiaa sen mukaan, miten olen kuullut. Jotain semmoistakin, mitä omin silmin olen nähnyt, tulee myös siihen liitettäväksi.

Papit kertoivat, että Egyptin ensimmäinen hallitsija, Min, oli padonnut Niilin sekä perustanut Memfiin. Koko joki virtasi näet pitkin Libyanpuolista hiekkavuorta, mutta luomalla vastapadon noin sata stadionia yläpuolelle Memfistä Min aikaansai eteläänpäin olevan polven ja kuivasi vanhan uoman sekä johdatti joen uuteen uomaan vuorten keskitse. Vielä nytkin persialaiset suuresti pitivät huolta tästä Niilin erotetusta polvesta ja padottavat sen joka vuosi, öillä jos joki ottaa murtaaksensa padot ja tulviakseen tältä kohtaa yli reunojensa, on koko Memfis vaarassa joutua veden alle. Niin pian kuin mainittu Min, joka oli ensimmäinen kuningas, oli tehnyt padolla erotetun maan kiinteäksi, niin hän perusti siihen sen kaupungin, jota nyt kutsutaan Memfiiksi. Sillä Memfiskin sijaitsee Egyptin kapeassa laaksossa. Mutta kaupungin pohjois- ja länsipuolelle hän kaivoi sen ympäri järven, jonka johdatti joesta — sillä idässä rajoittaa kaupungin Niili itse —, ja sitten hän perusti siihen Hefaistoksen pyhätön, joka oli suuri ja mitä mainittavin.

100. Hänen jälkeensä papit luettelivat kirjastaan kolmensadankolmenkymmenen muun kuninkaan nimet. Ne hallitsivat yhtä monta polvea ja niitten joukossa oli kahdeksantoista etiopilasta, yksi kotimainen nainen, mutta muut olivat egyptiläisiä miehiä. Ja tämän kuningattarena olleen naisen nimi oli sama kuin erään babylonilaisen kuningattaren, nimittäin Nitokris. Hänestä he kertoivat, että hän kosti veljensä puolesta, joka oli ollut egyptiläisten hallitsijana, mutta jonka nämä olivat tappaneet ja antaneet sisarelle kuninkuuden. Veljensä puolesta siis kostaan Nitokris petoksella tuhosi useita egyptiläisiä. Hän teetti nimittäin itselleen laajan maanalaisen huoneen ja väitti aikovansa vihkiä sen. Sitten hän kutsui suuren joukon egyptiläisiä pitoihin, niiden joukossa ne, joiden tiesi olleen enimmin osalliset murhaan, mutta laski heidän aterioidessaan joen heidän päälleen suuren salaisen kanavan kautta. Sen verran papit hänestä kertoivat, ja sitäpaitsi että hän, niin pian kuin teko oli suoritettu, viskautui huoneeseen, joka oli täynnä tuhkaa, pelastuakseen rangaistuksesta.

101. Mutta muut kuninkaat eivät ole suorittaneet mitään urotöitä tai mitään loistavata tekoa, lukuunottamatta yhtä ja samalla viimeistä heistä, Moirista. Tämä on jättänyt muistoksi jälkeensä Hefaistoksen temppelin pohjoiseen päin antavat esikartanot ja kaivauttanut järven, jonka ympäröityn laajuuden stadioneissa myöhemmin aion osoittaa, sekä rakentanut siihen pyramideja, joiden suuruudesta tulen mainitsemaan samalla kertaa kuin itse järvestä. Sen verran hän suoritti, mutta muista ei kukaan ole tehnyt mitään.

102. Tahdon siis sivuuttaa nämä ja mainita eräästä, joka niitten jälkeen oli kuninkaana, nimittäin Sesostriista. Hänestä papit kertoivat, että hän ensiksi sotalaivoilla läksi liikkeelle Arabianlahdesta ja laski valtansa alle Punaisen meren luona asuvat kansat, kunnes kulkien eteenpäin saapui mereen, jossa matalikkojen vuoksi ei enää voitu purjehtia. Ja niin pian kuin hän sieltä oli tullut takaisin Egyptiin, niin hän, pappien kertomuksen mukaan, otti mukaansa suuren sotajoukon ja marssi mannermaan halki, laskien valtansa alle joka kansan, joka hänen tielleen joutui. Ja missä hän vain tapasi uljaita ja vapautensa puolesta kiivaasti kamppailevia kansoja, sinne hän pystytti maahan patsaita, jotka kirjoituksilla ilmaisivat sekä hänen omansa että isänmaansa nimen, ja että hän omalla voimallaan oli laskenut heidät valtansa alle. Niitten maassa taas, joitten kaupungit taistelutta ja huokeasti oli ottanut haltuunsa, hän patsaisiin kirjoitti samaa kuin niitten kansojen maassa, jotka olivat esiintyneet miehuullisesti, mutta sen lisäksi hän niihin piirsi naisenhävyn, tahtoen siten ilmaista, että ne olivat

olleet pelkureita.

103. Näin tehden hän kulki kautta mannermaan, kunnes käymällä Aasiasta Europan puolelle laski valtansa alle skyytit ja trakialaiset. Nämä ovat etäisimmät kansat, joiden luo egyptiläinen sotajoukko minusta näyttää edenneen. Heidän maassaan näet näkyy pystytettyjä patsaita, mutta sen edempänä niitä ei enää näy. Sieltä Sesostris kuningas kääntyi ja kulki takaisin, mutta senjälkeen kuin hän oli joutunut Fasis-joelle, en saata varmasti sanoa, erottiko hän sotajoukostaan osan ja jätti sen sinne maan asujaimiksi, vai jäivätkö muutamat sotamiehistä, kyllästyneinä hänen harhailuunsa, itsestään Fasis-joen seuduille.

104. Sillä kolkhilaiset ovat ilmeisesti egyptiläisiä, ja sen minä olin huomannut jo ennenkuin olin sen muilta kuullut. Kun minä mietiskelin tätä seikkaa, kysyin minä siitä molemmilta, ja kolkhilaiset muistelivat enemmän egyptiläisiä kuin egyptiläiset kolkhilaisia. Kuitenkin egyptiläiset sanoivat luulevansa, että kolkhilaiset olivat Sesostriin sotajoukkoa. Itse minä päätin sen siitä, että molemmat ovat mustaihoiset ja vanutukkaiset. Se tosin ei vielä merkitse mitään, sillä onhan olemassa muitakin samanlaisia kansoja. Mutta sitä enemmän minä päätin sen siitä asianhaarasta, että kaikista ihmisistä ainoastaan kolkhilaiset, egyptiläiset ja etiopilaiset alunpitäen ovat antaneet ympärileikata itseään. Foinikialaiset ja Palestiinassa asuvat syyrialaiset myöntävät nimittäin itse oppineensa sen egyptiläisiltä, ja Thermodon- sekä Parthenios-jokien seuduilla asuvat syyrialaiset ynnä näiden naapurit, makronilaiset, sanovat vasta äskettäin oppineensa sen kolkhilaisilta. Nämä ovat ainoat ihmiset, jotka ympärileikkaavat itseään, ja niin he tekevät ilmeisesti egyptiläisten mukaan. Itse egyptiläisistä ja etiopilaisista taas en saata sanoa, kummatko ovat toisiltaan sen oppineet. Se on ilmeisesti hyvinkin vanha tapa. Mutta että he ovat sen oppineet ollessaan yhteydessä Egyptin kanssa, siihen on myös seuraava seikka tärkeänä todistuksena. Kaikki ne foinikialaiset, jotka ovat kanssakäymisessä Hellaan kanssa, eivät enää jäljittele egyptiläisiä tässä kohden, vaan jättävät lapsensa ympärileikkaamatta.

105. Nytpä minä tahdon mainita kolkhilaisista toisenkin seikan, joka osoittaa, kuinka suuresti egyptiläisten kaltaiset he ovat. Ainoastaan he ynnä egyptiläiset valmistavat pellavansa samalla tavalla, ja molempien kansojen koko elintapa sekä kieli ovat toistensa kaltaiset. Kolkhilaista pellavaa tosin helleenit kutsuvat sardonilaiseksi, Egyptistä tulevaa kutsutaan kuitenkin egyptiläiseksi.

106. Ne patsaat, jotka Egyptin kuningas Sesostris pystytti eri maihin, suuremmaksi osaksi eivät enää ole jäljellä, mutta Palestinan Syyriassa näin niitä itse sekä niissä olevat yllämainitut kirjoitukset ynnä naisenhävyn. Myös Iooniassa on kaksi kallioihin koverrettua kuvaa tästä miehestä, toinen siinä, mistä kuljetaan Efesoksen alueelta Fokaiaan, toinen Sardeesta Smyrnaan vievän tien varrella. Kumpaisessakin paikassa on kaiverrettuna neljän ja puolen puoli-kyynärän korkuinen mies, oikeassa kädessä keihäs, vasemmassa jousi ja muut tamineet samalla tapaa; hänellä on nimittäin sekä egyptiläiset että etiopilaiset varustukset. Ja toisesta olkapäästä toiseen kulki yli rinnan egyptiläinen hieroglyfikirjoitus, joka kuului näin: "tämän maan olen minä omilla käsivarsillani hankkinut." Kuka ja mistä hän on, ei hän tässä ilmoita, mutta toisessa paikassa hän on sen tehnyt. Muutamat niistä, jotka ovat tämän kuvan nähneet, arvelevat sitä Memnonin kuvaksi, mutta ovat siinä kohden kaukana totuudesta.

107. Kun nyt siis mainittu Sesostris kääntyi takaisin ja toi mukanaan useita ihmisiä niistä kansoista, joiden maat oli laskenut valtansa alle, niin sattui, kuten papit kertoivat, seuraava tapaus. Sesostriin jouduttua paluumatkalla pelusionilaiseen Dafnaihiniin, niin hänen veljensä, jonka huostaan hän oli uskonut Egyptin, kutsui pitoihin hänet itsensä ynnä hänen lapsensa. Mutta rakennuksen ulkopuolelle veli pinoi yltympäri halkoja ja pinottuaan hän sytytti ne tuleen. Niin pian kuin Sesostris huomasi tämän, hän heti neuvotteli vaimonsa kanssa, sillä hänellä oli vaimonsa mukanaan. Tämä antoi sen neuvon hänelle, että koska heillä oli kuusi lasta, hän, asettamalla roviolle pitkäkseen kaksi niistä, muodostaisi sillan yli tulen, astuisi sitten itse niitä myöten ja pelastuisi siten. Niin Sesostris tekikin, ja kaksi lapsista tosin paloi sillä tavoin, mutta muut pelastuivat yhdessä isän kanssa.

108. Palattuaan Egyptiin ja kostettuaan veljelleen Sesostris käytti sitä väkijoukkoa, jonka hän oli tuonut mukanaan niistä kansoista, joiden maat oli laskenut valtansa alle, seuraavalla tavalla. Kaikki ne kivet, jotka tämän kuninkaan aikana tuotiin Hefaistoksen pyhättöön ja jotka kooltaan ovat erinomaisen suuret, vetivät mainitut ihmiset sinne, ja kaikki Egyptissä nyt olevat kanavat heidät pakoitettiin kaivamaan; ja siten he tekivät Egyptin, joka ennen oli kokonaan ollut kuljettavissa ratsain ja vaunuin, tähän kelpaamattomaksi, vaikka eivät olleet sitä tarkoittaneet. Sillä siitä ajasta perin Egypti, vaikka onkin kokonaan tasankoa, tuli mahdottomaksi kulkea hevosin ja vaunuin. Syynä siihen ovat nuo monet joka suuntaan kulkevat kanavat. Ja kuningas kaivautti kanavat halki maan seuraavasta syystä. Kaikki ne egyptiläiset, joitten kaupungit eivät olleet joen varrella, vaan keskellä maata, olivat, joka kerta kun joki vetäytyi pois ja maa kuivi, veden puutteessa ja saivat käyttää jotenkin suolaista juomaa, jota ottivat kaivoista.

109. Tämän vuoksi siis Egyptin halki kaivettiin kanavia. Ja he kertoivat, että mainittu kuningas jakoi

maan kaikkien egyptiläisten kesken, antamalla jokaiselle yhtä suuren neliskulmaisen palstan, ja että hän siitä hankki itselleen tuloja käskemällä suorittamaan veroa vuosittain. Mutta jos joki tempasi pois maata jonkun palstasta, niin omistaja tuli kuninkaan luo ja ilmoitti mitä oli tapahtunut. Silloin kuningas lähetti miehiä tarkastamaan ja mittaamaan, kuinka paljoa pienemmäksi maa oli tullut, jotta omistaja vastaisuudessa suorittaisi veronsa oikeassa suhteessa alkujaan säädettyyn veroon. Ja minusta näyttää siltä kuin maanmittaustiede siitä olisi saanut alkunsa ja sitten Egyptistä tuotu Hellaaseen. Sillä auringonlaskijan ja -osoittajan sekä päivän kaksitoista osaa ovat helleenit oppineet tuntemaan babylonilaisilta.

110. Sesostris oli ainoa egyptiläinen kuningas, joka hallitsi Etiopiaa, ja hän jätti jälkeensä muistomerkiksi Hefaistoksen temppelin eteen kaksi kivistä, kolmenkymmenen kyynärän korkuista kuvapatsasta, jotka esittävät häntä itseään, hänen vaimoaan sekä neljää lastaan, kukin kahdenkymmenen kyynärän korkuinen. Nämä ne olivat, joiden eteen Hefaistoksen pappi paljoa myöhemmin ei sallinut persialaisen Dareioksen asettaa omaa kuvapatsastaan, sanoen että hän ei ollut toimittanut samanlaisia tekoja kuin egyptiläinen Sesostris. Sillä Sesostris ei ollut laskenut valtansa alle vähemmän kansoja kuin hänkään, ja sitäpaitsi skyytit, mutta Dareios ei ollut kyennyt kukistamaan skyytejä. Ei siis ollut oikein, että Dareios asetti kuvapatsaansa Sesostriin kuvien eteen, ennenkuin hän töissä oli tämän voittanut. Ja kerrotaan, että Dareios alistui siihen.

111. Sesostriin kuoltua kerrotaan, että kuninkuuden peri hänen poikansa Feros. Hän ei suorittanut mitään sotaretkeä, mutta hänelle sattui se onnettomuus, että hän joutui sokeaksi seuraavasta syystä. Kun joki kerran kovasti nousi — aina kahdeksaantoista kyynärään saakka — ja tulvi yli vainioiden, alkoi tuulla, ja joki rupesi lainehtimaan. Silloin kerrotaan, että mainittu kuningas esiintyi siihen määrään röyhkeästi, että tempasi keihään ja viskasi sen keskelle virran pyörteitä; mutta kohta senjälkeen hän sai silmätaudin ja tuli sokeaksi. Kymmenen vuotta hän oli sokeana, mutta kymmenentenä vuotena tuli Buto-kaupungista niin kuuluva oraakelinlause, että hänen rangaistuksensa aika oli kulunut loppuun ja että hän saisi näkönsä jälleen, jos pesisi silmiään naisen vedellä, joka oli käynyt ainoastaan oman miehensä luona eikä ollut ollut tekemisissä muiden miesten kanssa. Feros koetteli nyt ensiksi omaa vaimoaan, mutta kun ei saanut näköään takaisin, järjestänsä sitten kaikkia muitakin naisia. Ja kun hän jälleen alkoi nähdä, hän ajoi kokoon kaikki ne naiset, joita oli koetellut, paitsi sitä, jonka vedellä peseytymällä oli saanut näkönsä, yhteen kaupunkiin, jota nyt kutsutaan nimellä Erythrebolos. Ja haalittuaan heidät siihen kokoon hän poltti heidät kaupunkineen päivineen. Mutta sen, jonka vedellä peseytymällä oli saanut näkönsä, hän itse otti vaimokseen. Parannuttuaan silmätaudistaan hän pystytti kaikkiin pyhättöihin huomattavia vihkilahjoja, mutta varsinkin ansaitsevat mainitsemista ne, mitkä hän asetti Helioksen pyhättöön, nimittäin kaksi kivistä obeliskia, joista kumpikin on tehty yhdestä ainoasta kivistä ja on sata kyynärää korkea ja kahdeksan kyynärää leveä.

112. Häntä seurasi, kuten he kertoivat, hallituksessa memfiiläinen mies, jonka nimi helleenien kielellä on Proteus. Memfiissä on vielä nyt olemassa hänen temppelialueensa, joka on erinomaisen kaunis ja somasti laitettu sekä sijaitsee Hefaistoksen pyhätöstä eteläänpäin. Tämän temppelialueen ympärillä asuvat tyrolaiset foinikialaiset, ja koko sitä paikkaa kutsutaan tyrolaisten kortteeriksi. Proteuksen temppelialueessa on pyhättö, jota kutsutaan "vieraan Afroditen" pyhätöksi. Nytpä minä teen sen johtopäätöksen, että puheenaoleva pyhättö on Tyndareoksen tyttären, Helenan, oma, ja sen minä teen sen kuulemani kertomuksen nojalla, että Helena eleli Proteuksen luona, samoin kuin myös siitä, että pyhättö on liikanimeltään "vieraan Afroditen". Sillä ei missään muualla, missä Afroditella on pyhättöjä, niitä kutsuta "vieraan Afroditen" pyhätöiksi.

113. Ja kun minä kyselin Helenasta, niin papit kertoivat, että asianlaita oli seuraava. Alexandros oli ryöstänyt Helenan ja purjehtinut Spartasta pois kotiin päin. Mutta niin pian kuin hän oli joutunut Aigeian mereen, viskasivat vastatuulet hänet syrjään Egyptin mereen ja sieltä — myrsky näet ei hellittänyt — Egyptiin sekä Egyptissä sen Niilin suuhaaran luo, jota nyt kutsutaan Kanoboksen suuhaaraksi, ja Tarikheiaihiin. Rannalla oli Herakleen pyhättö, joka vieläkin on olemassa; ja jos siihen kenenkä kotiorja hyvänsä pakenee ja painattaa ihoonsa pyhät merkit, antautuen siten jumalan huomaan, ei häneen ole lupa koskea. Tämä tapa on yhä ollut voimassa minun aikoihini saakka samanlaisena kuin se oli alusta alkaen. Saatuaan tietää pyhätön yhteydessä olevan tavan, Alexandroksen palvelijat, jotka tahtoivat vahingoittaa häntä, istuutuivat jumalan turvananojina temppeliin ja syyttivät Alexandrosta sekä kertoivat koko jutun Helenasta ynnä Menelaosta kohdanneesta vääryydestä. Ja syytöksensä he esittivät sekä papeille että tämän suuhaaran päällysmiehelle, Thoniille.

114. Sen kuultuaan Thonis pikimmiten lähetti Memfiiseen Proteuksen luo näin kuuluvan viestin: "tänne on tullut vieras, sukuperältään teukrolainen, joka Hellaassa on tehnyt jumalattoman teon. Hän on nimittäin vietellyt oman kestiystävänsä vaimon ja on tuulten ajamana tullut tähän maahan, tuoden muassaan naisen ynnä hyvin paljon tavaraa. Tuleeko meidän siis antaa hänen purjehtia pois vahingoittumaton, vai otammeko häneltä pois mitä hän on tänne tuonut?" Proteus lähettää näin kuuluvan vastaviestin: "olipa tämä mies, joka on tehnyt jumalattoman teon kestiystävänsä kohtaan,

kuka tahansa, niin ottakaa kiinni ja tuokaa hänet pois minun luokseni, jotta saisin tietää, mitähän hänelläkin on sanottavanaan."

115. Kuultuaan tämän Thonis ottaa kiinni Alexandroksen, pidättää hänen laivansa, ja vie sitten hänet itsensä, Helenan ynnä tavarat sekä lisäksi vielä turvananojat Memfiiseen. Ja kun kaikki olivat saapuneet perille, kysyi Proteus Alexandrokselta, kuka hän oli ja mistä hän purjehti. Alexandros luetteli sekä esi-isänsä että mainitsi isänmaansa nimen ja kertoi myös matkastaan sekä mistä päin hän purjehti. Sitten Proteus kysyi häneltä, mistä hän oli ottanut Helenan. Kun Alexandros puheli kiertäen kaartaan eikä sanonut totuutta, kumosivat turvananojat hänen väitteensä kertomalla hänen rikoksensa jutun juurta jaksaen. Lopuksi Proteus julistaa seuraavan päätöksen sanoen: "Jollen minä katsoisi velvollisuudekseni olla tappamatta ketään vierasta, joka tuulen tempaamana on minun maahani tullut, niin kostaisin helleeniläisen miehen puolesta sinulle, joka, oi miehistä kurjin, olet niin jumalattoman teon tehnyt häntä kohtaan, jonka puolelta olet nauttinut kestiystävyyttä. Olethan mennyt oman kestiystäväsi vaimon tykö. Eikä sekään sinulle riittänyt, vaan kiihoittavilla houkutusillasi olet hänet vietellyt mukaasi, senkin varas. Eikä yksin sekään riittänyt, vaan olet ryöstänyt kestiystäväsi talonkin. Nyt siis, vaikka pidän velvollisuutenani olla surmaamatta vieraita, en aio sallia sinun viedä pois tätä vaimoa enkä rahoja, vaan tulen säilyttämään ne helleeniläisen kestiystävän varalle, kunnes hän itse tulee viemään ne mukansa pois. Mutta sinua itseäsi ja matkatovereitasi minä käsken kolmen päivän sisässä lähtemään minun maastani johonkin toiseen maahan; muussa tapauksessa tullaan teitä kohtelemaan vihollisina."

116. Siten oli Helena, pappien kertomuksen mukaan, tullut Proteuksen luo. Näyttääpä minusta myös Homeros tunteneen tämän kertomuksen. Mutta koska se ei yhtä hyvästi soveltunut hänen runoelmaansa kuin se toinen, jota hän todella käytti, niin hän tahallaan heitti sen sikseen, osoittamalla kuitenkin tuntevansa mainitunkin toisinnon. Käy nimittäin ilmi siitä, miten hän Iliadissa — eikä hän missään muualla ole samaan aineeseen palannut — on kuvailut Alexandrokseen harhamatkoja, että tämä harhaillessaan, mukanaan Helena, ajelehti muun muassa myös Foinikian Siidoniin. Siitä hän mainitsee "Diomedeen urotöissä", ja sanat kuuluvat näin:

"Siinäpä säilössä on koruompelu-vaippoja hällä, Siidonin naisten töitä, mi itse on Siidonin maasta tuonut Alexandros jumalainen, laajoa merta kulkien, matkassaan Helenaa jalosyntyä vieden."

Näissä säkeissä Homeros osoittaa tuntevansa Alexandroksen harhamatkan Egyptiin. Syyria rajoittuu näet Egyptiin, ja foinikialaiset, joitten oma Siidon on, asuvat Syyriassa.

117. Näiden säkeiden nojalla käy myös vallan ilmeiseksi, että "Kypria"-runoelma ei ole Homerosen, vaan jonkun muun tekemä. Sillä Kypriassa mainitaan, että Alexandros kolmessa päivässä saapui Spartasta Ilioniin muassaan Helena, suotuisan tuulen vallitessa ja meren ollessa tyvenenä. Mutta Iliadissa sanotaan, että hän harhaili sinne tänne vieden Helenaa muassaan.

118. Mutta jääkööt nyt Homeros ja Kypria-runoelma sikseen! Kysyessäni papeilta, puhuvatko helleenit joutavia siinä kohden, minkä kertovat Ilionin suhteen tapahtuneen, vai eivätkö, he kertoivat siihen seuraavaa, väittäen kyselemällä saaneensa tietää sen Menelaokselta itseltään. Helenan ryöstön jälkeen tuli teukrolaisten maahan helleenien suuri sotajoukko auttamaan Menelaosta. Kun sotajoukko oli astunut maihin ja asettunut paikoilleen, niin he lähettivät sanansaattajia Ilioniin, ja niiden mukana meni myös Menelaos itse. Tultuaan muurin sisäpuolelle he pyysivät pois Helenaa ynnä niitä rahoja, jotka Alexandros varkain oli vienyt Menelaokselta, ja vaativat rangaistusta hänen väärästä teostaan. Mutta teukrolaiset vakuuttivat silloin ja jälestäpäinkin, sekä vannoen että vannomatta, samaa, että nimittäin heillä ei ollut Helenaa eikä niitä tavaroita, joista helleenit valittivat, vaan että ne kaikki olivat Egyptissä; niinmuodoin ei ollut oikein, että heidän tuli antaa hyvitystä siitä, mitä egyptiläisellä Proteuksella oli hallussaan. Mutta helleenit, jotka luulivat teukrolaisten pilkkaavan heitä, saartoivat kaupungin ja valloittivat viimein sen. Kun helleenien vallattua linnan Helenaa ei näkynytkään, vaan he taas kuulivat saman jutun, niin he vihdoinkin uskoivat ja lähettivät Menelaoksen itsensä Proteuksen luo.

119. Tultuaan Egyptiin ja purjehdittuaan Memfiiseen Menelaos ilmaisi asian todellisen laidan, sai osakseen suuria kestitlahjoja ja otti vastaan Helenan vahingoittumatonna ynnä lisäksi vielä kaikki omat tavaransa. Mutta vaikka Menelaos saikin ne, niin hän kuitenkin esiintyi väärämielisenä miehenä egyptiläisiä kohtaan. Kun hän nimittäin suoriutui lähteäkseen matkalle, pidättivät häntä vastatuulet. Koska tätä kesti pitemmän ajan, niin hän keksi seuraavan jumalattoman keinon. Hän otti nimittäin kaksi maanasukasten lasta ja teurasti ne uhriksi. Kun sitten tuli kuuluviin, että hän oli sen tehnyt, niin hän vihattuna ja takaa-ajettuna läksi laivoillaan pakoon Libyaan päin. Mutta minne hän siitä sitten kääntyi, sitä eivät egyptiläiset saattaneet sanoa. Tämän kaiken he sanoivat osaksi tuntevansa kyselyjensä nojalla, osaksi he sanoivat varmasti tietävänsä sen siitä syystä, että se oli tapahtunut heidän omassa keskuudessaan.

120. Niin kertoivat egyptiläisten papit. Itse minä puolestani yhdyn tähän yllämainittuun kertomukseen Helenasta ja lisää siihen vielä sen, että jos Helena olisi ollut Ilionissa, olisi hänet kyllä

annettu pois helleeneille, joko sitten Alexandroksen suostumuksella tai vasten hänen tahtoaan. Sillä eiväthän toki Priamos ja hänen läheisensä olleet siihen määrään mielettömiä, että olisivat panneet omat henkensä, lapsensa ja kaupunkinsa vaaraan vain siksi, että Alexandros saisi elellä yhdessä Helenan kanssa. Ja vaikka he ensi aikoina olisivatkin olleet sillä kannalla, niin ainakin minä puolestani luulen, että kun sitten, heidän joutuessaan käsikähmään helleenien kanssa, useiden muiden troialaisten ohella joka kerta myös kaatui kaksi tai kolme tai vielä useampiakin itse Priamoksen lapsista — jos nimittäin saa jossain kohden uskoa runoniekkoja —, niin Priamos, vaikkapa hän itsekin olisi elänyt yhdessä Helenan kanssa, olisi antanut tämän pois akhailalaisille vapautuakseen silloisesta onnettomuudestaan. Sitäpaitsi ei myöskään kuninkuus olisi joutunut Alexandrokselle, niin että Priamoksen vanhetessa hallitus olisi hänestä riippunut. Vaan Hektor, joka oli sekä vanhempi että enemmän mies puolestaan kuin Alexandras, oli Priamoksen kuoltua ottava vastaan hallituksen, eikä hänen olisi sopinut sallia veljensä harjoittaa vääryyttä, varsinkin kun Alexandroksen kautta olisi koitunut suuria onnettomuuksia sekä hänelle itselleen että kaikille muillekin troialaisille. Niinpä troialaiset eivät voineet antaa Helenaa pois. Toiselta puolen taas eivät helleenit uskoneet heitä, kun he sanoivat totuuden. Ja jos minä saan mielipiteeni lausua, niin tämä tapahtui jumaluuden toimesta, jotta teukrolaiset kokonaan turmioon syöksymällä tekisivät ihmisille ilmeiseksi, että suuria vääryyksiä myös seuraavat jumalien puolelta suuret rangaistukset. Ja tämän minä olen maininnut, niinkuin asianlaita minusta näyttää olevan.

121. Proteuksen jälkeen seurasi, niinkuin egyptiläiset kertoivat, hallituksessa Rampsinitos, joka jätti jälkeensä muistomerkeiksi Hefaistoksen temppelin länteen päin antavat esikartanot, ja asetti vastapäähän esikartanoita kaksi kuvapatsasta, suuruudeltaan viidenkolmatta kyynärän korkuiset, joista egyptiläiset kutsuvat toista, pohjoiseen päin seisovata kesäksi, mutta etelään päin olevata talveksi. Ja sen eteen, jota he kutsuvat kesäksi, he nöyrästi heittäytyvät ja kohtelevat sitä hyvin, mutta sille, jota kutsuvat talveksi, he tekevät päinvastoin. Mainitulla kuninkaalla oli niin suuret raharikkaudet, ettei kukaan myöhemmistä kuninkaista voinut häntä siinä voittaa tai edes tulla lähellekään. Koska hän nyt tahtoi turvassa säilyttää aarteitaan, niin hän rakensi kivisen huoneen, jonka seinistä yksi oli linnan ulkoseinänä. Mutta se, joka työn suoritti, punoi salakavalassa aikeessa seuraavan juonen. Hän laittoi niin, että yhden kiven helposti saattoi ottaa pois seinästä joko kaksi miestä tahi yksi mies. Niin pian kuin huone oli valmis, pani kuningas aarteensa siihen talteen. Kun jonkun ajan kuluttua rakennusmestari oli kuolemaisillaan, kutsui hän luokseen poikansa, joita hänellä oli kaksi, ja kertoi heille, että hän oli pitänyt huolta siitä, että heillä olisi runsas toimeentulo, ja niinmuodoin oli rakentaessaan kuninkaan aarreaitan erityisellä tavalla sen valmistanut. Selitettävään pojilleen selvästi kaikki, mikä koski kiven ulosottamista, rakennusmestari mainitsi heille tarvittavat mitat ja sanoi, että jos he niistä ottavat vaarin, niin he pääsevät kuninkaan rahojen hoitajiksi. Sitten hän päätti päivänsä. Mutta pojat kävivät viipymättä käsiksi työhön, tulivat yöllä kuninkaanlinnalle, löysivät rakennuksesta kiven, jota helposti saattoivat käsitellä, ja veivät huoneesta ulos suuren joukon aarteita.

Niin pian kuin sitten kuningas sattui avaamaan huoneen, niin hän ihmetteli nähdessään, että rahoja puuttui astioista. Mutta hänellä ei ollut, ketä syyttäisi, koska sinetit olivat eheät ja huone suljettu. Kun hänen kaksi tai kolme kertaa avatessaan huoneensa rahat aina ilmeisesti olivat vähentyneet — varkaat näet eivät herenneet ryöstämästä —, niin hän teki seuraavalla tavalla. Hän käski näet tekemään ansoja ja virittämään ne niiden astioiden ympäri, joissa rahat olivat. Varkaat tulivat niinkuin ennenkin, ja toinen heistä hiipii sisälle. Mutta heti kun hän oli lähestynyt astiaa, niin hän tarttui ansaan. Niin pian kuin hän huomasi, millaisessa onnettomuudessa oli, hän heti kutsui veljensä, osoitti hänelle tilansa ja käski häntä pikimmiten hiipimään sisään ja leikkaamaan poikki hänen päänsä, jottei hän syöksisi toistakin turmioon, kun hänet nähtäisiin ja tunnettaisiin. Toisen mielestä veli puhui hyvin, hän suostui ehdotukseen ja teki niin. Sitten hän sovitti kiven paikoilleen ja meni kotiinsa, muassaan veljensä pää.

Niin pian kuin tuli päivä, astui kuningas sisälle huoneeseen, mutta hämmästyi suuresti nähdessään ansassa varkaan päättömän ruumiin, vaan huoneen vahingoittumattomana, siinä kun ei ollut mitään mahdollisuutta päästä sisään tai ulos. Kun hänellä ei ollut muuta neuvoa, niin hän teki näin. Hän ripusti varkaan ruumiin muurille ja asetti sinne vartijoita sekä käski näitä ottamaan kiinni ja tuomaan hänen luokseen sen, jonka näkisivät itkevän ja vaikeroivan.

Kun nyt ruumis oli sinne ripustettu, koski se kovasti vainajan äitiin. Niinpä hän puhutteli henkiin jäänyttä poikaansa ja antoi tälle toimeksi, millä tavalla vain saattoi, laittamaan niin, että ottaisi pois veljen ruumiin ja toimittaisi sen hänelle. Mutta jos hän sen laiminlyö, niin äiti uhkasi itse mennä kuninkaan luo antamaan ilmi hänet siksi, jolla oli rahat hallussaan. Kun äiti kovasti ahdisti eloon jäänyttä poikaansa, eikä tämä, vaikka paljon äidilleen puheli, voinut häntä taivuttaa lakkaamaan siitä, niin hän vielä keksi seuraavan juonen. Hän sälytti aasinsa, täytti joukon säkkeitä viinillä, asetti ne aasien selkään ja ajoi ne edelleen. Niin pian kuin hän oli tullut niiden kohdalle, jotka vartioivat muurilla riippuvaa ruumista, hän nykäisi paria, kolmea säkinnippua ja aukaisi ne sitten itse solmuistaan. Kun nyt viini alkoi vuotaa, hän löi päätään huutaen ääneen, ikäänkuin ei olisi tiennyt, minkä aasin puoleen hänen ensin piti kääntymän. Nähdessään viljalti vuotavan viinin, vartijat juoksivat miehissä tielle mukanaan astiat, joihin ammensivat maahan valuneen viinin, itse siitä nauttiakseen. Teeskennellen

suuttumusta mies soimasi heitä kaikkia, milloin mitäkin, mutta kun vartijat koettivat rauhoittaa häntä, hän aikaa myöten oli lauhtuvinaan ja antoi muka suuttumuksensa laueta. Vihdoin hän ajoi aasit pois tieltä ja sälytti ne uudestaan. Kun puhelua jatkui, ja joku myös teki ilvettä hänestä ja houkutteli häntä nauramaan, niin hän antoi heille säkeistään vielä yhden. Silloin he päättivät ilman muuta laskeutua maahan siihen paikkaan juomaan, ottaa hänet mukaansa ja käskeä häntä jäämään heidän kanssaan juomaan. Hän suostuikin siihen ja jäi sinne. Kun he nyt juodessaan kohtelivat häntä ystävällisesti, niin hän antoi heille vieläkin yhden säkin. Vartijat joivat ylenmäärin, niin että kokonaan päihtyivät ja nukkuivat unen valtaamina siihen paikkaan, missä ryyppäsivät. Mutta kun yötä oli kulunut pitkälle, irroitti mies veljensä ruumiin ja häväistäkseen vartijoita hän leikkasi pois parran heidän kaikkien oikealta poskelta, asetti ruumiin aasien selkään ja ajoi ne kotiin. Ja siten hän täytti äidin antaman tehtävän.

Mutta kun kuninkaalle ilmoitettiin, että varkaan ruumis oli varastettu, niin hän suuttui kovasti. Koska hän kaikin mokomin tahtoi, että tulisi ilmi, kuka se oli, joka tämän kaiken oli pannut toimeen, hän teki seuraavalla tavalla, jota minä tosin en saata uskoa. Hän sijoitti tyttärensä porttolaan ja käski hänen erotuksetta ottaa vastaan kaikki, mutta ennenkuin kukaan häneen rupeisi, tuli hänen pakoittaa tätä sanomaan hänelle, mikä oli viisain ja mikä jumalattomin teko, minkä hän eläessään oli suorittanut. Se, joka silloin kertoo sen, mikä varkaan suhteen tapahtui, täytyy hänen ottaa kiinni eikä hän saa laskea häntä ulos. Ja tytär teki niinkuin isä käski. Mutta varas, joka huomasi, minkä vuoksi tämä pantiin toimeen, tahtoi neuvokkuudessa viedä voiton kuninkaasta ja teki senvuoksi seuraavasti. Hän leikkasi vereksestä ruumiista pois käsivarren olkapään kohdalta ja läksi menemään, käsivarsi viittansa alla. Kun hän tuli kuninkaantytären tykö, ja häneltä kysyttiin samaa kuin muiltakin, niin hän kertoi, että hänen jumalattomin tekonsa oli se, jolloin hän kuninkaan aarraitassa ansaan joutuneelta veljeltään oli leikannut poikki pään, viisain taas kun hän päihdyttämällä vartijat oli ottanut pois veljensä muurilla riippuvan ruumiin. Sen kuultuaan kuninkaantytär tarttui varkaaseen, mutta tämä ojensikin hänelle pimeässä ruumiin käden. Sen nainen otti ja jäi sitä pitämään arvelleen pitävänsä kiinni varkaan kädestä. Mutta varas antoi sen mennä menojaan ja läksi oven kautta pakoon.

Niin pian kuin asia ilmoitettiin kuninkaalle, niin tämä ihmetteli miehen neuvokkuutta ja rohkeutta; mutta lopulta hän lähetti sanan kaikkiin kaupunkeihin ja kuulutti jättävänsä varkaan rankaisematta ja ottavansa suuremmoisesti hänet vastaan, jos hän tulisi kuninkaan eteen. Tähän luottaen varas tulikin kuninkaan luo, ja Rampsinitos ihmetteli suuresti häntä sekä antoi hänelle tyttärensä vaimoksi, koska hän muka oli ymmärtäväisin ihminen maailmassa. Sillä egyptiläisiä kuningas piti viekkauudessa etevämpinä muita ihmisiä, egyptiläisistä taas etevimpänä hän piti tätä miestä.

122. He kertoivat mainitun kuninkaan senjälkeen elävänä astuneen alas siihen paikkaan, jota helleenit luulevat Hadekseksi, ja siellä pelanneen noppapeliä Demeterin kanssa, jolloin oli milloin voittanut, milloin joutunut tappiolle; ja sitten hän oli tullut takaisin, mukanaan Demeteriltä saamana lahjana kultainen pyyheliina. Rampsinitoksen manalaanmenon johdosta he väittivät egyptiläisten viettävän juhlaa Demeterin kunniaksi, siitä ajasta alkaen, jolloin Rampsinitos tuli takaisin. Ja minä tiedän, että he ovat viettäneet tuota juhlaa aina minun aikoihini saakka, mutta en kuitenkaan saata sanoa, viettävätkö he sitä mainitusta syystä. Samana päivänä papit kutovat päällysvaipan ja sitovat nauhan erään papin silmille joukostaan, vievät hänet päällysvaippaan puettuna Demeterin pyhättöön ja lähtevät sitten itse takaisin. Mutta sen papin, jonka silmät on sidottu, vie, kuten he sanovat, kaksi sutta Demeterin pyhättöön, mikä sijaitsee kahdenkymmenen stadionin päässä kaupungista, ja sitten sudet vievät hänet takaisin pyhätöstä samaan paikkaan.

123. Näitä egyptiläisten juttuja hyväksyköön se, joka pitää niitä uskottavina. Minulla on koko kertomukseni kestäessä edellytyksenä, että kirjoitan mitä jokainen on sanonut ja niinkuin olen kuullut. Nytpä egyptiläiset sanovat, että Demeter ja Dionysos hallitsevat manalaa. Egyptiläiset ovat myös ensimmäiset, jotka ovat esittäneet sen opin, että ihmisen sielu on kuolematon, ja että se ruumiin hävitessä menee toiseen, kulloinkin syntyvään olentoon ja sittenkuin se on kiertänyt kautta kaikkien maa- ja merieläinten sekä lintujen, menee se uudestaan kulloinkin syntyvään ihmisruumiiseen. Ja sen kiertoaika on kolmetuhatta vuotta. Tätä oppia ovat muutamat helleeneistä, toiset aikaisemmin, toiset myöhemmin, esittäneet omanaan; mutta vaikka minä tiedän niiden nimet, en minä niitä kirjoita tähän.

124. Rampsinitoksen hallitusaikaan saakka he sanoivat, että Egyptissä vallitsi mitä paras järjestys, ja että Egypti suuresti menestyi. Mutta hänen jälkeensä tuli egyptiläisten hallitsijaksi Kheops, joka syöksi maan täydelliseen kurjuuteen. Hän sulki näet kaikki pyhätöt ja esti ensiksi asukkaita uhraamasta niissä sekä käski sitten kaikkia egyptiläisiä tekemään häntä itseään varten työtä. Toisia hän käski ottamaan kiviä Arabian vuoresta olevista louhoksista ja sieltä vetämään niitä Niiliin saakka. Ja kun kivet oli kuljetettu laivoilla joen yli, niin hän määräsi toisia ottamaan ne vastaan ja vetämään ne niinkutsutun Libyan vuoren luo. Noin satatuhatta ihmistä teki työtä, kukin ryhmä aina kolme kuukautta kerrallaan. Kymmenen vuotta kului rasitetulle kansalle sen tien rakentamiseen, jota myöten he vetivät kiviä — työ, joka minun nähdäkseni ei juuri ole paljoa pienempi kuin pyramidin teko. Sillä tien pituus on viisi stadionia, leveys kymmenen sylvä ja korkeus, siinä missä se on korkeimmillaan, kahdeksan sylvä; se on

tehty hioutuista kivistä, joihin on kaiverretty kuvioita. Siihen kului siis kymmenen vuotta, samoin kuin niiden maanalaisten kammioiden tekoon, jotka ovat sillä ylängöllä, missä pyramidit sijaitsevat. Nämä kammiot hän teki itselleen hautapaikaksi saarella, jonka hän muodosti johdattamalla sinne kanavan Niilistä. Mutta itse pyramidin tekoon kului kahdenkymmenen vuoden aika. Jokainen sen neljästä sivusta on kahdeksan pletronia ja korkeus sama, ja se on tehty hioutuista ja mitä tarkimmin toisiinsa sovelletuista kivistä. Ei mikään kivistä ole pienempi kolmeakymmentä jalkaa.

125. Ja tämä pyramidi rakennettiin seuraavalla tavalla. Se tehtiin ensin niin, että siinä oli ikäänkuin astuimet, joita toiset sanovat portaiksi, toiset taas rappusiksi. Sen jälkeen nostettiin muut kivet, kohottamalla niitä maasta ensimmäiseen porraskertaan lyhyistä hirsistä tehdyillä vivuilla. Aina milloin kivi nousi ensimmäiseen kertaan, niin se asetettiin toiseen vipuun, joka sijaitsi ensimmäisessä kerrassa, ja sieltä se vedettiin toiseen kertaan ja toiselle vivulle. Sillä niin monta kuin oli porraskertaa, niin monta oli myös vipua; tahi sitten oli yksi helposti kannettava vipu, jonka he siirsivät toisesta kerrasta toiseen, aina kun he olivat ottaneet pois kiven. Sillä minä tahdon mainita kummankin tavan, niinkuin todella kerrotaan. Ensiksi siis valmistettiin pyramidin ylin osa, sitten tehtiin se, mikä oli tätä lähinnä, ja lopuksi tehtiin se osa siitä, mikä oli lähinnä maata. Egyptiläisillä kirjaimilla on pyramidissa ilmoitettu, kuinka paljon rahaa kului työmiesten retikkaan, sipuliin ja laukkaan. Minä muistan hyvin, kuinka tulkki lukiessaan kirjoitukset minulle sanoi, ja kaikki se maksoi tuhatkuusisataa talenttia. Ja jos tämän asian laita on näin, niin kuinka suuria muita kulunkeja on täytynyt tehdä rautaa työkaluiksi valmistettaessa ynnä työmiesten ruokaan ja vaatteisiin, kun he yllämainitun ajan käyttivät rakennustöihin ja sitten vielä kuluttivat toisen ajan kivien hakkuuseen ja kuljetukseen sekä maanalaisen kaivannon tekemiseen, mikä minun luullakseni ei ollut mikään vähäinen aika?

126. Ja Kheops meni niin pitkälle häijyydessä, että kun hän tarvitsi rahoja, niin hän sijoitti oman tyttärensä porttolaan ja käski hänen ansaita määrätyn rahasumman — kuinka suuren, sitä he eivät sanoneet. Ja tytär ansaitsikin sen, minkä isä määräsi, mutta sitäpaitsi hän myös omastakin puolestaan päätti jättää jälkeensä muistomerkin; siksi hän pyysi jokaista, joka hänen luoksensa tuli, lahjoittamaan hänelle yhden kiven. Näistä kivistä he väittivät olevan rakennetun sen pyramidin, joka on keskimäinen kolmesta pyramidista ja sijaitsee suuren pyramidin edessä; sen kukin sivu on puolitoista pletronia.

127. Egyptiläiset sanoivat, että mainittu Kheops hallitsi viisikymmentä vuotta, ja että hänen kuoltuaan hallituksessa seurasi hänen veljensä Khefren. Tämä menetteli samalla tapaa kuin ensinmainittu, muun muassa siinä, että teki pyramidin, jonka mittasuhteet eivät kuitenkaan vedä vertoja Kheopsin pyramidille. Sillä minä olen itse mitannut sen. Ei näet siinä ole maanalaisia kammioita, eikä siihen virtaa haaraa Niilistä, niinkuin toiseen pyramidiin, missä joki rakennetun kanavan kautta virtaa sisään ja kulkee ympäri sen saaren, jossa itse Kheopsin sanotaan lepäävän. Sitävastoin Khefren rakensi ensimmäisen kerroksen kirjavasta etiopilaisesta kivistä; itse pyramidin sitävastoin hän teki neljäkymmentä jalkaa matalammaksi, mutta muuten yhtä suureksi kuin toinen oli. Molemmat sijaitsevat samalla ylängöllä, joka on jokseenkin sadan jalan korkuinen.

128. He kertoivat, että Khefren hallitsi viisikymmentäkuusi vuotta. Nämä satakuusi vuotta olivat egyptiläisten laskun mukaan ne, jolloin heillä vallitsi kaikki kurjuus. Ja koko tuon pitkän ajan kuluessa olivat pyhätöt suljettuina eikä niitä avattu. Vihasta näitä kuninkaita kohtaan eivät egyptiläiset ollenkaan tahdo mainita niitä nimeltäkään, vaan pyramidejakin he kutsuvat Filitis-paimenen nimellä, joka siihen aikaan kaitsi karjaa niillä seuduilla.

129. Kheopsin jälkeen he sanoivat, että Egyptiä hallitsi hänen poikansa Mykerinos. Häntä eivät miellyttäneet isän teot, vaan hän avasi pyhätöt ja antoi äärimäiseen kurjuuteen rasitetun kansan palata töihinsä ja uhreihinsa sekä oli se, joka kaikista kuninkaista langetti heille oikeimmat tuomiot. Siitä syystä kiitetään häntä enimmin kaikista, jotka tähän saakka ovat olleet egyptiläisten kuninkaina. Eikä hän ainoastaan tuominnut oikein, vaan jos joku oli tyytymätön tuomioon, niin hän lepytti häntä antamalla hänelle jotain omaisuudestaan. Sillaikaa kun Mykerinos esiintyi näin lempeänä kansalaisiansa kohtaan ja semmoista puuhasi, alkoivat hänen onnettomuutensa sillä, että hänen tyttärensä, ainoa lapsi, joka hänellä kodissaan oli, kuoli. Tapauksen johdosta hän murehti kovasti ja koska hän tahtoi haudata tyttärensä komeammin kuin muut, niin hän teetti itselleen onton puisen lehmän, jonka jälkeen kultasi sen ja hautasi siihen mainitun kuolleen tyttärensä.

130. Tätä lehmää ei kätketty maahan, vaan vielä minun aikoihini saakka se on ollut nähtävänä Sais-kaupungissa, missä se sijaitsee kuninkaanlinnassa, taitehikkaasti koristetussa huoneessa. Pitkin koko päivää uhrataan sen ääressä kaikenmoisia suitsutuksia, ja joka yö siellä palaa lamppu kaiken aikaa. Lähellä tätä lehmää seisovat toisessa huoneessa Mykerinoksen jalkavaimojen kuvat, niinkuin Sais-kaupungin papit sanoivat. Siellä seisoo nimittäin puisia jättiläis-kuvapatsaita, luvultaan noin kaksikymmentä, jotka ovat tehdyt alastomiksi. Mutta keitä ne kuvaavat, siitä en kuitenkaan saata sanoa muuta kuin mitä niistä kerrotaan.

131. Muutamat kertovat nimittäin lehmästä ja kuvapatsaista sellaisen jutun, että Mykerinos rakastui

omaan tyttärensä ja yhtyi sitten vasten tämän tahtoa häneen. Sittemmin tytär, kuten he kertoivat, surusta hirttäytyi, jonka jälkeen isä hautasi hänet lehmään. Mutta hänen äitinsä hakkautti niiltä palvelijattarilta, jotka olivat kavaltaneet tyttären isälle, kädet poikki, ja nyt ovat heidän kuvansa samassa tilassa kuin he itse eläessään olivat. Tämä on kuitenkin minun luullakseni tyhjää puhetta, varsinkin mitä tulee puukuvien käsiin. Sillä minä näin itsekin, että kuvat ajan kulutuksesta olivat kadottaneet kätensä, jotka vielä minun aikoihini saakka olivat nähtävinä niitten jalkojen edessä.

132. Lehmä on muuten peitetty purppuravaatteella, mutta kaula ja pää ovat sillä paljaat ja hyvin paksulla kultakerroksella kullatut. Ja sarvien välissä on kullasta mukailtu auringon kehä. Lehmä ei ole pystyssä, vaan polvillaan, ja kooltaan se on kuin iso elävä lehmä. Se viedään ulos huoneesta joka vuosi, ja silloin egyptiläiset lyövät rintoihinsa surren sitä jumalaa, jota en tahdo nimeltä mainita tällaisessa tilaisuudessa. Silloin he siis vievät ulos lehmän päivänvaloon. Kerrotaan näet tyttären kuollessaan pyytäneen isältään Mykerinokselta kerran vuodessa saada nähdä auringon.

133. Tyttärensä onnettoman kohtalon jälkeen sattui samalle kuninkaalle seuraava tapaus. Hänelle tuli Buto-kaupungista sellainen oraakelinlause, että hän tulisi enään elämään ainoastaan kuusi vuotta ja seitsemäntenä kuolemaan. Pahoillaan siitä hän lähetti oraakelin luo moitelauseen jumalalle, jossa soimasi tätä siitä, että hänen isänsä ja setänsä, jotka olivat sulkeneet pyhätöt sekä unohtaneet jumalat ja olivat syösseet ihmisetkin turmioon, olivat eläneet kauan aikaa, kun sitävastoin hänen, joka oli hurskas, täytyi niin pian kuolla. Oraakelilta tuli hänelle toinen, niin kuuluva vastaus, että hän itse juuri sen kautta joudutti elämänsä loppua, ettei tehnyt sitä, mitä hänen olisi pitänyt tehdä. Sataviisikymmentä vuotta täytyi nimittäin Egyptin olla ahdinkotilassa, ja ne kaksi kuningasta, jotka olivat olleet ennen häntä, olivat sen älynneet, mutta hän ei. Kuultuaan, että semmoinen tuomio hänestä oli langetettu, Mykerinos teetti suuren joukon lamppuja, ja aina milloin tuli yö, hän sytytti ne, joi ja piti hyviä päiviä, herkeämättä päivällä tai yöllä, sekä kuljeskeli suomaisissa, lehdossa ja missä vain kuuli olevan hauskimmat huvipaikat. Sen hän keksi, koska tahtoi tehdä oraakelin valehtelijaksi sen kautta, että hänelle tuli kaksitoista vuotta kuuden sijasta, kun yöt oli tehty päiviksi.

134. Hän jätti jälkeensä pyramidin, joka oli paljoa pienempi kuin hänen isänsä rakentama, ja jonka neljästä sivusta jokainen on kaksikymmentä jalkaa vailla kolmea pletronia, ja se on tehty etiopilaisesta kivistä. Muutamat helleeneistä väittävät tosin, että se on hetaira-naisen Rodopiin oma, mutta eivät puhu siinä oikein. Niinpä he ilmeisesti eivät edes tiedä, kuka Rodopis olikaan. Sillä eivät he olisi väittäneet hänen rakentaneen semmoista pyramidia, johon sanalla sanoen on kulunut lukemattomia tuhansia talentteja. Lisäksi tulee, että Rodopis kukoisti Amasiin hallitessa eikä Mykerinoksen aikana. Sillä Rodopis eli hyvin monta vuotta näiden kuningasten jälkeen, jotka jättivät jälkeensä mainitut pyramidit, ja oli syntynyt Trakiasta sekä samoslaisen Iadmonin, Hefaistopoliin pojan, orjatar ja satukertojan Aisopoksen orjatoveri. Sillä viimeainittukin oli ollut Iadmonin orja, kuten etenkin seuraavasta kävi ilmi. Senjälkeen kuin nimittäin Aisopos oli Delfoissa saanut surmansa, ja delfoilaiset oraakelin neuvon johdosta monasti kuuluttamalla kyselivät, tahtoiko joku suorittaa sakot Aisopoksen hengestä, niin ei ilmestynyt ketään muuta kuin Iadmonin pojanpoika, toinen Iadmon, joka ne suoritti. Sillä tavoin oli Aisoposkin kuulunut Iadmonille.

135. Rodopis saapui Egyptiin samoslaisen Xantheuksen mukana ansaitakseen rahaa. — Mutta hänen saavuttuaan sinne osti hänet suuresta rahasummasta mytileneläinen Kharaxos, Skamandronymoksen poika, joka oli lauluntekijättären Sapfon veli. Sillä tavoin Rodopis joutui vapaaksi, jäi Egyptiin ja hankki, erinomaisen viehättävä kun oli, itselleen suuria summia ollakseen Rodopis, mutta ei kuitenkaan niin suuria, että ne olisivat riittäneet semmoisen pyramidin rakentamiseen. Ja koska jokainen, joka sitä tahtoo, vielä meidän aikoinamme on tilaisuudessa näkemään kymmenennen osan hänen rahoistaan, niin ei pidä omistaa hänelle varsin suuria summia. Rodopis halusi näet teettää itselleen sellaisen teoksen, jota ei kukaan muu ollut keksinyt tai vihkinnyt pyhättöön, ja asettaa sen vihkilahjaksi Delfoihin muistomerkiksi itsestään. Hän teetti niinmuodoin kymmenyksillä rahoistaan useita rautaisia paistinvartaita, niin suuria, että niillä saattoi paistaa kokonaisen härän, ja niin monta kuin kymmenyksillä saatiin, sekä lähetti ne Delfoihin. Ne ovat yhä vieläkin siellä, pinottuina sen alttarin taakse, jonka khiolaiset vihkivät, ja vastapäätä itse temppeliä. Ylimalkaan ovat Naukratiin hetairat viehättäviä. Mutta eipä ainoastaan se, josta puheenaoleva juttu kerrotaan, tullut niin kuuluisaksi, että kaikki helleenit tunsivat Rodopiin nimen, vaan hänen jälkeensä myös toinen, jonka nimi oli Arkhidike, tuli laulun aiheeksi kautta koko Hellaan, joskin hänestä vähemmän juteltiin kuin ensinmainitusta. Mutta niin pian kuin Kharaxos lunastettuaan Rodopiin palasi Mytileneen ivasi Sapfo veljeään kovasti eräässä runossa.

136. Mitä Rodopiiseen tulee, lopetan tähän. Mykerinoksen jälkeen oli, niinkuin papit kertoivat, Egyptin kuninkaana Asykhis, joka teki Hefaistoksen temppelin itäänpäin antavat esikartanot, mitkä ovat kaikista kauniimmat ja suurimmat. Sillä kaikissa esikartanoissa on tosin kaiverrettuja kuvioita ja kaikennäköisiä muita rakennelmia, mutta näissä on semmoisia kaikista enimmäin. He kertoivat, että kun Mykerinoksen hallitessa vallitsi suuri luotonpuute, säädettiin egyptiläisille semmoinen laki, että jättämällä pantiksi isänsä ruumiin, saattoi saada velan. Siihen pantiin vielä lisäksi semmoinen määräys,

että velan antaja sai valtaansa velallisen koko hautakammionkin, ja että jos pantin antaja ei suostunut maksamaan velkaansa, häntä kohtasi se rangaistus, ettei hän itse kuoltuaan päässyt haudaamisesta osalliseksi, ei isältä perityssä haudassaan eikä missään muussakaan, ja ettei hän saanut haudata ketään omaisistaan tämän kuoltua. Ja koska mainittu kuningas tahtoi voittaa ne, jotka ennen häntä olivat olleet Egyptin kuninkaina, niin hän jätti muistomerkeiksi jälkeensä tulleista tekemänsä pyramidin, jossa on näin kuuluva kiveen piirretty kirjoitus: "Älä halveksi minua kivisten pyramidien rinnalla! Minä olen näet niin paljon niiden edellä kuin Zeus on edellä muita jumalia. Sillä järveen iskettiin kanki ja se savi, mikä kangen mukana seurasi, koottiin ja siitä tehtiin tiilejä; ja sillä tavalla minut rakennettiin."

137. Semmoisia tekoja Asykhis suoritti. Hänen jälkeensä hallitsi Anysis-niminen sokea mies Anysis-kaupungista. Hänen hallitessaan hyökkäsivät suurella sotavoimalla Egyptiin etiopilaiset ja etiopilaisten kuningas Sabakos. Sokea lähti pakoon suomaihin, mutta etiopilainen hallitsi Egyptiä viisikymmentä vuotta, joiden kestäessä hän menetteli seuraavalla tavalla. Kun joku egyptiläisistä teki jonkun rikoksen, hän ei milloinkaan tahtonut tappaa ketään, vaan tuomitsi jokaisen hänen rikoksensa suuruuden mukaan siten, että määräsi kunkin luomaan valleja sen kaupungin luo, mistä kukin pahantekijä oli kotoisin. Siten tulivat kaupungit vieläkin korkeammiksi. Sillä ensi kerran olivat valleja luoneet ne, jotka Sesostris-kuninkaan aikana olivat kaivaneet vallihautoja, toisen kerran ne nyt etiopilaisen aikana tulivat erinomaisen korkeiksi. Minun luullakseni ovat muutkin Egyptin kaupungit kohonneet, mutta varsinkin on maa Bubastis-kaupungissa luomalla korotettu. Siellä on myös Bubastiin pyhättö, joka erittäin ansaitsee mainitsemista. Sillä on kyllä olemassa muitakin suurempia ja kallisarvoisempia pyhättöjä, mutta ei ole mitään, joka olisi suloisemman näköinen kuin tämä. Mutta Bubastis on hellaankielellä Artemis.

138. Bubastiin pyhättö on seuraavalla tavalla järjestetty. Lukuunottamatta sisäänkäytävää, on kaikki muu saarena. Sillä Niilistä kulkee kaksi kanavaa, jotka eivät yhdy toisiinsa, vaan joista kumpikin ulottuu pyhätön sisäänkäytävään, toinen virraten ympäri tältä, toinen tuolta puolen, ja kumpikin on sadan jalan levyinen sekä puiden varjostama. Esikartanot ovat kymmenen sylon korkuiset ja koristetut kuuden kyynärän korkuisilla kuvilla, jotka ansaitsevat mainitsemista. Koska pyhättö sijaitsee keskellä kaupunkia, näkee kaikkialta sinne alas, kun kulkee sen ympäri. Pyhättö tulee nimittäin olemaan näkyvässä sen johdosta, että kun kaupunkia on ylennetty, se itse on jäänyt liikuttamatta ja semmoiseksi, miksi se alunpitäen tehtiin. Sen ympäri kiertää aitaus, johon on kaiverrettu kuvioita ja sisällä on hyvin korkeita puita kasvava suuri lehto, missä jumalankuva sijaitsee. Pyhätön leveys ja pituus on joka puolelta yksi stadion. Sisäänkäytävään johtaa kivillä katettu, noin kolmen stadionin pituinen tie, joka kulkee kaupungin torin kautta itäänpäin ja on leveydelleen noin neljä pletronia. Puolella sekä toisella tietä kasvaa pilviäpitäviä puita, ja se vie Hermeen pyhättöön.

139. Etiopilaisen lähtö tapahtui vihdoin, niinkuin he kertoivat, täten. Hän näki nukkuessaan seuraavan unennäön, jonka jälkeen hän läksi pakoon. Hänestä näytti ikäänkuin hänen viereensä olisi asettunut mies, joka neuvoi häntä kokoomaan yhteen kaikki Egyptissä olevat papit ja sitten hakkaamaan ne keskeltä kahtia. Sen näön nähtyään hän sanoi, että hänestä tuntui siltä kuin jumalat olisivat osoittaneet hänelle tämän enteen, jotta hän rikkomalla pyhiä säännöksiä, kärsisi jonkun onnettomuuden jumalien tai ihmisten puolelta. Ei hän siis tulisi niin tekemään, vaan oli nyt kulunut umpeen se aika, jonka kestäessä hänen, oraakelin mukaan, piti hallita Egyptiä ja sitten lähteä pois. Sillä hänen ollessaan Egyptissä julisti se ennuspaikka, jolta etiopilaiset kysyvät neuvoa, että hänen tuli hallita Egyptiä viisikymmentä vuotta. Koska siis tämä aika oli kulunut loppuun, ja unennäkö Sabakosta järkytti, niin hän vapaaehtoisesti läksi pois Egyptistä.

140. Niin pian kuin etiopilainen siis oli poistunut Egyptistä, saapui sokea suomaistaan, missä hän asuskeli viisikymmentä vuotta saarella, jonka oli luonut tuhasta ja maasta. Sillä joka kerta kun egyptiläiset, etiopilaisen tietämättä, tulivat ja, niinkuin jokaista oli käsketty, toivat hänelle elatusta lahjaksi, niin hän käski heitä tuomaan myös tuhkaa. Tätä saarta ei kukaan ennen Amyrtaiosta voinut löytää, vaan enemmän kuin seitsemänsadan vuoden kuluessa eivät sitä kyenneet keksimään ne, jotka olivat kuninkaina ennen Amyrtaiosta. Tämän saaren nimi on Elbo ja suuruudeltaan se on joka puolelta kymmenen stadionia.

141. Anysiin jälkeen hallitsi muuan Hefaistoksen pappi, jonka nimi oli Sethos. Hän halveksi ja vähäksyi egyptiläisten satureita, koska ei ollenkaan luullut tulevansa tarvitsemaan heitä, josta syystä sekä muuten kohteli heitä häpäisevästi että riisti heiltä vainiot. Edellisten kuningasten aikana oli nimittäin erotettu heille kaksitoista vainiota joka miehelle. Siksi kun arabialaisten ja assyrialaisten kuningas Sanakharibos sittemmin marssitti suuren sotajoukon Egyptiä vastaan, niin eivät egyptiläisten soturit tahtoneet tulla Sethokselle avuksi. Tällöin pulaan joutunut pappi astui temppelin sisään ja valitti jumalankuvan edessä, että häntä uhkasi semmoinen vaara. Hänen siinä vaikeroidessaan yllätti hänet uni, ja siinä hänestä näytti, ikäänkuin jumala olisi asettunut hänen viereensä ja rohkaissut häntä; ei hän mennessään arabialaisten sotajoukkoa vastaan tulisi kärsimään mitään ikävyyttä. Itse näet jumala tulisi hänelle lähettämään apumiehiä. Tähän unennäköön luottaen Sethos otti myötänsä ne egyptiläisistä, jotka tahtoivat häntä seurata, ja asettui leiriin Pelusioniin. Siinä on nimittäin pääsipaikka Egyptiin.

Mutta häntä ei seurannut yksikään satureista, vaan sensijaan kaupustelijoita, käsityöläisiä ja toriväkeä. Heidän saavuttuaan sinne, tulvi yöllä vihollisten ylitse peltohiiriä, jotka söivät suuhunsa heidän viinensä, söivät heidän jousensa ja lisäksi vielä kilpien pitimet, niin että kun he seuraavana päivänä pakenivat ja olivat ilman kilpiä, heitä kaatui useita. Ja nyt tämä kuningas, kivistä tehtynä, seisoo Hefaistoksen pyhätössä, kädessä hiiri, ja lausuu kirjoituksen kautta näin: "katsoos minuun ja ollos hurskas!"

142. Näin pitkälle historiassani kertoivat egyptiläiset ja papit, osoittaen että ensimmäisestä kuninkaasta tähän viimeksi hallinneeseen Hefaistoksen pappiin oli kulunut kolmesataaneljäkymmentäyksi miespolvea, ja että niiden kuluessa oli ollut ylimäisiä pappeja ja kuninkaita, molempia yhtä monta kuin polvea. Mutta nyt tekee kolmesataa miespolvea kymmenentuhatta vuotta. Sillä kolme miespolvea on sata vuotta. Kun vielä oli neljäkymmentäyksi miespolvea yli kolmensadan, niin tämä tekee tuhatneljänsataakolmekymmentä vuotta. He sanoivat niinmuodoin, että yhteentoistatuhanteenkolmeensataaneljäkymmeneen vuoteen ei yksikään jumala ole ihmiseumuotoisena ilmestynyt. Eivät he myöskään sanoneet semmoista tapahtuneen entisten tai myöhempien Egyptin kuningasten kesken. Mainitun ajan kuluessa oli, kuten he kertoivat, aurinko neljä kertaa noussut tavallisesta olinpaikastaan, kahdesti se taas oli noussut siltä kohdalta, mihin se nyt laskee ja kahdesti se oli laskenut sinne, mistä se nyt nousee; mutta niiden tapausten kestäessä ei mikään seikka Egyptissä ollut toiseksi muuttunut, ei mikään semmoinen, mikä egyptiläisille johtui maasta tai joesta, eikä myöskään mitä tauteihin tai kuolemanlajeihin tulee.

143. Samoin kuin aikaisemmin historiankirjoittaja Hekataiokselle, joka Teebassa oli esittänyt sukujohtonsa ja liittänyt syntyperänsä kuudennessatoista polvessa jumalaan, samoin tekivät Zeun papit myös minulle, vaikka en esittänyt sukujohtoani. He veivät minut sisään suureen saliin ja näyttivät sekä luettelivat juuri niin monta puista jättiläis-kuvapatsasta kuin mainitsin. Sillä jokainen ylimäinen pappi pystyttää eläessään sinne kuvansa. Luettellessaan ja näyttäessään niitä papit osoittivat, että jokainen niistä oli seurannut isäänsä, jolloin he, alkaen viimeksi kuolleen kuvasta, kävivät läpi kaikki. Kun Hekataios oli esittänyt sukujohtonsa ja kuudennessatoista polvessa liittänyt sen jumalaan, niin he esittivät vastakkaisen sukujohdon eivätkä hyväksyneet sitä hänen väitettään, että ihminen oli syntyisin jumalasta. Ja he esittivät semmoisen vastakkaisen sukujohdon, että kuvapatsaat polveutuivat, kukin "piromis" toisesta "piromiista", kunnes osoittivat sen kaikkien kolmensadaneljäkymmenenviiden kuvapatsaan suhteen eivätkä liittäneet niitä mihinkään jumalaan tai puolijumalaan. Mutta "piromis" on hellaankielellä "kelpo mies".

144. Siispä he osoittivat, että ne, joiden kuvat siinä olivat, olivat kaikki sellaiset kuin kuvat osoittivat ja kaikkea muuta kuin jumalia. Mutta ennen näitä ihmisiä olivat jumalat ne, jotka hallitsivat Egyptissä; he asuivat yhdessä ihmisten kanssa, ja niistä vallitsi aina yksi. Viimeisenä hallitsi maata Osiriin poika Horos jota helleenit kutsuvat Apolloksi. Tämä syöksi Tyfonin vallasta ja hallitsi viimeiseksi Egyptiä. Osiris taas on hellaankielellä Dionysos.

145. Helleenien kesken pidetään nuorimpina jumalina Heraklesta, Dionysosta ja Pania, mutta egyptiläisten kesken on Pan vanhin ja kuuluu niinkutsuttujen kahdeksan ensimmäisen jumalan joukkoon. Herakles taas kuuluu niinkutsuttujen kahdentoista toisen jumalan joukkoon, ja Dionysos kolmanteen jumalaryhmään. Kuinka monta vuotta egyptiläiset itse sanovat kuluneen Herakleesta Amasis-kuninkaaseen saakka, sen olen ennen osoittanut. Panista sanotaan kuluneen vieläkin enemmän aikaa, Dionysoksesta taas vähemmän, ja kuitenkin he laskevat kuluneen viimemainitusta Amasis-kuninkaaseen viisitoistatuhatta vuotta. Sen egyptiläiset väittävät varmasti tietävänsä, koska aina laskevat ja kirjoittavat muistiin vuodet. Siitä Dionysoksesta, jota sanotaan Kadmoksen ja Semelen pojaksi, on minun aikoihini saakka kulunut korkeintaan noin tuhatkuusisataa vuotta, Herakleesta, Alkmenen pojasta, noin yhdeksänsataa vuotta. Panista, Penelopen pojasta taas, — hänestä ynnä Hermeestä näet helleenit kertovat Panin syntyneen — on minun aikoihini kulunut vähemmän vuosia kuin Troian sodasta, korkeintaan noin kahdeksansataa vuotta.

146. Mitä näihin molempiin, nimittäin Dionysokseen ja Paniin, tulee, on kunkin lupa noudattaa sitä tarua, jota hän enemmän uskoo. Itse puolestani olen niitten suhteen lausunut mielipiteeni [vrt. ylempänä luk. 49 ss]. Sillä jos nämätkin olisivat ilmestyneet ja vanhenneet Hellaassa, niinkuin todella Amfitryonin poika Herakles teki, saattaisi joku sanoa, että hekin ovat olleet ihmisiä, jotka ovat saaneet nimensä noista aikaisemmin esiintyneistä jumalista. Mutta nytpä helleenit kertovat, että heti Dionysoksen synnyttyä ompeli Zeus reiteensä ja kantoi hänet Etiopiassa sijaitsevaan, Egyptin tuolla puolen olevaan Nysaan. Mitä taas Paniin tulee, eivät he edes saata sanoa, mihin hän syntymänsä jälkeen läksi. Minusta on siis selvää, että helleenit myöhemmin saivat tietää puheenaolevien jumalien nimet kuin muiden jumalien. Ja siitä ajasta, jolloin he saivat tietää heistä, he myös lukevat heidän syntynsä.

147. Sitenpä itse egyptiläiset kertovat. Mutta mitä muut ihmiset ja muiden kanssa yhtäpitävästi egyptiläiset kertovat tässä maassa tapahtuneen, sitä minä nyt tahdon ilmaista. Siihen tulee myös

lisättäväksi semmoista, jota itse olen nähnyt.

Senjälkeen kuin egyptiläiset Hefaistoksen papin hallituksen jälkeen olivat tulleet vapaiksi, niin he jakoivat koko Egyptin kahteentoista osaan ja asettivat itselleen kaksitoista kuningasta. Nämä solmivat keskenään naimisliittoja ja hallitsivat noudattamalla semmoisia sopimuksia, etteivät kukistaisi toisiaan eivätkä pyytäisi omistaa toinen enempää kuin toinenkaan, vaan olisivat erittäin hyviä ystäviä keskenään. Nämä säännökset he sääsivät itselleen ja valvoivat ankarasti toisiaan siitä syystä, että heille heti alussa heidän hallitukseen astuessaan, oli ennustettu, että se heistä, joka vaskimaljasta vuodattaisi viiniuhrin Hefaistoksen pyhätössä, tulisi koko Egyptin kuninkaaksi. Heillä oli näet tapana kokoontua kaikkiin pyhättöihin.

148. He päättivät yhteisesti jättää jälkeensä muistomerkin ja sen päätettyään he rakensivat labyrintin, joka sijaitsee vähän yläpuolella Moiris-järveä, jotenkin niin kutsutun "krokotiilien kaupungin" kohdalla. Sen minä todella olen nähnyt, ja se voittaa kaikki kertomukset. Sillä jos laskettaisiin yhteen helleenien tekemät rakennukset ja aikaansaamat työt, niin kävisi ilmi, että ne ovat maksaneet vähemmän vaivaa ja kulunkeja kuin tämä labyrintti. Ja kuitenkin ansaitsevat mainitsemista sekä Efesoksessa että Samoksessa olevat temppeilit. Tosin jo pyramidit voittivat kaikki kertomukset, ja jokainen niistä vastaa useita suuriakin helleeniläisiä rakennustöitä, mutta labyrintti vie voiton pyramideistakin. Siinä on kaksitoista katettua pihaa, joitten portit ovat toisiansa vastassa, kuusi pohjoiseen, kuusi eteläänpäin kääntyneinä kaikki rivittäin. Sama muuri ympäröi niitä ulkoapäin. Siinä on kahdenlaiset huoneet, toiset maan alla, toiset ylhäällä näiden päällä, luvultaan kolmetuhatta, kumpaakin lajia tuhatviisisataa. Ylhäällä olevat huoneet olen itse kulkiessani niiden läpi nähnyt, mutta maanalaiset tunnen vain kertomusten nojalla. Sillä egyptiläiset esimiehet eivät mitenkään tahtoneet niitä näyttää, väittäen että siinä oli niiden kuningasten haudat, jotka alussa olivat tämän labyrintin rakentaneet, sekä pyhien krokotiilien haudat. Niin ollen puhun alhaalla olevista huoneista ainoastaan mitä kuulopuheen kautta olen saanut tietää, mutta ylhäällä olevat näin itse ja ne ovat yli-inhimillistä tekoa. Sillä suojien kautta kulkevat läpikäytävät ja pihojen halki vievät kiertotiet, erinomaisen kirjavia kun olivat, antoivat lukemattomia aiheita katseluun, kun kulki pihasta huoneisiin, huoneista pylväskäytäviin, pylväskäytävistä toisiin suojiin ja huoneista toisiin pihoihin. Kaikkien näiden päällä on katto, joka, samoin kuin muurit on kivinen; muurit ovat täynnä kaiverrettuja kuvioita, ja jokainen piha on pylväskäytävän ympäröimä sekä laadittu valkeista kivistä, jotka erinomaisen hyvin ovat toisiinsa liitetyt. Sen kulman vieressä, missä labyrintti päättyy, on neljänkymmenen sylen korkuinen pyramidi, johon on kaiverrettu suuria kuvioita. Ja siihen on tehty maanalainen tie.

149. Vielä ihmeellisempi tätä labyrinttiä, joka jo on niin merkillinen, on niinkutsuttu Moiris-järvi, jonka viereen mainittu labyrintti on rakennettu. Sen ympäryys yltympäriinsä on kolmetuhattakuusisataa stadionia, s.o. kuusikymmentä skhoinia eli yhtä paljon kuin itse Egyptin merenranta. Järven pituussuunta on pohjoisesta etelään ja, missä se on syvinnä, on se viidenkymmenen sylen syvyinen. Ja että se on käsin kaivettu, sen se itse osoittaa. Sillä jotenkin keskellä järveä seisoo kaksi pyramidia, kumpikin kohoten vedestä viisikymmentä sylvä; saman verran ne ulottuvat veden alle, ja molempien päällä on kivinen, valtaistuimellaan istuva jättiläis-kuvapatsas. Niinmuodoin pyramidit ovat sadan sylen korkuiset, ja sata sylvä taas tekee täsmälleen kuusipletronisen stadionin, kun syli lasketaan kuudeksi jalaksi ja neljäksi kyynäräksi, jalka neljäksi kämmenenleveydeksi, sekä kyynärä kuudeksi kämmenenleveydeksi. Järvessä oleva vesi ei ole omaperäinen — maa näet on siltä kohtaa kovin vedetöntä —, vaan se johdetaan siihen kanavan kautta Niilistä; kuutena kuukautena vesi virtaa sisään järveen, kuutena kuukautena se taas virtaa ulos Niiliin. Ja silloin kun se virtaa ulos, niin se noina kuutena kuukautena kaloista tuottaa kuninkaalliseen rahastoon joka päivä hopeatalentin, mutta kun vesi tulee siihen sisälle, kaksikymmentä minaa.

150. Maan asukkaat kertoivat myös, että tämä järvi laskee maan alitse Libyassa olevaan Syrtiin, se kun kääntyy länteen päin sisämaahan Memfiin yläpuolella olevaa vuotta pitkin. Mutta koska en missään nähnyt tästä kaivaustyöstä jäänyttä maata, ja se herätti huomiotani, niin minä kysyin niiltä, jotka asuivat lähinnä järveä, missä kaivettaessa luotu maa oli. He ilmoittivat minulle, mihin se oli viety, ja vakuuttivat minua siitä helposti. Kertomuksesta näet tiesin, että samanlaista oli tapahtunut assyrialaisien kaupungissa, Ninoksessa. Ninoksen kuninkaalla, Sardanapalloksella, oli näet suuria aarteita, joita säilytettiin maanalaisissa aitoissa. Ne päättivät varkaat viedä pois. Niinpä he alottivat kaivaa omista taloistaan ja kaivoivat, mittaamalla ja laskemalla, maan alitse kuninkaanlinnan luo, mutta kaivauksesta luomansa maan he aina yön tullen veivät Tigris-jokeen, joka virtaa Ninoksen ohi, kunnes saivat suoritetuksi mitä tahtoivat. — Samalla lailla kuulin nyt tapahtuneen myöskin Egyptissä olevan järven suhteen, sillä erotuksella, että työtä ei tehty yöllä, vaan päivällä. Kaivaessaan näet egyptiläiset veivät luomansa maan Niiliin, jonka luonnollisesti täytyi, ottaessaan sen vastaan, huuhtoa se mukanansa pois.

151. Ja yllämainitut kaksitoista kuningasta käyttivät oikeutta. Mutta kun he jonkun ajan kuluttua uhrasivat Hefaistoksen pyhätössä, ja heidän juhlan viimeisenä päivänä piti valaa juomauhri, niin pääpappi, tuodessaan heille ne kultamaljat, joista he tapasivat valaa, erehtyi luvusta ja toi yksitoista

maljaa, vaikka heitä olikin kaksitoista. Kun tällöin Psammetikhoksella, joka seiso viimeisenä heistä, ei ollut maljaa, niin hän otti päästään kypäränsä, joka oli vaskesta, ojensi sen esiin ja valoi juomauhrin. Mutta kaikki muutkin kuninkaas kantoivat kypärää ja heillä sattui juuri silloin olemaan ne päässään. Psammetikhos tosin ei ollut missään vilpillisessä mielessä ojentanut kypäräänsä esiin, mutta muut ottivat samalla huomioon, mitä Psammetikhos oli tehnyt, sekä oraakelinlauseen, joka sanoi, että se heistä, joka vaskimaljasta valaisi juomauhrin, tulisi yksin Egyptin kuninkaaksi. Muistaen oraakelinvastausta he kyllä eivät katsoneet oikeaksi tappaa Psammetikhosta, koska tutkiessaan keksivät, ettei hän ollut tuota tehnyt missään tahallisessa tarkoituksessa, mutta he päättivät riistää häneltä suurimman osan hänen valtaansa ja karkoittaa hänet suomaihin, joista hänen ei pitänyt saada lähteä eikä saanut olla missään yhteydessä muun Egyptin kanssa.

152. Tämä sama Psammetikhos oli aikaisemmin paennut Syyriaan etiopilaisen Sabakoksen edestä, joka oli surmannut hänen isänsä Nekoksen. Mutta kun etiopilainen unennäkönsä johdosta oli lähtenyt pois, toivat Saiin piiristä olevat egyptiläiset Psammetikhoksen takaisin. Sittemmin kohtasi häntä, hänen ollessaan kuninkaana, muiden kuningasten puolelta kypärän vuoksi uudestaan se onnettomuus, että hänen täytyi paeta suomaihin. Mutta koska hän tunsikärsineensä suurta loukkausta niiden puolelta, jotka olivat hänet karkoittaneet, niin hän päätti kostaa heille. Hän lähetti niinmuodoin Buto-kaupunkiin kysymään neuvoa sikäläiseltä Leton oraakelilta, missä juuri egyptiläisillä on luotettavin ennuspaikkansa. Ja sieltä tuli hänelle se vastaus, että kosto on tuleva mereltä, silloin kun sieltä ilmestyy vaskimiehiä. Psammetikhos tosin silloin suuresti epäili, että hänelle koskaan kulisi vaskimiehiä avuksi. Mutta vähän ajan kuluttua sattui, että muutamat ioonilaiset ja kaarilaiset, jotka olivat lähteneet merille rosvoilemaan, ajautuivat Egyptiin. Heidän astuttuaan maihin vaskivarustuksissaan, tuli muuan egyptiläinen suomaihin ja, kun ei aikaisemmin ollut nähnyt vaskivarustuksisia miehiä, niin hän ilmoitti Psammetikhokselle, että mereltä oli tullut vaskimiehiä, jotka ryöstelivät ketoa. Älyten, että oraakelinlause oli käynyt täytäntöön, Psammetikhos teki ioonilaiset ja kaarilaiset ystävikseen ja sai suuria lupauksia antamalla heidät jäämään luokseen.

Ja taivutettuaan heidät siihen hän yhdessä niiden egyptiläisten kanssa, jotka pitivät hänen puoltaan, sekä mainittujen apujoukkojensa kanssa kukisti kuninkaas.

153. Saatuaan koko Egyptin valtaansa Psammetikhos teetti Memfiissä olevan Hefaistoksen-temppelin eteläänpäin antavat esikartanot sekä Apista varten pihan, missä sitä hoidetaan, aina milloin se ilmestyy. Hän rakensi sen vastapäähän esikartanoita, ja se on kokonaan pylvästen ympäröimä ja täynnänsä kuvia. Mutta pylvästen sijasta seisoo pihalla kahdentoista kyynärän korkuisia kuvapatsaita. Ja Apis on helleenien kielellä Epafos.

154. Mutta ioonilaisille ja kaarilaisille, jotka olivat Psammetikhosta auttaneet, hän antoi maa-alueita asuttavaksi, vastapäätä toisiaan ja molemmin puolin Niiliä. Niille annettiin nimeksi "Leirit". Nämä maat hän siis antoi heille sekä täytti myös kaikki muut lupauksensa, uskoipa myös heidän huostaansa egyptiläisiä lapsia, jotta oppisivat hellaankielen. Ja ne oppivatkin sen täydellisesti, ja heistä polveutuvat egyptiläisten nykyiset tulkit. Mutta ioonilaiset ja kaarilaiset asuivat näillä alueilla kauan aikaa. Puheenaolevat alueet sijaitsivat merelle päin vähän alapuolella Bubastis-kaupunkia Niilin niinkutsutun pelusionilaisen suuhaaran luona. Jonkun aikaa myöhemmin Amasis-kuningas siirsi heidät sieltä ja asetti heidät asumaan Memfiiseen sekä teki heidät henkivartijoikseen egyptiläisiä vastaan. Sittenkuin he olivat asettuneet asumaan Egyptiin, ja helleenit siten joutuneet kanssakäymisiin egyptiläisten kanssa, niin me Psammetikhos-kuninkaasta alkaen tunnemme Egyptin olot tarkoin. Mainitut ioonilaiset ja kaarilaiset olivat nimittäin ensimmäiset vieraskieliset, jotka asettuivat asumaan Egyptiin. Mutta niissä paikoissa, joista ne siirtyivät, on vielä minun aikoihini saakka ollut laivateloja ja rakennusten jätteitä.

155. Siten Psammetikhos sai Egyptin. — Buton oraakelista olen jo maininnut paljon, mutta minä tahdon puhua siitä vielä enemmän, sillä sitä se ansaitsee. Se on Leton pyhättö ja perustettu suuren kaupungin luo, Niilin niinkutsutun sebennytiläisen suuhaaran varrelle, ja sijaitssee oikealla kädellä, kun purjehtii mereltä ylös sisämaahan. Nimenä on sillä kaupungilla, missä oraakeli sijaitssee, Buto, niinkuin ennenkin olen maininnut. Tässä Butossa on Apollon ja Artemiin pyhättö sekä Leton temppeli, missä juuri oraakeli on; se on itse suuri ja sillä on kymmenen sylen korkuiset esikartanot. Mutta minä tahdon ilmaista sen, mikä näkyvistä esineistä herätti suurimman ihmettelyni. Mainitussa Leton temppelialueessa on yhdestä ainoasta kivistä tehty temppeli, korkeudelleen ja pituudelleen neljäkymmentä kyynärää, ja katon peitteenä on päällä toinen kivi, jonka ulkoneva reuna on neljän kyynärän pituinen.

156. Mainittu temppeli on niiden seikkain joukossa, jotka puheenalaisen pyhätön luona näin, ihmeellisin. Mutta toisessa sijassa mainittava on niinkutsuttu Khemmis-saari. Se sijaitssee syvässä ja leveässä järvässä, Butossa olevan pyhätön ääressä, ja egyptiläiset sanovat, että tämä saari uiskentelee veden pinnalla. Itse puolestani en minä nähnyt sen uivan enkä liikkuvan, ja kuullessani ihmettelin, tokko saari todella ui. Siinä on suuri Apollon temppeli, siihen on pystytetty kolmenlaatuiset alttarit ja siinä kasvaa taajaan palmuja ynnä paljon muita sekä hedelmiä kantavia että kantamattomia puita.

Samalla kuin egyptiläiset sanovat, että saari ui, he kertovat vielä seuraavan tarinan. Aikaisemmin ei muka tämä saari uinut, mutta Leto, joka kuului kahdeksan ensimmäisen jumalan joukkoon ja asui Buto-kaupungissa, missä juuri tämä hänen oraakelinsa oli, otti Isiiltä huostaansa Apollon ja pelasti hänet, kätkemällä hänet siihen saareen, jota nyt kutsutaan "uivaksi", silloin kun Tyfon tuli ja etsi kaikkialla löytääkseen Osiriin lapsen. He sanovat nimittäin, että Apollo ja Artemis ovat Dionysoksen ja Demeterin lapsia ja että Leto oli heidän hoitajattarensa. Egyptinkielellä on Apollo Horos, Demeter Isis ja Artemis Bubastis. Tästä tarinasta, eikä mistään muusta, on Aiskhylos, Euforionin poika, ottanut sen, minkä heti olen mainitseva, ollen siinä ainoa vanhempien runoilijain joukossa. Hän tekee nimittäin Artemiin Demeterin tyttäreksi. — Yllämainitun tapauksen johdosta oli siis saari alkanut uida. Niin he siitä kertovat.

157. Psammetikhos hallitsi Egyptiä viisikymmentäneljä vuotta, joista hän yhdeksänäkolmatta vuotena piti Syyrian suurta kaupunkia Azotosta piiritystilassa, kunnes sen valloitti. Tämä Azotos on kaikista kaupungeista, joita minä tunnen, kestänyt pitkäikäisimmän piirityksen.

158. Psammetikhoksen poika oli Nekos ja hän tuli Egyptin hallitsijaksi. Hän ensiksi ryhtyi rakentamaan Punaiseen mereen vievää kanavaa, jonka persialainen Dareios sitten kaivoi. Sen pituus on neljän päivän laivamatkaa, ja se kaivettiin niin leveäksi, että kaksi kolmisoutulaivaa saattaa yhtäaikaa kulkea rinnan soutamalla; se on johdettu Niilistä vähän yläpuolella Bubastis-kaupunkia, lähellä Patumos-nimistä Arabian kaupunkia, ja se ulottuu Punaiseen mereen. Ensiksi kaivettiin se osa Egyptin tasankoa, joka on lähellä Arabiaa. Tasangon eteläpuolella alkaa Memfiin kohdalla kulkeva vuorenharjanne, missä kivilouhokset ovat. Pitkin tämän vuoren juurta on kanava johdettu pitkinpäin lännestä itään, ja sitten se jatkuu kallionhalkeamiin, kulkien vuorelta etelää ja suvea kohti Arabianlahteen. Siltä kohtaa, mistä on vähin ja lyhyin matka pohjoisesta merestä eteläiseen ja niinkutsuttuun Punaiseen mereen, nimittäin Kasion-vuoresta, joka erottaa Egyptin ja Syyrian, on tasan tuhat stadionia Arabianlahteen. Tämä on lyhyin väli, mutta kanava on saman verran pitempi kuin se on mutkikkaampi. Niistä egyptiläisistä, jotka sen kaivoivat, kuoli satakaksikymmentätuhatta. Mutta Nekos lakkasi kesken kaivamistaan, koska tuli väliin semmoinen oraakelin ilmoitus, että hän työskenteli barbarin hyväksi. Barbareiksi nimittäin egyptiläiset kutsuvat kaikkia, jotka eivät puhu samaa kieltä kuin he itse.

159. Lakattuaan kanavaa kaivamasta Nekos ryhtyi sotaretkiin. Niinpä tehtiin kolmisoutuja, toiset pohjoisessa meressä, toiset Arabianlahdessa Punaista merta varten, ja niiden telat ovat vieläkin näkyvissä. Ja niitä hän käytti tarpeen tullen. Maajoukoillaan taas hän iski yhteen syyrialaisien kanssa sekä voitti heidät Magdoloksen luona, ja taistelun jälkeen hän valloitti Kadytiin, joka on suuri kaupunki Syyriassa. Sen puvun, mikä hänellä oli päällään suorittaessaan nämä teot, hän lähetti vihittäväksi Apollolle Brankhidaihin Miletoksen alueella. Sitten hän hallittuaan kaikkiaan kuusitoista vuotta kuoli, sittenkuin oli jättänyt hallituksen pojalleen Psammiille.

160. Mainitun Psammiin hallitessa Egyptiä saapuivat eliläisten sanansaattajat ja kehuivat oikeudenmukaisimmalla ja kauniimmalla tavalla maailmassa säätäneensä kilpaleikit Olympiassa sekä arvelivat, etteivät egyptiläiset, vaikka olivat viisaimmat kaikista ihmisistä, olleet keksineet mitään, joka heidän säännöksilleen vetäisi vertoja. Niin pian kuin eliläiset olivat saapuneet Egyptiin ja kertoivat minkä vuoksi he olivat saapuneet, niin kuningas kutsui kokoon ne egyptiläiset, joita sanottiin viisaimmiksi. Tultuaan kokoon egyptiläiset tiedustelivat eliläisiltä kaikkea, mitä heidän tuli tehdä kilpaleikkeihinsä nähden. Kerrottuaan kaiken eliläiset sanoivat tulevansa oppimaan, olivatko egyptiläiset keksineet jotain, joka olisi oikeudenmukaisempaa kuin heidän säännöksensä. Egyptiläiset neuvottelivat ja kysyivät vielä eliläisiltä, ottavatko heidän maanmiehensä osaa kilpaleikkeihin. Nämä sanoivat, että kuka vain joko heistä tai muista helleeneistä tahtoi, sai kilpailla. Silloin egyptiläiset sanoivat, että kun he niin olivat säätäneet, he olivat kerrassaan erehtyneet oikeasta. Sillä ei ollut muuta mahdollista kuin että puolustaisivat kilpailuun osaaottavaa kansalaistaan, tekemällä väärin muukalaiselle. Mutta jos he todella tahtoivat säätää kaikki oikeudenmukaisesti ja siitä syystä olivat tulleet Egyptiin, tuli heidän — niin egyptiläiset heitä neuvoivat — säätää kilpaleikit ainoastaan vieraita kilpailijoita varten eikä antaa kenenkään eliläisen ottaa niihin osaa. Sen neuvon egyptiläiset antoivat eliläisille.

161. Psammiin hallittua ainoastaan kuusi vuotta Egyptiä ja lähdettyä sotaretkelle Etiopiaan, mutta kohta sen jälkeen kuoltua, seurasi hallituksessa Psammiin poika Apries. Lukuunottamatta esi-isäänsä Psammetikhosta hän oli onnellisempi aikaisempia kuninkaita ja hallitsi viisikolmatta vuotta. Niiden kestäessä hän marssitti sotajoukkonsa Siidonia vastaan ja taisteli meritse Tyroksen kuningasta vastaan. Mutta koska kerran oli niin määrätty, että hänen täytyi käydä huonosti, niin onnettomuus tapahtui aiheesta, josta libyalais-historiassani aion laveammin kertoa, mutta vähemmän laajasti tässä tilaisuudessa. Kun näet Apries oli lähettänyt sotajoukon kyreneläisiä vastaan, mutta kärsinyt suuren tappion, niin egyptiläiset, suuttuneina siitä, luopuivat hänestä, arvellen, että Apries tahallaan oli lähettänyt heidät pois ilmeiseen perikatoon, jotta he saisivat tuhonsa, mutta itse sitä turvallisemmin hallitsisi muita egyptiläisiä. Pahoillaan tästä sekä kotiin palanneet että hukkuneitten ystävät julkisesti

luopuivat hänestä.

162. Saatuaan sen tietää Apries lähetti heidän luokseen Amasiin puhuttelemalla tyynnyttämään heitä. Saavuttuaan perille viimeainittu koetti estää egyptiläisiä panemasta aiettaan täytäntöön, mutta hänen parhaillaan puhuessaan muuan takana seisova egyptiläinen asetti hänen päähänsä kypärän ja sen tehdessään sanoi panevansa sen kuninkaan päähän. Eikä se teko juuri ollutkaan Amasiille vastenmielinen, kuten myöhemmin osoittautui. Sillä kun ne egyptiläiset, jotka olivat luopuneet, olivat asettaneet hänet kuninkaaksi, hän varustautui marssimaan Apriesta vastaan. Saatuaan sen tietää Apries lähetti Amasista vastaan erään ympäristössään olevien egyptiläisten joukossa arvossapidetyn miehen, jonka nimi oli Patarbemis, ja käski hänen tuoda luokseen Amasiin elävänä. Mutta kun Patarbemis saapui ja kutsui Amasista tulemaan, niin Amasis, joka juuri sattui istumaan hevosen selässä, kohottaui ja teki säädyttömän tempun sekä käski hänen viedä sen mukanaan Aprieelle. Siitä huolimatta kuuluu Patarbemis pyytäneen Amasista noudattamaan kuninkaan käskyä ja lähtemään tämän luo. Jälkimäinen vastasi hänelle, että hän jo kauan sitten hankki lähtöä, ja että Aprieen ei tarvitsisi häntä moittia. Hän tulisi näet sekä itse saapumaan että tuomaan muassaan muitakin. Patarbemis ymmärsi kyllä sanotun nojalla Amasiin tarkoituksen ja nähdessään hänen valmistuksensa hän kiireesti lähti pois, niin pian kuin suinkin ilmoittaakseen kuninkaalle mitä oli tekeillä. Mutta kun hän saapui Aprieen luo tuomatta muassaan Amasista, sanotaan Aprieen vihastuneen niin silmittömästi, että sen enempää harkitsematta käski leikata häneltä sekä korvat että nenän. Silloin muut egyptiläiset, jotka vielä pitivät Aprieen puolta, nähdessään kuinka erästä heidän joukossaan arvossapidetyintä miestä niin häpeällisesti oli kohdeltu, hetkeäkään vitkastelematta luopuivat toisten puolelle ja antautuivat Amasiille.

163. Saatuaan siitäkin tiedon Apries asesti apujoukot ja marssi egyptiläisiä vastaan; hänellä oli näet ympärillään kaarilaisia apujoukkoja, kolmekymmentätuhatta miestä. Hänen kuninkaanlinnansa oli Sais-kaupungissa; se on suuri ja ansaitsee katsomista. Ja Apries puoluelaisineen kävi egyptiläisiä vastaan, ja Amasis miehineen muukalaisia vastaan. Molemmat tulivat Momemfiin kaupunkiin, missä heidän kohta tuli keskenään mitellä voimiaan.

164. Egyptiläisillä on seitsemän luokkaa, joista yhtä kutsutaan papeiksi, yhtä satureiksi, yhtä karjapaimeniksi, yhtä sikopaimeniksi, yhtä kaupustelijoiksi, yhtä tulkeiksi, yhtä perämiehiksi. Niin monet ovat egyptiläisten luokat ja nimensä ne ovat saaneet ammasteistaan. Satureita kutsutaan kalasireiksi ja hermotybeiksi ja ne ovat allamainituista piireistä; koko Egypti on nimittäin jaettu piireihin.

165. Hermotybien piirit ovat seuraavat: Busiriin, Saiin, Khemmiin ja Papremiin piirit, niinkutsuttu Prosopitis-saari, ja toinen puoli Nathoa. Näistä piireistä ovat hermotybit, ja niiden luku teki, silloin kun ne olivat lukuisimmat, satakuusikymmentätuhatta. Ei kukaan heistä ole opetellut mitään käsityötä, vaan he ovat kokonaan antautuneet sotilasalalle.

166. Kalasirien piirit taas ovat seuraavat: Teeban, Bubastiin, Afthiin, Taniin, Mendeen, Sebennytoksen, Athribiin, Thmuiin, Onufiin, Anysiin ja Myekforiin piirit; viimeksimainittu piiri on saarella, vastapäätä Bubastis-kaupunkia. Nämä ovat kalasirien piirit ja niiden luku teki, silloin kun ne olivat lukuisimmat, kaksisataaviisikymmentätuhatta miestä. Ei näidenkään ole lupa hoitaa mitään ammattia, vaan ne harjoittavat ainoastaan sotataitoa, jossa poika saa opetusta isältään.

167. Ovatko helleenit oppineet tämänkin egyptiläisiltä, sitä en saata varmuudella ratkaista, sillä minä näen, että trakialaiset, skyytit, persialaiset, lyydialaiset ja melkein kaikki barbarit pitävät niitä, jotka oppivat ammatteja, ja heidän jälkeläisiään vähemmässä arvossa kuin muita kansalaisia, ja että niitä, jotka ovat vetäytyneet pois käsitöistä, katsotaan jaloiksi, sekä varsinkin niitä, jotka ovat antautuneet sota-alalle. Sen ovat oppineet kaikki helleenit ja varsinkin lakedaimonilaiset. Vähimmin halveksivat käsityöläisiä korintolaiset.

168. Satureilla yksin oli, lukuunottamatta pappeja, erikoisena kunniaetuutena kaksitoista verotonta valiovainiota kullakin. Vainio on joka puolelta sata kyynärää, ja egyptiläinen kyynärä on yhtä pitkä kuin samoslainen. Tämä oli kaikilla erikoisoikeutena. Mutta seuraavasta edusta he nauttivat vuoron perään, eivätkä milloinkaan samat henkilöt aina. Tuhat kalasiria ja yhtä monta hermotybiä palveli kuninkaan henkivartijoina, vuoden ajan kumpikin ryhmä. Silloin annettiin heille, paitsi vainioita, joka päiväksi seuraavat etuudet: leipää, painoltaan viisi minaa, kaksi minaa häränlihaa ja neljä arysteriä viiniä. Se määrä annettiin niille, jotka kulloinkin olivat henkivartijoina.

169. Sittenkuin Apries, mukanaan apujoukkonsa, ja Amasis, mukanaan kaikki egyptiläiset, saapuivat Momemfis-kaupunkiin, he iskivät yhteen. Muukalaiset taistelivat kyllä urhoollisesti, mutta joutuivat alakynteen, koska miesluvultaan olivat paljoa harvemmat. Aprieella kerrotaan olleen semmoinen vakaumus, ettei muka mikään jumalakaan voisi ottaa häneltä kuninkuutta: niin lujassa hän luuli valtaistuimellaan istuvansa. Mutta silloin hän joutuikin käsikähmässä tappiolle ja vietiin vangittuna Sais-kaupunkiin, joka ennen oli ollut hänen asuinpaikkanaan, mutta silloin jo oli Amasiin hovina. Siellä

häntä elätettiin kuninkaanlinnassa, ja Amasis piteli häntä hyvin. Mutta lopulta, kun egyptiläiset moittivat Amasista sanoen, ettei hän tehnyt oikein elättäessään heidän ja omaa pahinta vihollistaan, niin hän jätti Aprieen egyptiläisten valtaan. Nämä kuristivat hänet ja hautasivat hänet sitten hänen isänsä hautaan, joka on Alenen pyhättöalueella, aivan temppelialisin vieressä, vasemmalla kädellä sisäänastuessa. Saiilaiset hautasivat nimittäin kaikki tästä piiristä olevat kuninkaas pyhätön sisäpuolelle. Amasiin hautapaikka taas on kauempana temppelialisista kuin Aprieen ja tämän esi-isien, mutta kuitenkin sekin on pyhätön pihassa. Se on suuri kivinen pylväsrakennus, jota kaunistavat palmupuuta jäljittelevät patsaat ynnä muut kallisarvoiset koristeet. Pylväsrakennuksen sisällä on kaksi ovea ja ovien sisäpuolella on hautapaikka.

170. Onpa myös hänen hautansa, jonka nimen mainitsemista tämmöisessä tilaisuudessa katson synniksi, Saiissa, Atenen pyhätön perällä, ulottuen pitkin temppelin koko takaseinää. Temppelialueella seisoo suuria kiviobeliskeja, ja sen laidassa on järvi, joka on koristettu kauniilla, ympyriäisellä kivireunalla, ja on minun luullakseni laajuudeltaan yhtä suuri kuin niinkutsuttu ympyriäinen järvi Deloksessa.

171. Mainitussa järvessä esitetään öiseen aikaan näytöksiä hänen [vrt. edellistä lukua!] kärsimyshistoriastaan, ja niitä egyptiläiset kutsuvat mysterioiksi. Mutta näiden seikkojen suhteen tahdon noudattaa vaitelaisuutta, vaikka tiedän enemmänkin, kuinka kaikki siellä tapahtuu. Myös Demeterin salaismenoihin nähden, joita helleenit kutsuvat thesmoforia-juhlaiksi, tahdon noudattaa vaitelaisuutta, paitsi mikäli siitä on luvallista puhua. Danaoksen tyttäret olivat nimittäin ne, jotka toivat mainitut menot Egyptistä ja opettivat ne pelasgilais-naisille. Mutta sittemmin, kun Peloponnesoksen väestön täytyi lähteä pois kotoaan doorilaisten tieltä, joutuivat menot hukkaan, ja ainoastaan jällelääneet peloponnesolaiset sekä arkadilaiset, jotka eivät olleet jättäneet kotoaan, säilyttivät ne.

172. Sittenkuin Apries yllämainitulla tavalla oli tullut kukistetuksi, tuli Amasis kuninkaaksi. Hän oli kotoisin Saiin piiristä ja siitä kaupungista, jonka nimi on Siuf. Alussa egyptiläiset halveksivat eivätkä pitäneet häntä missään erityisessä arvossa, koskapa hän ennen oli ollut rahvaan mies eikä kuulunut mihinkään huomattavaan huoneeseen. Mutta myöhemmin Amasis sai heidät puolelleen viisaudellaan ja viekkaudellaan. Muiden lukemattomien kalleuksien joukossa Amasiilla myös oli kultainen jalkainpesuastia, jota hän itse ja kaikki hänen pöytäkumppaninsa käyttivät, kun pesivät jalkojaan. Sen hän löi rikki, teetti siitä jumalankuvan ja pystytti sen siihen sopivimpaan paikkaan kaupunkia. Ja egyptiläiset kulkivat kuvapatsaan luona ja kunnioittivat sitä suuresti. Mutta kun Amasis sai tietää mitä kaupunkilaiset tekivät, niin hän kutsui kokoon egyptiläiset sekä ilmaisi asian ja sanoi, että kuvapatsas oli syntynyt jalkainpesuastiasta, ja että egyptiläiset nyt suuresti kunnioittivat sitä astiaa, johon ennen olivat sylkeneet sekä heittäneet vetensä ja jossa olivat huuhtoneet jalkansa. Aivan samoin kuin pesuastian — sanoi Amasis — oli hänen itsensäkin käynyt. Sillä joskin hän ennen oli ollut rahvaan mies, niin hän kuitenkin sillä haavaa oli heidän kuninkaansa. Ja hän käski kunnioittamaan ja pitämään itseään arvossa.

173. Sillä tavoin hän sai puolelleen egyptiläiset, niin että ne mielellään palvelivat häntä. Ja tehtävänsä hän järjesti seuraavalla tavalla. Aamupäivän aina toriaikaan saakka hän uutterasti työskenteli esilläolevien asioiden ääressä, mutta siitä perin hän joi, laski pilaa juomaveikoistaan ja oli rivo ja leikillinen. Pahoillaan siitä hänen ystävänsä nuhtelivat häntä näillä sanoin: "Oi kuningas, et sinä oikein huolehdi itsestäsi, kun liiaksi antaudut joutavuuksiin. Sinunhan tulisi juhlallisesti istua valtaistuimella päivät päästänsä toimittaen tehtäviäsi; silloin egyptiläiset ymmärtäisivät, että heitä hallitsee suuri mies, ja sinä olisit paremmassa huudossa. Mutta nyt sinä esiinnyt kaikkea muuta kuin kuninkaallisesti." Mutta hän vastasi heille näin: "Ne, joilla on jousi, jännittävät sitä aina milloin heidän on tarvis sitä käyttää. Sillä jos se kaiken aikaa olisi vireissä, murtuisi se, niin että sitä tarvittaessa ei voitaisi käyttää. Niin on myös ihmisen laita. Jos hän ottaisi alati puuhataksaan vakavia asioita eikä toisinaan heittäytyisi leikkisäksi, niin hän huomaamattaan tulisi joko raivohulluksi tai tylsämieliseksi. Tämän kun käsitan, annan kummallekin sen, mikä sille kuuluu." Niin hän vastasi ystävilleen.

174. Kerrotaan, että silloin kun Amasis vielä oli yksityisenä miehenä, hän mielellään joi ja laski pilaa eikä suinkaan ollut mikään vakavia asioita harrastava mies. Niinpä aina kun häneltä puuttui varoja juominkeihinsa ja mässäämiseensä, hän kulki ympäri varastamassa. Ja kun ihmiset väittivät, että hänellä oli heidän tavaroitaan, ja hän kielsi, niin he veivät hänet sen oraakelin luo, mikä milläkin oli käytettävänään. Usein oraakelit kyllä langettivatkin hänet, mutta usein hän myös vapautettiin. Niitten jumalien pyhätöistä, jotka olivat vapauttaneet hänet varkauden syytöksestä, ei hän välittänyt eikä antanut niitten ylläpitoon mitään. Eikä hän myöskään käynyt niiden luona uhraamassa, koska ne jumalat eivät olleet minkään arvoisia, niillä kun oli valheelliset oraakelit. Mutta kaikista niistä, jotka olivat hänet tuominneet varkaudesta, hän erittäin huolehti, koska olivat totisia jumalia, joilla oli pettämättömät oraakelit.

175. Niinpä Amasis Saiissa valmisti Atenelle kerrassaan ihmeellisiä esikartanoita, jotka paljon voittivat kaikki muut sekä korkeudessa että suuruudessa; niin isot ja semmoiset ovat siinä kivet.

Edelleen hän pystytti sinne jättiläis-kuvapatsaita ja erittäin isoja mies-sfinksejä ja toimitti sinne rakennusta varten muitakin tavattoman suuria kiviä. Osan niistä hän tuotti Memfiin kohdalla olevista kivilouhoksista, mutta ylen suuret Elefantine-kaupungista, joka on kokonaista kahdenkymmenen päivän laivamatkan päässä Saiista. Ja se seikka, jota en ihmettele vähimmin, vaan päinvastoin enimmin, on seuraava. Amasis toimitti Elefantinestä yhdestä ainoasta kivistä tehdyn rakennuksen, jota kuletettiin kolmen vuoden ajan; kaksituhatta miestä oli saanut käskyn sitä kuljettaa, ja nämä olivat kaikki perämiehiä. Rakennuksen pituus ulkoapäin on kaksikymmentäkyksi kyynärää, leveys neljätoista ja korkeus kahdeksan. Nämä ovat yhdestä kivistä tehdyn talon mitat ulkopuolelta, mutta sisäpuolelta on pituus kahdeksantoista ja neljä viidesosaa kyynärää, ja korkeus viisi kyynärää. Se sijaitsee pyhätön sisäänkäytävän vieressä. Kerrotaan, että sitä seuraavasta syystä ei vedetty sisälle pyhättöön. Kun rakennusmestari oli huonetta vedettäessä huohtanut ja valittanut, että niin paljon aikaa oli kulunut, ja oli ollut kyllästynyt koko työhön, oli Amasis pitänyt tätä seikkaa arveluttavana eikä sallinut rakennusta vedettävän edemmäs. Jotkut taas sanovat, että muuan niistä, jotka vivulla kohottivat rakennusta, murskautui sen alle, jonka johdosta rakennusta ei vedetty sisälle.

176. Myös kaikkiin muihinkin huomattaviin pyhättöihin Amasis vihki suuruutensa puolesta merkillisiä teoksia. Niinpä hän muun muassa Memfiiseen teetti Hefaistoksen temppelin edessä maassa makaavan jättiläiskuvapatsaan, jonka jalat ovat pituudeltaan seitsemänkymmentäviisi jalkaa. Samalla jalustalla, joka on yhdestä ja samasta kivistä tehty, seisoo kaksi muuta jättiläiskuvapatsasta, kumpikin suuruudeltaan kaksikymmentä jalkaa, toinen toisella ja toinen toisella puolen isoa kuvapatsasta. Toinen samankokoinen kivinen kuva on myös Saiissa ja makaa maassa samalla tapaa kuin Memfiissä oleva. Amasis on myös se, joka on rakentanut Memfiissä olevan Isiin temppelin, mikä on suuri ja erittäin katsottava.

177. Amasiin hallitessa kerrotaan Egyptin olleen erinomaisen onnellisen sekä siinä kohden, mikä joesta koituu maalle että siinä, mikä maasta tulee ihmisille. Ja Egyptissä oli silloin kaikkiaan kaksikymmentätuhatta asuttua kaupunkia. Amasis oli se, joka sääsi egyptiläisille semmoisen lain, että jokaisen egyptiläisen täytyi joka vuosi piirin päämiehelle ilmoittaa, mistä hän oli elänyt, mutta jos hän ei sitä tehnyt eikä ilmoittanut rehellistä elinkeinoa, niin hänet rangaistiin kuolemalla. Sen lain omaksui atenalainen Solon ja sääsi sen atenalaisille. Ja sitä he noudattavat aina näihin aikoihin asti, se kun on moitteeton laki.

178. Amasis oli helleeniläis-ystävä ja osoitti sitä sekä yksityisiä helleenejä kohtaan että antoi niille, jotka olivat saapuneet Egyptiin, Naukratis-kaupungin asuttavaksi. Mutta niille heistä, jotka eivät tahtoneet siellä asua, vaan ainoastaan purjehtivat sinne, hän antoi paikkoja, minne saivat perustaa alttareita ja temppelialueita jumalille. Suurimman helleenien temppelialueista, joka samalla on kuuluisin ja enimmin käytetty ja jota kutsutaan Hellenioniksi, ovat seuraavat kaupungit yhteisesti perustaneet: ioonilaisista kaupungeista: Khios, Teos, Fokaia ja Klazomenai, doorilaisista: Rodos, Knidos, Halikarnassos ja Faselis, aiolilaisista ainoastaan Mytilene-kaupunki. Näiden oma on mainittu temppelialue, ja nämä kaupungit ne ovat, jotka asettavat kauppapaikan päällysmiehet. Kaikki muut kaupungit, jotka vaativat osallisuutta temppelialueeseen, vaativat sitä, vaikkei heillä ole mitään oikeutta siihen. Erikseen ovat aiginalaiset perustaneet temppelialueen Zeulle, samoslaiset toisen Heralle, ja vielä miletolaiset yhden Apollolle.

179. Ainoastaan Naukratis oli vanhastaan kauppapaikkana, eikä mitään muuta semmoista ollut Egyptissä. Jos joku saapui johonkin Niilin muista suuhaaroista, niin hänen täytyi vanna, ettei hän vapaaehtoisesti ollut sinne tullut, ja sen vannottuaan hänen täytyi purjehtia Kanoboksen suuhaaraan, tai, jos vastatuulilta ei käynyt purjehtia, piti veneissä kuljettaa lasti suistamon ympäri, kunnes ne saapuivat Naukratiiseen. Semmoisessa arvossa pidettiin Naukratista.

180. Kun amfiktyonit olivat kolmestasadasta talentista antaneet nykyjään Delfoissa olevan temppelin rakentamisen urakalle, syystä että ennen siinä ollut itsestään oli palanut poroksi, tuli delfolaisten osaltaan suorittaa neljäs osa urakkasummasta. Delfolaiset matkustelivat niinmuodoin ympäri kaupunkeja kokoomassa antimia, eikä se määrä, minkä he tällöin saivat Egyptistä, ollut vähin. Amasis näet antoi heille tuhat talenttia alunia, ja Egyptissä asuvat helleenit kaksikymmentä minaa rahaa.

181. Kyreneläisten kanssa Amasis teki molemminpuolisen ystävyysliiton ja päätti myöskin naida sieltä, joko sitten koska halusi helleeniläistä vaimoa, tai muuten ystävydestä kyreneläisiä kohtaan. Hän nai siis — toiset sanovat Battoksen, toiset Arkhesilaoksen, ja vielä kolmannet erään kaupunkilaisten kesken arvossapidetyn miehen tyttären, jonka nimi oli Ladike. Mutta kun Amasis tämän vieressä lepäsi, ei hän voinut häneen yhtyä, niinkuin muihin naisiin. Ja kun tavallisesti näin kävi, niin Amasis kutsui luokseen mainitun Ladiken ja sanoi hänelle: "Nainen, sinä olet loihtinut minut, eikä sinulla ole mitään mahdollisuutta pelastua kurjimmasta perikadosta, mihin mikään nainen milloinkaan on joutunut." Ladike kyllä kielsi sen tehneensä, mutta kun Amasis siitä huolimatta ei lauhtunut, niin nainen ajatuksissaan rukoi Afroditea ja lupasi lähettää hänelle kuvapatsaan Kyreneen, jos Amasis sinä yönä voisi häneen yhtyä — siinä nimittäin oli hänellä ainoa keino pelastua turmiosta. — Heti rukouksen

jälkeen Amasis yhtyi häneen. Ja siitä pitäen, aina milloin Amasis tuli hänen luokseen, hän saattoi häneen yhtyä; ja tämän jälkeen hän erinomaisesti mielistyi puolisoonsa. Ja Ladike täytti lupauksensa jumalattarelle. Hän teetti nimittäin ja lähetti Kyreneen kuvapatsaan, joka vielä minun aikoihini saakka on säilynyt ja sijaitsee ulkopuolella Kyrenen kaupunkia. Kun sitten Kambyzes sai valtaansa Egyptin ja kuuli samaiselta Ladikelta, kuka hän oli, niin hän lähetti hänet vahingoittumatonna Kyreneen.

182. Ja Amasis lähetti vihkilahjoja myös Hellaaseen, nimittäin Kyreneen kultaisen Atenen kuvan ynnä oman muotokuvansa maalattuna, edelleen Lindoksessa olevalle Atenelle kaksi kivistä kuvapatsasta ja liinahaarniskan, joka ansaitsee katsomista, sitten Heralle Samokseen kaksi puista omaa muotokuvaansa, jotka vielä minun aikoihini saakka ovat sijainneet suuressa temppelissä, oven takana. Samokseen hän lähetti vihkilahjoja kestiystävyyssuhteen vuoksi, joka hänellä oli Aiakeen pojan, Polykrateen kanssa, Lindokseen taas hän ei lähettänyt minkään kestiystävyyssuhteen nojalla, vaan siitä syystä, että Lindoksessa olevan Atenen pyhätön tarinan mukaan olivat perustaneet Danaoksen tyttäret, laskettuaan sinne maihin, silloin kun pakenivat Aigyptoksen poikia. Nämä lahjat Amasis vihki. Ja hän oli kaikista ensimmäinen, joka valloitti Kyproksen ja teki sen veronlaiseksi.

End of Project Gutenberg's Herodotoksen historia-teos I-II, by Herodotus

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK HERODOTOKSEN HISTORIA-TEOS I-II ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the

individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, “Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation.”
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™

License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.

- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain “Defects,” such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the “Right of Replacement or Refund” described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you ‘AS-IS’, WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™’s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will

remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.